

SERVIDORES SENSE FRONTERES. LA MIGRACIÓ FEMENINA FILIPINA

**Grup d'Estudis sobre Sentiments, Emocions i Societat (GESES)
Departament de Sociologia. Universitat Autònoma de Barcelona**

Direcció:

María Jesús Izquierdo Benito

Equip investigador:

Noemí Canelles Tigell

Laura Duarte Campderrós

Anabel Gutiérrez-Otero Mora

Enrico Mora Malo

Alicia Pingol (Universitat Ateneo de Manila)

Col·laboradores i col·laboradors:

Universitat Autònoma de Barcelona: Gerard Coll Planes, Margot Pujal Llombart, Àlex Rodríguez Quero i Pilar Vallmitjana Codina.

Social Research Center de la University of Santo Tomas de Metro-Manila: Agaton Cruzada, Rodwin Oloresisimo, Frederick Rey i M. Carmelita F. Santos.

Agraïments

A les dones filipines i catalanes que han accedit a compartir amb nosaltres la seva experiència.

Als representants d'entitats de la comunitat filipina a Barcelona.

Als experts catalans en temes d'immigració o de subministrament de cures i als experts filipins amb qui vam contactar a Metro Manila.

Al Social Research Center de la University of Santo Tomas, que va acollir un dels membres de l'equip de recerca i va facilitar contactes i mitjans materials i personals per a la realització del treball de camp.

Al programa de mobilitat de professorat del Ministerio de Educación y Ciencia.

A la Universitat Autònoma de Barcelona per concedir un permís d'estada a l'estranger.

A la Fundació Jaume Bofill, per contribuir al finançament del projecte.

La col·lecció Publicacions Digitals de la Fundació Jaume Bofill inclou investigacions que han estat encarregades i que es consideren d'especial rellevància social i política. Les opinions que s'hi expressen corresponen als autors.

La reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, compresos la reprografia i el tractament informàtic, resta rigorosament prohibida sense l'autorització dels propietaris del *copyright*, i estarà sotmesa a les sancions establertes a la llei.

Primera edició: març de 2007

© dels textos: GESES
gr.geses.sociologia@uab.es

© d'aquesta edició:
Fundació Jaume Bofill, 2007
Provença, 324
08037 Barcelona
fbofill@fbofill.cat
<http://www.fbofill.cat>

Disseny de la col·lecció: Amador Garrell
Maquetació: Jordi Vives
Edició i muntatge del CD-ROM: José Manuel Jarque
ISBN: 978-84-85557-68-4
Dipòsit legal: B-53713-2006

Índex

Introducció	6
<i>María Jesús Izquierdo Benito</i>	
El concepte de <i>ciudadania</i> : tensió entre comunitarisme i associacionisme.	7
Gènere, cura i provisió.	10
Cuidar o servir?	13
La provisió i la protecció	15
Dependència i solidaritat	16
Filipines i la seva cultura	17
El sentiment comunitari.	18
La migració filipina	20
1. La transformació de les xarxes de cura i provisió amb la globalització	23
<i>Noemí Canelles Tigel</i>	
Filipines i la producció de mà d'obra per a l'exportació	24
Les migracions femenines	28
El gènere com a factor de sortida	28
El gènere com a factor d'atracció. Catalunya en el context del sud d'Europa	30
Les dones filipines a Catalunya.	34
Tensió entre individualisme i comunitarisme a través del treball de cura i protecció. Catalunya versus Filipines.	38
2. La comunitat filipina a Barcelona. La seva importància en la vida dels i les migrants filipins	41
<i>Anabel Gutiérrez-Otero Mora</i>	
Breu història de la comunitat filipina a Barcelona.	41
L'organització del Kapulungan ng mga Lider Pinoy (Kalipi).	44
Integració versus preservació de la cultura	46
La Iskwelang Pinoy.	49
La <i>Balitang Pinoy</i>	55
El paper de la dona a la comunitat filipina.	56
Una comunitat que ofereix benestar.	57
3. La migració vista pels experts	64
<i>M. Jesús Izquierdo Benito</i>	
La migració i el seu impacte	65
El procés migratori	65
La mercantilització de la cura	69

L'individu versus la comunitat	75
La feminització de la migració i les relacions de gènere	80
Avantatges i desavantatges de la migració	85
Diagnosi de conjunt	88
4. Cura i globalització: una visió filipina	90
<i>Alicia T. Pingol</i>	
Els dependents	92
Pares i fills	92
Millor fora al pati	93
El cuidador insistent	94
Pares i filles	96
Germanes i germans	96
Les dones providores	97
El contracte és opcional	98
Normes canviant fins i tot a casa	100
Substituïbilitat o acolliment	102
Cobrant deutes a la cura	103
La noció de «bona vida» canvia	105
Conclusions	106
5. La cadena d'externalització de la cura	111
<i>Laura Duarte Campderrós</i>	
Externalització i mercantilització parcial de l'activitat femenina	113
Impacte de la immigració en la família catalana	116
Impacte de la migració en la família filipina	121
La família d'origen: valors i costums	121
Quan les dones falten	124
El paper de la dona migrant en l'economia familiar	127
6. Els components de cura i de servei quan es globalitza el treball domèstic	130
<i>Enrico Mora Malo</i>	
La conversió de les activitats domèstiques de cura en servei	132
El treball domèstic externalitzat: la cadena de conversió de la cura en servei entre famílies catalanes i filipines	133
La realització del treball domèstic	139
Les activitats domèstiques objecte de cura i de servei	139
La incorporació d'elements de cura en les relacions de servei	146
El sacrifici com a criteri incommensurable de valoració de les activitats de servei de les treballadores	149
7. El paper de l'administració espanyola en la definició de les normes i l'organització de les pràctiques de cura	153
<i>Anabel Gutiérrez-Otero Mora</i>	
La posició de l'Estat espanyol respecte d'altres països europeus	155

Els eixos vertebradors del treball de cura.....	155
Implicacions del model espanyol.....	157
Línies bàsiques de l'administració espanyola en l'organització del treball de cura.....	158
Els serveis concertats privats.....	160
L'Avantprojecte de la Llei de promoció de l'autonomia personal i l'atenció a les persones en situació de dependència.....	161
La regulació estatal del mercat de treball de serveis a persones.....	163
Els convenis reguladors.....	164
Els problemes financers de les empreses de serveis de proximitat i residències.....	167
Immigració i perpetuació de la desigualtat.....	169
Conclusions.....	172
Bibliografia.....	179
Fonts estadístiques.....	188
Descripció del treball de camp.....	189

Introducció

María Jesús Izquierdo Benito

Quan es parla de la globalització, ve al cap l'estreta interconnexió de les activitats productives a escala mundial, un moviment de mercaderies i de capitals, tan intens i de tal magnitud que porta a considerar que el capital, els béns i els serveis no tenen pàtria, que les nostres necessitats queden cobertes gràcies a l'esforç de gent desconeguda, habitants de llocs que amb prou feines sabem situar en el mapa. No tenen cara, no tenen vida, no tenen problemes, només coneixem d'ells el que es pot trobar a les botigues.

Aquesta situació ha estat descrita com una estructura de relacions de caràcter reticular. El món es presenta com una immensa xarxa de la qual la il·lustració per excel·lència és Internet. La noció de xarxa ens suggereix connexions entre unitats de caràcter equivalent, tothom d'una manera directa o indirecta sembla formar part d'un enorme entramat de relacions. La utilització de la noció de xarxa també pot suggerir fluïdesa, llibertat de moviment, absència de jerarquies i de compromisos permanents, com si el món sencer fos a l'abast de les nostres mans.

Es tracta d'una visió força esbiaixada per diverses raons. Una part important i imprescindible de les activitats que fan possibles les nostres vides tenen lloc a prop, coneixem les persones que les fan, i les veiem contribuir a fer la nostra vida més fàcil, a fer-la possible. La proximitat és un factor característic de les tasques relacionades amb l'atenció a les persones, tenir cura i ésser cuidat en els seus aspectes bàsics requereix la relació cara a cara. Alhora, es tracta d'una activitat intensiva en treball i difícilment tecnològitzable. Es tracta de l'activitat local per antonomàsia. En aquest cas és molt difícil destriar el producte del productor; la manera de parlar, l'expressió de la cara són tan importants per satisfer a qui és objecte de cura com l'activitat mateixa.

En segon lloc, el fenomen de la globalització deixa fora de la suposada xarxa un nombre considerable d'habitants del planeta, per als quals el desenvolupament científic i tècnic és quelcom fora del seu abast, fins i tot desconegut. El món està segmentat, la globalització només afecta una part dels habitants del planeta cada cop més connectats. Els altres, cada cop més segregats del corrent dominant, pateixen la fam, moren de malalties guaribles, han perdut el control més elemental de les seves vides lliurats a forces i circumstàncies sobre les quals no tenen control.

En tercer lloc, l'analogia xarxa ignora, o més aviat amaga el fet que el poder econòmic i polític es troba cada cop més concentrat. Bona part dels factors dels quals depenen les nostres vides són controlats per organitzacions i persones sobre les quals no tenim incidència. La suposada xarxa ofereix l'imaginari d'un immens conjunt de microconnexions; la retícula, però, s'organitza jeràrquicament.

Una de les característiques més importants de la globalització és el fet que ja no és vàlid concebre com a *societat* el conjunt de relacions que tenen lloc en el si d'un territori polític particular. Les relacions socials ja no es poden explicar tenint en compte el que esdevé dins les fronteres d'un estat. La necessitat de saltar a l'esfera transnacional es fa palesa fins i tot en les relacions més properes, com les familiars. Els moviments migratoris transformen les relacions familiars i la funció dels membres de la família, particularment pel fet que entre els migrats creix el contingent de dones. La feminització de la migració ens força a revisar les relacions de gènere i, en conseqüència, la manera com es concep la cura. Ens força, al mateix temps, a entendre que aplicar la perspectiva de gènere en l'estudi de qualsevol realitat, necessitat inqüestionable, pot comportar el risc de caure en biaixos etnocèntrics, de suposar que les dones són un col·lectiu homogeni, si prenem com a model les dones dels països occidentals. El que es pren com a característic dels gèneres, amb prou feines permet identificar una petita part de les dones i els homes, menys encara se li pot atribuir validesa universal.

Un altre tret de la globalització és que força a revisar la manera com identifiquem els éssers humans i els seus drets. Quan els europeus vam començar l'exploració del nostre planeta, descobrint altres cultures, sistemes de creences i formes de viure, al mateix temps que creixia l'orientació cap als drets de les persones, es feia necessari destriar quin era l'abast del que es considera humà. El concepte de drets humans es comença a desenvolupar en els inicis de la globalització i corre en paral·lel amb la constitució dels estats democràtics. Es tracta d'un reconeixement i compromís que transcendeix les fronteres polítiques en el sentit que hi ha principis supranacionals de com tractar tot ésser humà, més enllà de sobirania territorial. Avui el concepte crític és el de ciutadania, els drets humans han passat a segon pla, cosa que es fa palesa en les polítiques de migració. Aquestes polítiques es caracteritzen per posar resistència a les implicacions de la globalització, cerquen limitar el moviment de persones, d'una manera similar a com passa amb les mercaderies. La globalització més que una obertura del món, és una manera d'organitzar les relacions entre el centre i la perifèria, on la llibertat de moviment de persones, capitals i mercaderies és governada per les potències occidentals, posant límits i frens considerables a bona part de països, que passen a tenir una posició dependent. Persones i mercaderies d'aquests països tenen restringits els moviments.

Finalment, la globalització tendeix a devaluar els béns i serveis no mercantils, inclòs el treball domèstic, atès que la necessitat d'obtenir diners, o la prioritat dels diners respecte d'altres recursos, fa que les dones migrin per substituir altres dones que, com elles, prioritzen el treball remunerat respecte del treball domèstic, amb una cadena de devaluació de les activitats d'atenció a les persones, en la qual les dones són un instrument.

EL CONCEPTE DE CIUTADANIA: TENSIÓ ENTRE COMUNITARISME I ASSOCIACIONISME

En els països occidentals, regits per règims democràtics, la societat ja no es concep recolzant-se en la tradició, es parteix de la idea que les relacions socials s'organitzen segons un pacte constituent entre ciutadans. Se suposa que els drets i deures que comporta viure plegats no vénen donats, imposats per la tradició o per una voluntat superior, sinó que es presenten com el fruit d'un acord entre ciutadans. De fet, ser ciutadà suposa participar en la definició de les regles de joc, de forma indirecta, mitjançant els representants de la voluntat popular. El ciutadà, d'altra banda, es representa com un individu adult, autònom, que coopera amb persones de les mateixes característiques. A banda dels ciutadans hi ha altres

posicions possibles, les persones definides com a dependents, i ara les persones immigrants, cada cop més nombroses.

La moderna concepció d'una ciutadania d'individus lliures ha reemplaçat la noció de comunitat. L'ideal de llibertat, l'absència de traves o limitacions perquè cada persona dissenyi el seu propi pla de vida s'ha imposat als principis propis de les societats tradicionals. En aquestes darreres, cadascú forma part orgànica de l'entorn en el qual ha nascut i en el qual transcorrerà la seva vida en línia de continuïtat amb les generacions precedents; la persona no és res si no pertany a un entorn davant del qual ha de retre tribut de fidelitat, no és res si no forma part d'una comunitat, a la qual està unida per vincles de responsabilitat recíproca. En canvi, l'associació de ciutadans lliures es recolza en l'interès. Els lligams de caràcter comunitari no giren entorn a *l'associació amb*, sinó a *pertànyer a*. Hom forma part d'una comunitat que no ha escollit, es compta que no es fa a si mateix o mateixa, que no és protagonista de la seva vida, més aviat és la comunitat qui fa de cada persona el que és, allò a què es dedica i la vida que viurà. Mentre l'associació democràtica es representa com expressió de llibertat, la vida comunitària es defineix pels deures i responsabilitats. No es fa el que es vol, sinó el que s'ha de fer, ja que cada persona està al servei del conjunt. Quant als vincles, a diferència de la vida associativa, que es caracteritza per les relacions instrumentals, són personals i es basen en l'obligació.

Quan contraposem la nostra cultura a la filipina, potser aquesta és una de les diferències que es fan més evidents en una primera ullada. Se'ns presenten dues cultures, amb lògiques de funcionament aparentment oposades. L'una individualista, l'altra cohesionada per lligams de solidaritat, entesos com a sentiment de dependència mútua, on no té sentit parlar d'individus i d'interessos individuals, ja que cadascú es deu als seus i actua en benefici dels seus. Ara bé, una mirada més detinguda ens evidencia que les coses són una mica més complicades de com es presenten a primer cop d'ull. Ni la nostra societat és tan individualista ni la societat filipina tan comunitària.

Per començar, cal entendre que una societat autoconstituïda per individus és fictícia, un mite, com la pretesa autonomia i autosuficiència del ciutadà. El mite del ciutadà constituent que substitueix la comunitat per l'associació lliure només ha estat possible assignant la relació de deures i responsabilitats a l'entorn familiar. L'individu i la pretesa autonomia són viables en tant que hi ha un espai regit per la solidaritat i pel compromís. La dependència, la insuficiència, la necessitat dels altres queden recollides en les relacions familiars. La noció actual de ciutadà no seria possible sense famílies i, més encara, sense divisió sexual del treball. L'home adquireix la qualitat d'individu en la mesura que disposa d'una infraestructura de suport que es fa càrrec dels dependents, que l'atén a ell mateix i atén les criatures, els malalts i vells sota la seva responsabilitat. En realitat, el ciutadà no és un individu aïllat i autònom, sinó el cap d'una família, disposa d'una infraestructura de suport que li permet exercir la ciutadania en la mateixa mesura que assumeix deures envers altres persones, situades en posició de dependència per raó de lligams familiars. La ficció que l'individu és autònom depèn de la consistència de dues figures: l'home com a cap de família i proveïdor dels mitjans de vida, i la dona com a mestressa de casa, cuidadora de les persones dependents i de les persones que desenvolupen la seva feina fora de la llar. En canvi, aquesta ficció s'afebleix a mesura que esdevé més problemàtica l'atribució de responsabilitats domèstiques, particularment en la mesura que les dones s'incorporen al treball remunerat i no l'abandonen un cop casades. És aleshores quan les necessitats de les persones dependents salten a l'esfera pública.

La democràcia es concep amb un caràcter marcadament contractualista. Quan es plantegen reformes socials profundes, el procés s'acostuma a representar com l'elaboració d'un nou contracte social, on el motor fonamental és l'interès propi. Síntoma d'aquesta concepció contractualista és el fet que quan es produeixen canvis en les relacions home/dona, s'hi fa referència en termes d'un nou contracte, en aquest cas, sexual.

Amb tot, cal no oblidar que tant la solidaritat com el contractualisme són ficcions de realitat. En tota interrelació hi ha un element voluntari, referit a l'interès, de la qual cosa no en deriva que els termes de la relació siguin el resultat d'un contracte, sinó més aviat de relacions de poder; els termes més que pactats són imposats. Al mateix temps, tampoc no es pot afirmar d'una manera contundent que la societat hagi quedat despallada de vincles solidaris. Evidència d'això són l'existència de serveis socials, assistència sanitària i educació d'abast universal. Les persones dependents, però, ho són en primera instància de la seva família, i en virtut de la divisió sexual del treball, de l'home en qualitat de provisor i de la dona en qualitat de cuidadora i nodridora.

Si la família es concep com una comunitat d'interessos, és important evitar la seva dissolució. Al mateix temps, però, es pren com a signe de democràcia la llibertat en la formació i dissolució dels vincles, per tant, un indicador de democràcia és l'existència d'una llei de divorci per mutu acord. La possibilitat de dissoldre el matrimoni, en el nostre país, ha anat acompanyada de canvis quant al paper de la dona i les seves expectatives. Reclama per a si el reconeixement dels drets de ciutadania i, entre aquests, el dret a una feina remunerada. Aquestes contradiccions fan trontollar la unitat familiar i també fan que trontollin les solucions als problemes de la dependència.

L'individualisme és una ficció que només se sustenta mitjançant el desplaçament cap a la família de la responsabilitat respecte de les persones dependents, assignat als homes el deure de la provisió i la protecció, i a les dones el de la cura i nutrició. És tant com dir que no desapareixen els vincles comunitaris, caracteritzats pel deure i la responsabilitat, on les necessitats del grup s'imposen als interessos particulars. Per aquesta raó l'aspiració de les dones a participar dels drets de ciutadania i la reivindicació dels seus interessos obre la porta a l'eliminació de qualsevol traça de comunitarisme en la vida social. Un dels indicis més recents de la individualització dels drets és la reforma de la Llei del divorci, en el sentit de possibilitar la dissolució del vincle conjugal en tres mesos en el cas de consentiment de tots dos membres de la parella, o el recentment aprovat accés de les parelles d'homosexuals al matrimoni. Un altre indicatiu és la tendència a la mercantilització de les activitats d'atenció a les persones dependents, ja que indica que no les han de cuidar necessàriament els membres de la família, particularment la dona.

Tant en les societats unides per lligams de caràcter comunitari com en les caracteritzades per relacions d'associació, una amenaça planeja sobre les condicions de relació amb els altres: es tracta de la dificultat per adquirir consciència de la precarietat humana, i molt particularment per assumir la pròpia dependència. En les primeres quan es trasllada de l'individu a la comunitat en el seu conjunt la pretensió d'autosuficiència i invulnerabilitat. En les segones perquè es confon l'aspiració a l'autonomia amb la seva realització pràctica. Quan una societat fracassa en el desenvolupament de la consciència de la pròpia precarietat, de la indispensable necessitat de l'altre per sobreviure, siguin altres societats o individus, es facilita la possibilitat de l'opressió. L'altre no és necessari com a persona o col·lectiu, algú del qual depèn la nostra realització, sigui individual o col·lectiva. Esdevé un instrument o un obstacle a la realització dels

fins propis. La consciència de la pròpia precarietat no és exigència específica de les relacions comunitàries, sinó també d'aquelles on la llibertat individual es presenta com l'aspiració última.

GÈNERE, CURA I PROVISIÓ

La divisió sexual de la societat i particularment del treball contribueix a fer possible l'actual concepció de la ciutadania d'individus autònoms, connectats voluntàriament per lligams d'interès que tenen la durada dels propòsits que els han motivat. En bona mesura, la seva subsistència i l'atenció de les seves necessitats es desenvolupa al marge del territori públic, i al marge de les relacions de mercat. És més, podríem dir que es tracta d'una organització social on la unitat bàsica no és precisament l'individu sinó la família, de la qual el seu representat públic és el seu cap i és precisament aquest el que es concep com a individu. Es tracta d'una organització on els lligams i responsabilitats de caire comunitari s'han circumscrit a la família i els de caràcter societari a les relacions entre caps de família, els quals actuen com a ciutadans en defensa de la seva família. Amb tot, caldrà considerar la manera com es perverteix el sentiment comunitari quan es desplaça de la societat en el seu conjunt a la família.

Aquest arranjamant és resultat de i facilita una concepció liberal de la democràcia, atès que els dependents no ho són del conjunt de ciutadans, si exceptuem la contribució variable i constantment discutida del sector públic, en forma de serveis socials. Per això insistim que els ciutadans són en principi caps de família, que compten amb una infraestructura de suport aportada per la seva dona, una persona que té com a responsabilitat primera l'atenció directa a les necessitats familiars. El ciutadà, en un model de democràcia liberal, ha de comptar amb aquesta infraestructura, atès que la disponibilitat i les exigències que es deriven de les seves activitats productives són incompatibles amb l'atenció de les persones dependents i de les seves pròpies necessitats quotidianes de subsistència.

La divisió sexual del treball facilita que l'home tingui plena disponibilitat per atendre les exigències que comporta obtenir i conservar un treball remunerat. Mentre que en el cas de la dona, l'exigència a la qual se sotmet és l'atenció als membres de la seva família, i aquesta responsabilitat primera determina les seves condicions d'incorporació al treball remunerat i de participació en la vida cultural i política. En el cas de l'home les activitats que desenvolupa tenen un caràcter instrumental, allò que fa va encaminat a obtenir els ingressos que li permetin sostenir la seva família, no coneix qui gaudirà del que produeix, ni té capacitat de decisió sobre les seves activitats productives. I el valor del que fa es manifesta en el nivell d'ingressos que obté; queda, per tant, objectivat en les relacions de mercat, que són impersonals.

En el cas de la dona, les tasques d'atenció i cura de les persones impliquen una relació cara a cara amb qui gaudeix de les seves activitats, el valor de les quals s'expressa d'una manera subjectiva, no depèn estrictament de la qualitat tècnica de les tasques que desenvolupa, sinó de la qualitat de la relació que estableix amb les persones a les quals atén. Per tant, al seu treball no se li pot atribuir un valor universal i comparable, està fortament vinculat al context immediat en el qual es realitza, al petit món de la seva família. La relació amb els membres de la família és immediata, els diners no tenen una funció medidora, que permeti posar distància a l'hora d'objectivar el valor de les seves contribucions, que les objectivi en termes quantitatius i que per tant les faci comparables a la resta de contribucions. Valor i reconeixement, en el cas de les dones, depenen de la manera com una altra subjectivitat rep els productes de la seva activitat.

Aquesta situació és paradoxal; les dones, per desenvolupar el sentit de realització, són dependents de la resposta de les persones que cuiden, cosa que les situa a disposició de les seves exigències, cuinant un plat diferent per a cada membre de la família, veient envaït qualsevol espai propi per demandes incabables. Alhora, poden establir una relació perversa, produint el sentiment que les seves atencions són insubstituïbles, creant necessitats inexistents, fent-se imprescindibles. De la banda de les persones que són cuidadores, s'espera més que qualsevol altra cosa plena disponibilitat. Més que el que fan, el que es valora és la seva disponibilitat. Per tant, es produeix una mena de fusió entre subjectivitats, una confusió dels límits de cada individualitat. Té lloc un intent no necessàriament deliberat d'apropiació de l'altre, d'enriquiment il·legítim de la pròpia individualitat mitjançant el control de l'altra subjectivitat, prenent com a pròpies les qualitats alienes. Aquesta situació es dona en les dues direccions, dels dependents cap a la dona i de la dona cap als dependents. Bàsicament, mentre que l'home defineix el nivell de vida, la dona defineix la qualitat de vida.

El panorama descrit es modifica d'una manera accelerada. Amb l'exigència per part de les dones d'accedir a l'estatus de ciutadanes, es produeix un aprofundiment de l'individualisme, ja que implica concebre el dret al treball remunerat i a la participació en l'esfera pública en qualitat d'individu i no pas en qualitat de membre d'una família. Comporta l'afebliment dels compromisos interpersonals, i una concepció de la vida orientada a la realització de les pròpies aspiracions, no pas a fundar i tirar endavant la família. La davallada mantinguda en les taxes de natalitat i el creixement sostingut en la proporció de llars unipersonals són dos indicadors prou significatius de la tendència a l'individualisme.

Tot i que la divisió sexual del treball rep atenció com a productora de béns i serveis, no podem oblidar l'efecte socialitzador de la participació en el treball. La manera de participar en el treball determina no sols la posició social que s'ocupa, sinó també la mena de persona que s'és. Podem dir, doncs, que és productiva de subjectivitat. Així com la dona i l'home tenen diferents prioritats productives, el fet de trobar-se vinculats a diferents activitats té un efecte en la construcció de les seves subjectivitats amb biaix de gènere. Atès que les activitats productives dels homes van orientades a obtenir els mitjans de vida d'ells mateixos i de la seva família, mantenen una relació amb el treball principalment instrumental, i el valor de la seva persona depèn de la quantitat de diners que poden aconseguir. La manera com expressen l'amor i la responsabilitat que experimenten envers les persones que depenen d'ells és mitjançant els recursos que poden aportar a la llar. Al mateix temps, es troben considerablement desarmats davant les demandes d'atenció personal de la seva família. Les exigències del treball remunerat limiten el grau de disponibilitat personal envers la família. Aporten el que tenen, diners, i no tant la seva presència i dedicació personal. El seu valor i el reconeixement que esperen rebre depèn del nivell de vida que puguin oferir als seus estimats.

En un principi podríem caure en l'error de definir la relació dona/home com a complementària, atès que ni l'un ni l'altre podrien ocupar el lloc social que ocupen sense comptar amb les seves presències respectives. La primera, difícilment podria tenir la disponibilitat que té vers les persones de la seva família sense el finançament de l'home, ja que quan té una feina remunerada, els seus ingressos generalment són secundaris per al sosteniment dels membres de la llar. Al mateix temps, l'atenció a la seva família i a les tasques de la llar no li permeten tenir disponibilitat plena per al treball remunerat. Quant a l'home, no podem imaginar que fóra possible la seva incorporació al mercat de treball sense comptar amb una companya que resol els problemes de la vida quotidiana de la seva família.

Aquesta relació de dependència funcional entre l'un i l'altre s'ha posat de manifest en el moment en què les dones consideren inexcusable participar en les activitats productives remunerades, quan la divisió sexual del treball està en crisi. Obtenir ingressos deixa de ser una responsabilitat exclusiva dels homes, i les dones, en correspondència, comencen a qüestionar que l'atenció a les persones sigui una responsabilitat exclusiva d'elles. És més, si no es plantegen que l'atenció a les persones ha de ser compartida, l'home queda devaluat, en tant que esdevé una càrrega en lloc de ser un company de camí. Quan es trenquen les regles de joc de la divisió sexual del treball es fa evident la necessitat de conciliar les activitats remunerades amb la vida personal.

Ara bé, valorem que l'expressió *conciliar* és ingènua o malintencionada, atès que suggereix la possibilitat de trobar un equilibri entre tots dos àmbits de la nostra vida. S'oblida que les reformes encaminades a la suposada conciliació poden aportar, com a molt, una segmentació dels patrons de participació laboral. Per a les dones que assumeixen responsabilitats domèstiques, el treball remunerat esdevé una activitat més flexible i menys exigent, per tal que puguin continuar fent-se càrrec de les seves famílies. En canvi, el patró dominant d'incorporació al mercat laboral exigeix prioritat total del treball respecte de la vida personal. L'actual centralitat de la feina remunerada es tradueix en una dificultat objectiva per als homes adults d'incorporar-se a les tasques de cura, ja que cada cop tenen menys control del temps, i menys disponibilitat per a l'atenció als dependents.

El projecte de llei sobre dependència, actualment en tràmit parlamentari, no és sinó un reconeixement de la incompatibilitat entre el treball domèstic i el remunerat quan el dret al treball remunerat es concep com a dret dels individus i no pas de les famílies. El nivell salarial ja no respon a les necessitats del conjunt sinó de l'individu. D'altra banda, la flexibilitat laboral s'orienta a adaptar la vida dels treballadors a les necessitats de l'empresa, i no tant a supeditar les necessitats de l'empresa a les dels treballadors i treballadores. Aquesta tendència es manifesta en les modernes modalitats de contractació, on el que es pacta no és tant un calendari laboral, com un número d'hores que s'administren en funció de les necessitats productives, marcant horaris i extensió de la jornada segons els ritmes exigits per la cartera de comandes, i distribuïnt d'una manera irregular i imprevisible per a les treballadores i treballadors el temps de treball. La noció de conciliació, suggereix que s'equipara la importància de totes dues activitats, cercant un punt d'equilibri. Ara bé, la complementarietat entre les dues tasques és en realitat fictícia. En una societat fortament mercantilitzada, la relació és jeràrquica. Les exigències del treball remunerat s'imposen a la vida familiar i personal, el que passa a casa ve determinat per la lògica del mercat.

Es poden donar la mà l'aprofundiment de l'individualisme, la creixent mercantilització de les activitats productives i la devaluació de les activitats tradicionalment considerades femenines. Una de les vies de la pretesa conciliació de la vida familiar i la laboral és la mercantilització del treball domèstic i les activitats de cura. Aquesta mercantilització funciona igual que les activitats productives intensives en mà d'obra. Sabem que són precisament els sectors intensius en l'ús de la força de treball aquells amb condicions laborals més deteriorades, salaris i qualificació laboral més baixos. Amb la presència de les dones en el mercat de treball, una bona part de les tasques tradicionalment desenvolupades per les mestresses de casa s'ha requalificat com treball remunerat. Aquest fenomen suposa el creixement de l'ocupació en el sector de serveis, precisament el situat en l'estrat inferior de la jerarquia laboral. Per tant, és una de les fonts d'ocupació assalariada per a les persones que tenen menys possibilitat d'escollir.

La tensió entre treball domèstic i treball remunerat genera un doble procés. D'una banda, una part del treball domèstic se substitueix per treball remunerat. De l'altra, i atès que les activitats domèstiques es troben entre les menys valorades socialment, la jerarquia laboral i la social es corresponen. Les activitats que substitueixen el paper de les mestresses de casa són realitzades per les persones que tenen menys possibilitat d'escollir, per la seva manca d'experiència i formació o perquè es troben excloses de l'estatus de ciutadania: parlem dels immigrants, particularment de les dones immigrants. La mercantilització del treball domèstic va acompanyada de la seva devaluació social. Avui no es pot entendre la feminització de la migració sense tenir presents els canvis que s'estan produint en el nostre país, tant pel que fa al procés d'individualització, com pel que fa a la incorporació de les dones al mercat laboral i a la creixent precarització del mercat laboral. La tensió treball/família disposa d'una vàlvula de seguretat, l'entrada de dones immigrants.

Cuidar o servir?

És una assumpció generalitzada que les activitats de tenir cura de les persones i les actituds que se'n deriven caracteritzen la posició social de les dones. Pel que respecta als moviments migratoris, aquesta assumpció la trobem en els estudis en els quals s'assenyala que la migració de les dones està donant com a resultat que l'atenció a les persones passi a formar part dels processos de globalització. Així, es parla de les cadenes de cura com un dels aspectes a destacar del procés de globalització.

Són precisament els processos de globalització els que posen sobre la taula si tenir cura és un dels atributs de les dones, com afirmen tants estudis, o si, pel contrari, es tracta d'un atribut propi dels subordinats, com afirmen d'altres. Una altra qüestió a considerar és si resulta suficientment rigorós i esclaridor utilitzar el terme *cuidar* com un genèric per referir-se a les tasques orientades a l'atenció de les necessitats de les persones, o si, pel contrari, aquesta definició és massa àmplia i, per tant, susceptible de generar més confusió que no pas comprensió del que s'estudia.

Dietmut Bubeck (1995) s'interessa pels efectes negatius que té sobre les dones la cura i la seva ètica. Quant a la cura, assenyala que es tracta d'una activitat amb impacte psíquic contradictori. D'una banda, genera sentiments de capacitat, de control, que resulten molt satisfactoris. En sentit oposat, també genera sentiments de desgast, de desrealització, de trobar-se a disposició dels altres fins al punt de no tenir vida pròpia, la qual cosa genera un gran desgast emocional. Quant a l'ètica de la cura, entén que contribueix a orientar la conducta de les dones facilitant la seva submissió a relacions d'explotació. En donar prioritat a les necessitats dels altres respecte de les pròpies, és molt fàcil abusar de la cuidadora. Amb la intenció d'esbrinar les conseqüències per a les dones de la seva dedicació a tenir cura de les persones, Bubeck mostra que se sotmeten a l'explotació, que adopten la disposició de ser explotades. Al mateix temps, no deixa de considerar que la cura és una activitat imprescindible, que forma part de la vida de les persones i que requereix ser garantida socialment.

Si entenem que cuidar dels dependents és una responsabilitat social, quin sentit té vincular la cura amb l'explotació? Per contestar aquesta pregunta Bubeck estableix una precisió terminològica. Reserva el terme *cuidar* per a les atencions que una persona no es pot dispensar ella mateixa, amb la condició que qui les faciliti sigui responsable de fer-ho. Mentre que es refereix a la resta d'activitats d'atenció a la persona

amb el terme *servei*. Cuidar i servir, en conseqüència, no es distingeixen en funció del que es fa, el que marca la distinció és la mena de relacions que s'estableixen en el desenvolupament de l'activitat. Cuidar i servir es distingeixen en funció de qui és el responsable de dur a terme les activitats.

Quines implicacions té que el que es fa no sigui cuidar sinó servir? Que qui en realitat seria el responsable de fer-ho, estalvia temps que pot dedicar a altres activitats en el seu benefici. No se'ns escapa que quan una persona delega activitats de la seva responsabilitat que no el beneficien personalment està rebent una transferència de temps que podrà dedicar a activitats amb benefici propi, realimentant el poder que li permet eludir les seves responsabilitats. Pot delegar la cura que és de la seva responsabilitat amb més contundència i efectivitat, fet que torna a alimentar la seva posició de privilegi. Disposa d'un excedent de temps que pot dedicar a altres activitats, com ara el desenvolupament de la seva carrera professional, el creixement personal o l'establiment de xarxes de relació que contribueixen a augmentar el seu poder. Aquest és un factor de primer ordre en la desigualtat social de les dones. Les dones transfereixen als homes temps, i per tant poder. Quan una dona cuida les criatures o les persones grans, quan s'ocupa de facilitar la vida dels altres, en part ho fa com a responsable de les mateixes i en part com a servidora del pare de les criatures i de les persones objecte de les seves atencions. És purament servei el que ofereix quan cuida els seus sogres, en la mesura que el seu company no es cuida dels pares d'ella. La dedicació a l'activitat de servei s'explica com a efecte de la seva ètica de la cura, que la impulsa a ocupar-se de qui la necessita, deixant en segon pla les seves pròpies necessitats. Atesa la importància que té el vincle de dependència econòmica entre la dona i l'home, no cal recolzar-se solament en motivacions ètiques. Cuida perquè vol, perquè és veu impulsada a atendre les persones que sent que depenen d'ella i perquè no té més remei. En una mateixa activitat es barregen servei i cura.

La distinció cuidar/servir força a corregir la idea dominant que les dones, en la seva funció de mestresses de casa, es dediquen a tenir cura de les persones. Una part important del que fan hauria de ser definit com activitats de servei. No són únicament cuidadores, també són servidores. Caldria preguntar-se al servei de qui treballen. Acabem de dir que al servei dels homes, immediatament, però, cal introduir matisos en aquesta resposta. Si considerem en termes econòmics les activitats assignades socialment a les dones, i assumides per elles cada cop amb més resistències, ens trobem davant del fenomen de l'externalització de costos de la vida humana.

Qui externalitza? Respondre que els homes externalitzen costos quan no s'ocupen de les persones dependents sota la seva responsabilitat, és una resposta que només té lògica si suposem que la unitat bàsica de la societat és la família, i que el seu cap, l'home, és en darrera instància el responsable del conjunt. Ara bé, si considerem que la unitat de referència no és la família, sinó la societat, no podem continuar donant com a vàlida la idea que la relació de dependència sorgeix dels lligams de parentiu, sinó dels socials. En aquest cas, el vincle de solidaritat comporta que cada individu hàbil sigui responsable de cada individu dependent, que quan un individu no es pot fer càrrec de si mateix la resta siguin responsables solidaris d'atendre les seves necessitats. Aquesta idea de solidaritat recíproca justifica, que no explica, el desenvolupament dels estats del benestar atès que no són el resultat d'una certa orientació ètica sinó resposta a les tensions entre les diferents forces socials.

L'existència d'un sistema impositiu i, més precisament, l'existència de beneficis socials de caràcter no contributiu, és una mena de reconeixement de la responsabilitat envers els dependents. Implica l'assumpció que quan no ens podem fer càrrec de nosaltres mateixos és el conjunt qui s'ocupa d'atendre'ns,

que es tracta d'una responsabilitat col·lectiva i solidària. Per tant, si el gruix d'atenció a les persones el realitzen les dones, sense retribució en la seva funció de mestresses de casa, o si la retribució és clarament inferior a la que s'obté quan es realitzen activitats d'exigència equivalent, ens trobem davant d'una externalització de costos de la societat en el seu conjunt cap a les dones. L'exigència per part de les dones d'assolir els drets de ciutadania, de participar en la vida laboral, cultural i política afegida al procés de globalització, no ha suposat un augment de la solidaritat social amb el dependent. El nostre país és clarament deficitari en aquest aspecte, s'han externalitzat una part considerable d'aquestes activitats cap a les dones immigrants. Cal dir que el 66,4% de les immigrants treballen en el servei domèstic, i per cada treballadora immigrant en el servei domèstic amb un contracte regular, 4,5 formen part de l'economia submergida, que pot implicar un salari i unes condicions de treball per sota del legalment estipulat,¹ a més de mancar de cobertura social. La tendència a l'externalització de la cura de les persones permet afirmar que essent una activitat assignada a les dones, és al mateix temps una activitat assignada a les persones subordinades, les dones immigrants; per tant, conflueixen la desigualtat sexual i l'ètnica. Seguint la distinció entre cuidar i servir es pot dir, així ho suggereix el títol del llibre de Parreñas (2001), que les dones són les servidores de la globalització, i no tant que el fet de cuidar s'hagi globalitzat. Per aquesta autora, les treballadores domèstiques filipines són les servents globals del capitalisme tardà. El que s'ha globalitzat no és pas la cura, sinó els serveis. El cost de l'externalització no el paguen únicament les mateixes treballadores immigrants, sinó les persones dependents de les seves atencions. A Espanya, el voltant del 60% dels treballadors immigrants amb fills viuen separats d'ells.²

La provisió i la protecció

No totes les necessitats estan vinculades a la cura, o en substitució de la cura als serveis, moltes depenen de l'obtenció de mitjans de vida, el mateix fet de cuidar no es podria dur a terme sense disposar d'aquests darrers, i a la inversa. La divisió sexual del treball es caracteritza per assignar a les dones les activitats de cura, i els homes tenen assignada la provisió de mitjans de vida i la defensa. De la mateixa manera que ens podem referir a una ètica específica associada a la cura, també podem parlar d'una ètica de la provisió-protecció. Aquesta darrera és la que explicaria que els homes siguin explotables, sotmetent-se a condicions de treball degradants, empobridores, i arribant a posar en risc la seva vida, a implicar-se en accions danyoses per a la salut i, en darrer extrem, a participar activament en els conflictes bèl·lics. És així com s'explica que la major part de morts violentes o els sovint mal anomenats accidents laborals tinguin com a víctima un home. Aquesta lògica es trenca clarament en el cas de les dones immigrants, les quals pateixen les tensions pròpies de qui assumeix una doble ètica, la de la cura i la de la provisió, com és el cas de les treballadores de serveis.

Per més que la divisió sexual del treball coincideix amb la diferenciació entre cura/nutrició i protecció/provisió, seria abusi suposar que unes i altres activitats no participen de característiques comunes. Tota activitat té el doble component de provisió-protecció i de cura. La lògica de la cura pot impregnar les activitats de provisió-protecció en la mateixa mesura que les activitats de cura poden estar imbuïdes d'actituds de provisió i protecció. Ara bé, les activitats de cura i nutrició es caracteritzen per la importan-

1. Citat a Autors diversos, 2004.

2. Ibídem.

cia de la relació cara a cara i pel fet que la seva realització té un impacte positiu o negatiu directe en la persona. Les activitats de protecció i provisió van adreçades a la producció de mitjans de vida o a l'eliminació d'aquells elements o circumstàncies que poden causar mal. Mentre que en el cas de les activitats de cura preval la personalització, en les activitats de protecció i provisió, atès que van orientades a la consecució d'objectius, prevalen criteris de caràcter universalista, i en bona mesura són instrumentals: l'objectiu no és la satisfacció de les persones sinó l'obtenció de mitjans de vida.

Dependència i solidaritat

Tal com s'ha exposat, la concepció liberal de la democràcia es fonamenta en el mite d'un pacte entre ciutadans, els quals són definits com a individus autònoms vinculats per lligams de caràcter fonamentalment instrumental. Se cerquen, més que qualsevol altre cosa, regles que permetin la convivència i la col·laboració. La dependència no és concebuda com un dels trets del ciutadà. Segons Marshall (1998), la ciutadania es diferencia en tres esferes: la civil, la política i la social. El ciutadà participa dels drets i deures corresponents a les tres esferes; la ciutadania plena, per tant, està vinculada a la participació en totes tres esferes. Hi ha dos col·lectius significats que no participen de ciutadania plena: els immigrants i els dependents. Els immigrants perquè l'estatus de ciutadà està associat a la nacionalitat, i en el cas de les persones dependents perquè el seu vincle amb la societat està mediat per la família. Cal afegir que l'esfera social de la ciutadania queda distorsionada per tal com se li atribueix un caràcter assistencialista. En aquest cas, els ciutadans plens tenen el deure de proveir assistència als que no gaudeixen de ciutadania plena. Es podria interpretar que l'esfera social, lluny de formar part de les dimensions de la ciutadania, és en realitat la manera com es fa compatible la concepció dominant del ciutadà com a individu autònom amb el fet de la dependència.

La ciutadania social es refereix al dret a la seguretat, a un mínim benestar econòmic, a compartir l'herència social, fonamentalment l'educació, i a viure la vida d'un ésser civilitzat segons els estàndards predominants en la societat. Els recursos que fan viable aquesta esfera de la ciutadania impliquen l'existència d'un compromís solidari, en forma d'impostos, entre els quals cal subratllar la defensa de la nació. Per tant, l'existència d'una ciutadania social exigeix que els ciutadans afrontin solidàriament tasques de provisió aportant recursos a través dels impostos i defensa que implica la mobilització personal com a soldat. Ara bé, la concepció latent de la ciutadania com un estatus exercit pels caps de família, comporta una contribució a la ciutadania social no reconeguda formalment, tot i que indispensable: es tracta del treball aportat per les dones, atenent a les persones dependents.

La dimensió de l'aportació de les mestresses de casa o, per defecte quan no són les mestresses de casa les que s'ocupen de les persones dependents, de les tasques desenvolupades pel sector privat de l'economia en el qual la població immigrant té un paper clau, indiquen el grau en el qual «viure la vida com un ésser civilitzat segons els estàndards predominants en la societat» esdevé matèria privada. Sostreure activitats fonamentals per a la societat de l'àmbit públic limita extraordinàriament el debat democràtic sobre els estàndards de vida i, de retruc, se sostreu del debat públic bona part de la dimensió ètica de la vida social.

FILIPINES I LA SEVA CULTURA

Atès que el nostre objectiu ha estat estudiar l'impacte de la globalització en les xarxes de la cura vam considerar la conveniència de centrar-nos en dues cultures, la nostra i la d'un país que es caracteritzés per l'alt valor conferit a les relacions interpersonals, un país que s'autoidentifiqués amb l'ètica de la cura, i on la desigualtat entre dones i homes fos com més baixa millor entre els països d'origen dels immigrants, de tal manera que les dones immigrades aportessin al país de rebuda la doble dignitat de l'ètica de la cura i del seu valor social. Filipines reuneix aquestes característiques, que segurament estan interrelacionades. Com veurem a continuació es tracta d'una cultura marcada per forts trets comunitaristes, i amb una constatable orientació a les relacions cara a cara. Tot i que el col·lectiu d'immigrants procedents d'aquest país és escassament rellevant des del punt de vista quantitatiu, ja que la major part de dones immigrades són de procedència llatinoamericana, la migració filipina ens permet presentar el fenomen de la globalització en les condicions més favorables a l'estudi del seu impacte. Cal afegir que segons el Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament del 2005, Filipines és un dels països que presenta un dels índexs més alts de desenvolupament de gènere.

Taula 1.

Principals indicadors socials. Espanya/Filipines

Indicadors	Espanya	Filipines
Classificació segons l'Índex de Desenvolupament Humà	21	84
Classificació segons l'Índex de Desenvolupament relatiu al gènere	21	63
Esperança de vida en néixer	79,5	70,4
Taxa d'alfabetització d'adults	97,7	92,6
Taxa combinada de matriculació a primària, secundària i terciària	94	82
PIB per càpita (dòlars)	22.391	4.321
Població urbana (2003)	76,5	61
Taxa de fecunditat total	1,3	3,2
Despesa en salut per càpita	1.640	153
Despesa en salut pública (% PIB)	5,4	1,1
Despesa en salut privada (% PIB)	2,2	1,8
Persones desnodrides (% població total)	-	22
Taxa de mortalitat infantil (per 1.000 nens i nenes nascuts vius)	4	27
Despesa pública en educació (% PIB) 2000-2002	4,5	3,1
Índex de desigualtat (coeficient deGini)	32,5	46,1
Relació dels ingressos estimats entre homes i dones	0,44	0,59
Dones en escons parlamentaris (%)	30,5	15,4
Dones legisladores, altes funcionàries i directives (%)	30	58
Dones professionals i treballadores tècniques (%)	47	62
Població	44.108.530 ⁽²⁾	76.504.077 ⁽¹⁾

(1) any 2000, (2) any 2005.

Font: Elaboració pròpia a partir de l'*Informe sobre desarrollo humano 2005* (PNUD).

La cultura filipina és una amalgama fruit de les continuades colonitzacions a les quals aquest arxipèlag ha estat sotmès en el curs dels segles. Els malaisis envaeixen les illes 200 anys a. de C. En el segle XVI passen a ser colonitzats per Espanya fins al segle XIX i des d'inicis del segle XX fins l'any 1946 es troben sota el domini dels Estats Units. Avui, tot i l'assoliment de la seva independència política, mantenen una forta dependència respecte dels Estats Units per la seva posició geopolítica. Es tracta d'una cultura que es mou entre el sincretisme i la contradicció, en la qual es pot palpar la tensió entre l'orgull per les seves formes de vida tradicionals i els trets que s'atribueixen com a propis i els afanys modernitzadors; entre la voluntat de reforçar les seves activitats agrícoles i pesqueres i la industrialització.

Es tracta d'un país amb fortes desigualtats socials acompanyades d'un nivell de pobresa que es manifesta en el fet que bona part de la població migra del camp cap a Metro Manila,³ principal focus urbà d'atracció, per acabar vivint al carrer. Al mateix temps, els nivells d'escolarització, particularment l'universitari, són sorprenentment alts quan se'ls compara amb països amb un grau de desenvolupament econòmic similar. Contrastant amb la profunda desigualtat social, les dones, tot i que en aquest país també es manté la divisió sexual del treball, tenen una participació política, econòmica i social molt significativa.

El sentiment comunitari

Tal vegada el tret que més es destaca en les publicacions que versen sobre la cultura filipina és el seu comunitarisme. La crítica de les actituds individualistes és contínua, i s'evidencia fins i tot en l'ús del llenguatge. Quan s'expressen en anglès, l'idioma acadèmic i professional, tot i que aquesta llengua exigeix l'ús del subjecte acompanyant el verb,⁴ la utilització del pronom *I* (*jo*) com a subjecte és molt infreqüent. Cal precisar que es tracta d'un comunitarisme de caràcter familiarista, ja que la comunitat de la qual la persona sent que forma part no és Filipines, sinó la seva pròpia família extensa. Per tant, els vincles que prevalen no són els de ciutadania com a comunitat política o social, sinó els de parentiu. Es tracta d'un sentiment de comunitat que lluny de sostenir i reforçar la cohesió social, sovint competeix i s'oposa a la pertinença a la societat en el seu conjunt, aspecte que es posa en evidència en la pràctica del patronatge, consistent en l'establiment de vincles personals amb persones en posició de poder en la comunitat a la qual es pertany, a la qual es deu fidelitat a canvi de protecció.

En contrast amb l'autoritarisme familiar, que és l'altra cara del comunitarisme, hi ha una pràctica anomenada *bayanin* (cooperació), que ignora el rang social o familiar i les estructures organitzatives. De fet, es canvia contínuament d'un registre a l'altre.

El fort comunitarisme té una traducció psíquica. A diferència de la cultura individualista, on els controls són de caràcter intern, i per tant les transgressions generen sentiment de culpa, en aquest cas el sentiment que preval és la vergonya, indicatiu d'una orientació a l'altre i per tant a les valoracions de l'altre. Evidentment, seria una generalització abusiva atribuir als filipins el sentiment de vergonya i als catalans el de culpa. Ara bé, si situéssim tots dos sentiments en un contínuum que anés de la culpa a la vergonya, podríem considerar que la posició dels catalans és més propera a l'extrem *culpa* i la dels filipins a l'ex-

3. La conurbació de Metro Manila té una població d'11 milions d'habitants.

4. A diferència del català, el verb en anglès no diferencia la persona a excepció de la tercera del singular, per tant el pronom és molt utilitzat.

trem *vergonya*. Aquest sentiment expressa una forta consciència de l'altre, en la importància de la imatge que es transmet i de les valoracions alienes sobre la pròpia persona (Andres, 1987).

Possiblement aquesta és una clau que ajuda a explicar el fort ritualisme que caracteritza la cultura filipina, i l'atenció que reben les formes en la presentació social, ja que l'orientació a l'altre té dos vessants. Quan la subjectivitat està fortament impregnada de comunitarisme, implica posar-se a disposició de l'altre. En canvi, quan les persones es troben sotmeses a tensions contradictòries, entre el comunitarisme i l'individualisme, com és el cas de la cultura filipina, la submissió a les formes de relació comunitàries és la manera d'obeir alhora que s'eludeixen les exigències socials, ja que es fa el que correspon fer sense que suposi necessàriament compromís moral o ètic, o pràctic. La importància de l'altre també es manifesta en la importància que es confereix al contacte visual entre desconeguts. Una experiència agradablement sorprenent quan es passeja pels carrers de Manila és la sensació de visibilitat. Quan les persones es creuen les unes amb les altres pels carrers atapeïts de gent, és habitual establir contactes visuals, acompanyats d'un gest subtil de reconeixement i complaença que no arriba a ser una salutació: es provoquen i esperen respostes favorables.

De fet, la importància conferida a les relacions cara a cara és una de les característiques més notòries d'aquesta cultura. L'establiment de relacions interpersonals suaus i sense enfrontaments, el que expressen com a *Smooth interpersonal relationship* és un objectiu prioritari. Adquireix tanta importància, que la resolució de problemes o de conflictes no descansa tant en la deliberació grupal com en el fet de garantir un bon clima de relació. Un indicador de la importància conferida a les relacions interpersonals és la centralitat del menjar en els seus encontres, sempre és present en les reunions de treball, i també és força habitual portar petits regals o capricis als companys de la feina sense cap raó específica que els justifiqui.

El fort comunitarisme de la cultura filipina és indissociable de la importància que es confereix a la família extensa. Es tradueix bé en el fet de prioritzar els interessos del conjunt davant dels interessos individuals o bé en el compromís del conjunt de la família respecte de cadascun dels seus membres. Les ofenses als seus membres són percebudes com una amenaça a la família en el seu conjunt, i els actes immorals comesos per qualsevol d'ells comporten el descrèdit per a cadascun d'ells a escala individual i col·lectiva. És aquesta concepció la que explica que el matrimoni, lluny de ser un compromís entre dues persones, sigui una aliança entre famílies. En coherència amb l'orientació comunitarista, el matrimoni és una institució indissoluble, no existeix llei de divorci, tot i que es contempla la separació en casos d'adulteri, o quan es produeixen intents d'assassinat (Andres, 1987).

Els vincles amb la família d'origen no es trenquen amb el matrimoni, la distància o el canvi de posició social. Els casats mantenen les seves responsabilitats amb la família d'origen, i quan tenen ingressos suficients es veuen obligats a mantenir els seus germans i germanes. Els vells tenen un paper molt rellevant, segons el codi civil "els avis han de ser consultats per tots els membres de la família en les qüestions familiars importants". Crida l'atenció el fet que quan se'ls interroga sobre les característiques de la seva cultura, o quan es consulta la literatura sobre el tema, els trets esmentats apareixen repetidament en el discurs, qüestió que ens podria portar a suposar l'existència d'una cultura i caràcter clarament diferenciat que es pogués anomenar *filipí, pinoi*. La coincidència en les opinions fa pensar que la definició del fet filipí, sense negar les seves particularitats culturals, és el resultat d'un esforç deliberat de construcció d'identitat per a un país que s'ha vist sotmès a invasions successives, fet que es tradueix en una cultura fruit de l'amalgama. El sociòleg filipí Raul Pertierra atribueix aquest projecte identitari a l'obra dels an-

tropòlegs (Raul Pertierra *et al*, 2002). Segons la seva posició, l'opinió pública estaria contaminada pel discurs de l'antropologia fins a tal punt, que per als filipins la seva identitat és aquella que han definit els antropòlegs. Efectivament, l'extraordinària coincidència en els discursos infravalora l'impacte d'occident i les subseqüents tensions entre dues formes de vida tan oposades.

Quan comparem la seva cultura amb la nord-americana, que és la cultura aliena de referència per motius evidents, s'estableixen les contraposicions següents.

Taula 2.

Contraposicions culturals. Filipines/Estats Units

Orientació cultural filipina	Orientació cultural americana
Subjectivitat	Objectivitat
Contextualisme	Universalisme
Personalisme	Impersonalisme
Importància del que es diu	Importància del que es fa
Familiarisme	Organitzacionisme
Preocupa't dels altres	Ocupa't dels teus afers

Font: Elaboració pròpia a partir d'Andres (1987).

La migració filipina

La migració és un dels fenòmens més presents en la vida social filipina. Quant als processos migratoris més recents, els diferents autors diferencien tres onades. En els anys seixanta es va produir la sortida de treballadors i treballadores qualificats com infermeres, llevadores, tècnics sanitaris, directius i enginyers que es van desplaçar a països com Estats Units, Canadà, Holanda, Àustria, Gran Bretanya, Alemanya i Suïssa.⁵ En els anys setanta, la migració està associada a la declaració de la Llei marcial de 1972. Aquesta onada va estar motivada per raons de caràcter fonamentalment polític, i es componia de treballadors dels sectors tèxtil, manufacturer i oficinistes, coincidint amb una relaxació de les lleis d'immigració als Estats Units, el Canadà i Àsia, en un moment en què es requeria mà d'obra barata, i coincidint amb el *boom* econòmic de Hong Kong que demandava treballadors dels països veïns.⁶ La tercera onada s'inicia a partir dels anys vuitanta. En aquest cas està composta majoritàriament de dones que abandonen el seu país a causa de l'empitjorament de les condicions econòmiques i la crisi política.⁷ En l'actualitat,

5. En la primera meitat del segle xx van tenir lloc migracions cap als Estats Units, per integrar-se en l'agricultura atès que se'ls reconeixia un estatus especial (*especial noncitizen national status*) que facilitava la seva incorporació en el país. Des de la II Guerra Mundial, la condició dels filipins com a aliats va facilitar la migració d'enginyers, infermeres i metges, acompanyats de les seves famílies, tant en direcció a Europa com cap al Canadà (Gonzalez, 1998).

6. Cal considerar que el nombre d'emigrants enregistrats el 1972 va ser de 14.366, mentre que la xifra va créixer fins a 241.590 l'any 1980 (Gonzalez, 1998).

7. Amb la crisi del petroli es perden molts llocs de treball. La situació interna, al mateix temps, afavoreix la sortida massiva de capitals internacionals. El dictador Marcos passa a l'ofensiva davant les crítiques a les quals es veu sotmès per la incapacitat del govern de respondre a la crisi argumentant que Filipines és un país productor de capital humà, i que és aquest el seu paper en la divisió internacional del treball. Un cop de conseqüències gegantines és el tancament de les instal·lacions i bases americanes, ja que constituïen el major empleador del país, amb 68.000 filipins ocupats a les bases, sense comptar els llocs de treball derivats (Gonzalez, 1998).

segons un informe presentat a la International Consultation of Migrants l'any 1994 a Hong Kong, la majoria d'immigrants filipins són professionals o titulats universitaris, fins i tot funcionaris públics. Quant a l'edat, la majoria es troben compresos entre els 20 i els 39 anys.

La xifra de filipins caracteritzats com a *overseas development workers* se situa entre 2.500.000 i 3.500.000, i les dones són majoritàries entre les darreres onades de migrants. Tot i que en la seva majoria es tracta de solteres, les referències que es fan a l'impacte de la seva absència en el nucli familiar les defineix com a mares (Ogaya, 2004). La sortida massiva de treballadors i treballadores cap a l'exterior, altament qualificats, en el zenit de la seva capacitat productiva, va acompanyada del desmembrament de les unitats familiars, i origina valoracions molt contradictòries. La crisi de la família es presenta com el resultat del procés migratori. Al mateix temps, atès que a Filipines no existeix llei de divorci, l'emigració pot ser un recurs per a les dones quan les relacions de parella esdevenen fortament conflictives o fins i tot quan es troben sotmeses a maltractament per part de les seves parelles. D'una banda, la migració es defineix com un dels principals problemes del país, per l'impacte negatiu que se li atribueix particularment en l'educació dels fills i filles (Ogaya, 2004). D'altra banda, els migrants són definits amb una expressió omnipresent en les converses i en els mitjans de comunicació, són els "moderns herois de la nació".

Taula 3.

Distribució dels migrants filipins per sectors d'activitat (%)

Sector d'activitat	1983	1993
Processos de producció, transport	63,4%	17,0%
Treballadors de serveis	14,8%	40,0%
Treballadors de l'espectacle	3,3%	18,9%
Professionals i tècnics	13,5%	6,5%
Personal directiu	0,5%	0,1%
Altres (agricultura, pesca...)	4,5%	17,5%

Font: Gonzalez (1998).

La migració femenina es presenta com una estratègia adoptada per les famílies davant la situació de crisi econòmica, que en realitat caldria definir com a transferència de recursos de les dones joves cap a la família.⁸ Els patrons són bàsicament dos: la filla gran emigra per ajudar el nucli familiar mentre que la mare ho fa per procurar l'alimentació i educació dels fills/es (Ribas, 1994; Matamala, 1994). En una recerca realitzada a Filipines durant l'any 1993 es va constatar que la feminització de la migració es deu a les possibilitats d'obtenir un treball a l'estranger i a les qualitats que s'atribueixen a les dones filipines, com la duresa, el coratge i l'ètica del treball, sense oblidar la seva disposició a sacrificar-se en benefici de la família. Cal recordar que, essent la cultura filipina fortament comunitarista, no es consideren rellevants els interessos i aspiracions individuals, de tal manera que, suposadament, la persona se supedita a les necessitats i objectius de la família extensa. Paradoxalment, aquesta supeditació de la dona a les necessitats familiars trastoca la seva posició al si de la família, de tal manera que de cuidadora passa a ocupar la posició de provisor, cosa que crea les condicions objectives per tenir un paper més decisiu en

8. Prenem l'expressió de Silvey (2001).

el seu entorn. I a una escala més gran, per la importància que tenen per a l'economia filipina les remeses d'emigrants, la seva contribució econòmica esdevé fonamental.

Quant a l'elecció del lloc de destí, depèn fonamentalment de les disponibilitats econòmiques. El més fàcil és desplaçar-se del camp a Manila. Quan es tenen més recursos econòmics el destí són localitzacions com Hong Kong o Singapur, segueix Aràbia Saudita i, finalment, per a les famílies amb més recursos econòmics, els destins són Europa i Amèrica. Per tant, no es pot atribuir el fenomen a l'extrema pobresa, emprendre el projecte migratori requereix un volum de recursos que molt poques famílies poden afrontar.

Suposadament, la primera motivació per emprendre el projecte migratori és la financera. En una enquesta realitzada per Cruz i Paganoni (1989) quatre de cada deu persones entrevistades adduïen la subsistència i la supervivència com a primer motiu de la migració, tot i que entre les dones entrevistades també s'assenyalaven motivacions com la creativitat, fugir dels problemes amb el marit, deslliurar-se dels deures familiars, recuperar estatus o adquirir un nivell de vida més alt. En molts casos, les trameses de les migrades poden cobrir les necessitats de la família, fins i tot contribuint al sosteniment dels marits. Tot i que es valora que la migració ha estat beneficiosa per a les dones, no és una experiència exempta de costos; la soledat, la separació de la família, les tensions familiars i els problemes en el desenvolupament dels fills i filles, són les conseqüències negatives més esmentades. Una de les principals necessitats amb la qual es justifica la migració de les dones filipines és el finançament dels estudis de la seva descendència en el cas de les mares, i dels germans i germanes en el cas de les dones solteres.

Per tant, el relat del procés migratori es construeix recolzant-se en els deures familiars i les necessitats de la família, i no tant en el desig d'autonomia, independència i progrés personal. Alhora, el que es presenta com a sacrifici personal al conjunt és una baula en la cadena de deutes i deures que uneix els membres de la família més enllà de les fronteres geogràfiques. L'altra cara del sacrifici de les migrants és l'obligació d'estudiar per part de qui es beneficia del sacrifici i recollir el testimoni d'una obligació que es transmet de generació en generació. Segons els testimonis de les dones entrevistades en la realització de la recerca que es presenta en aquestes pàgines, i que confirmen les evidències recollides per investigacions anteriors a la nostra, els fills i les filles de les treballadores emigrants es planyen de la separació de les seves mares i preferirien que romanguessin a casa tot i les dificultats econòmiques que això pogués comportar.

Les cadenes de la cura en les quals les treballadores immigrants es troben atrapades convertint-se en servidores sense fronteres, no es poden separar d'una altra mena de cadenes, les del sacrifici i la renúncia, real o fabulada, que es transmeten de generació en generació.

En aquesta publicació ens proposem presentar els resultats d'una recerca orientada no tant a estudiar la migració, com la cura i la manera en què es veu transformada com a resultat del procés de globalització. És també una reflexió sobre la divisió del treball, i com aquesta s'entrecrua amb les desigualtats, atès que és un dispositiu d'externalització dels costos de producció de la vida humana, de l'Estat, les empreses i els homes, cap a les dones, i d'unes dones cap a altres. Finalment, és una reflexió sobre les necessàries transformacions de l'Estat del benestar, si es reconeix a les dones l'estatus de ciutadanes i en conjunt reconeixem el fet que la vida humana només és possible si tenim present la seva precarietat i les moltes atencions que requereix.

1. La transformació de les xarxes de cura i provisió amb la globalització

Noemí Canelles Tigel

La globalització, com a procés socioeconòmic relacionat amb la internacionalització del capital, té una forta incidència en la mobilitat de les persones a escala planetària; la transnacionalització d'empreses i els acords econòmics per regions dibuixen un panorama en el qual les relacions entre els països del centre i de la perifèria segueixen marcades per les desigualtats. Així, a la circulació de capital s'ha afegit de manera vertiginosa, durant els darrers anys, la circulació de mà d'obra, i els migrants són part de l'actual circulació de recursos entre els límits d'una divisió del treball simple, la que hi ha entre un centre dominant i una perifèria dividida (Parreñas, 2001).

Sassen (1993) explica que aquesta recol·locació de la mà d'obra es produeix, a nivell mundial, com a conseqüència de la recomposició del capital. Als països desenvolupats cal mà d'obra al sector terciari, mentre que als països en vies de desenvolupament es necessita més mà d'obra al sector secundari, degut a la relocalització de treballs industrials cap a aquestes àrees. D'aquesta manera s'han generat migracions internacionals dins de l'anomenat Tercer Món. Paral·lelament, el treball al sector serveis implica també una reubicació de la mà d'obra:

[...] Por otra parte, al contrario que otros componentes de mano de obra intensiva de economías industrializadas, los trabajos de servicios no se pueden exportar fácilmente. Así, la creciente concentración de la mano de obra inminente en el sector servicios de los países altamente industrializados puede darse a causa de las presiones en la transformación histórica de la división internacional de la mano de obra, en la medida en que la mayoría de los trabajos de servicios se deben realizar in situ. Esta concentración creciente de mano de obra inmigrada en los trabajos de servicios de los países desarrollados se puede ver como el correlativo de la exportación de trabajos al Tercer Mundo. (Sassen, 1993: 55.)

Però reduir la globalització als aspectes macroeconòmics seria oblidar els processos de reordenació de les desigualtats que tenen lloc en altres terrenys, en especial el social i el polític. García Canclini (2000) recull, entre d'altres, la dificultat de construir l'esfera pública enmig de processos que qüestionen la validesa de binarismes tancats, com públic/privat. Hannerz (1998) planteja els reptes que suposa la redistribució entre allò que considerem propi/aliè, o els efectes de la redistribució dels continguts culturals en l'espai.

Aquest capítol analitza els processos de globalització des del punt de vista de la relació que la migració de dones treballadores filipines estableix entre dos contextos locals concrets, Catalunya i Filipines. Són

diversos els factors que vinculen els dos costats d'aquesta cadena migratòria. Per una part són molts els països que, per diferents motius i amb diferents condicions, han desenvolupat les seves economies cap a l'exportació de mà d'obra, i Filipines n'és un exemple molt clar. Per l'altre cantó, les ràpides transformacions socials i econòmiques de Catalunya en el context dels països occidentals suposen, des dels anys 80, una forta atracció per a diferents fluxos migratoris. Els experts filipins consultats són molt conscients de la posició de Filipines dins del context global:

Hi ha una tendència, i és inevitable pel que fa a Europa, segons la qual hauran d'importar-se milions de treballadors. De fet es veu amb la recerca demogràfica que a l'any 2015 Europa necessitarà importar fins a 75 milions de treballadors per mantenir l'actual nivell de desenvolupament. Al Japó la projecció és que hauran d'importar un milió de treballadors per mantenir la proporció de tres per un als seus plans de recursos humans.

(Assessor independent i exdirectiu del Philippine Overseas Employment Administration.)

A més, dins la circulació de mà d'obra que es dona a escala mundial, han cobrat una gran importància les migracions femenines, que afegeixen complexitat a la divisió internacional del treball amb la reorganització de la divisió sexual del treball. La dificultat d'exportar certs tipus de treball des del centre, expressada per Sassen al fragment citat anteriorment, ha estat decisiva en l'augment de fluxos femenins cap a certs països del centre econòmic, que importen un volum important de mà d'obra relacionada amb els treballs de cura. Els experts filipins també ho veuen així:

Però al mateix temps, s'ha de tenir en compte que el mercat global, per a aquests treballadors, realment, en alguns sentits... limita les possibilitats. Al cap i a la fi, l'emigració és un fenomen bastant determinat per la demanda. I la demanda que existeix al mercat és d'habilitats que en general són realitzades per dones.

(Assessor independent i exdirectiu del Philippine Overseas Employment Administration.)

En aquest sentit, el capítol se centra en la manera en què la divisió sexual del treball, i en especial la vinculació que s'estableix entre les dones i el treball de cura, esdevé un factor clau per comprendre el flux migratori entre Catalunya i Filipines, alhora que es descriuen les característiques d'aquest corrent. Finalment, es plantegen els reptes que la migració suposa a les concepcions d'individu i comunitat d'ambdós contextos.

FILIPINES I LA PRODUCCIÓ DE MÀ D'OBRA PER A L'EXPORTACIÓ

Diversos autors, a més dels experts entrevistats a Filipines durant el procés d'aquesta recerca, constaten i descriuen les dificultats del context filipí com a origen dels processos migratoris. Parreñas (2001) explica que les nacions a les quals ha tocat el paper d'exportadores no sols busquen les inversions de les multinacionals, sinó que també exporten els cossos dels seus treballadors per aportar capital a les seves economies. Així, l'economia de Filipines es basa en la utilització de treballadors per solucionar el greu atur, donar als treballadors més formació, i generar diners amb les remeses que envien els emigrants. Les xifres aportades pels experts oscil·len entre 5 i 8 milions de filipins i filipines treballant arreu del món,

en el marc del que aquesta autora anomena «la diàspora filipina». En aquest sentit, l'emigració és una indústria, i com a tal ocupa un paper important per a l'economia del país:

Es podria dir que la nostra economia es manté per aquest tipus de... per les remeses de dòlars. L'economia filipina ara mateix no té una salut gaire bona. Tenim que... la taxa d'intercanvi entre el dòlar i el nostre pes filipí es veu amenaçada degut, primer, al gran dèficit pressupostari, segon, al gran deute extern que tenim, i tercer, al fet que som qualificats de país terrorista. Crec que ho saps.

(Director d'una agència filipina per a la col·locació de migrants.)

Els beneficis d'aquesta indústria es reflecteixen a diferents nivells: les economies familiars es poden permetre un nivell de consum que seria impossible sense les remeses dels seus familiars,¹ les altes taxes d'atur es veuen alleugerides, s'equilibra la balança de pagaments (Ribas, 1999), i són nombroses les iniciatives com bancs, prestamistes i agències de col·locació que s'han desenvolupat sota l'ombra de les remeses. El resultat és que l'emigració forma part dels plans de desenvolupament de la nació, i la seva organització en depèn d'una manera absoluta, tal i com afirmen els experts entrevistats.

Però els diners en particular incrementen el potencial d'un millor futur de moltes maneres. Quan vaig començar al POEA els bancs no volien rebre les remeses perquè deien que eren quantitats petites i el fet de processar-les els portava massa problemes. Els vaig haver de convèncer d'obrir una petita finestra exclusivament per als migrants. Després, quan el volum de migrants va créixer, els bancs volien una part del negoci. Perquè havia crescut i al final el seu gran potencial va captar l'atenció dels bancs. I aviat molts negocis privats també volien entrar a les remeses. Molt d'això no està escrit enlloc.

(Assessor independent i exdirectiu del Philippine Overseas Employment Administration.)

Hi ha alguns factors que han fet perllongar aquesta situació al llarg del temps. Pertierra (1992) explica la llarga història migratòria de Filipines, més en concret de la província d'Ilocos. Les importants onades migratòries cap a Hawaii a principis del segle xx ja són un exemple de la tradició d'utilitzar l'emigració com a manera de solucionar l'atur i la manca d'oportunitats. Per aquest autor, el govern filipí alimenta la sortida de mà d'obra per contrarestar la seva incapacitat per revitalitzar l'economia local, i els entrevistats ho constaten en el passat més proper i en el present:

Ja saps, al 1974 el president dictador ja va dir «La millor manera de creixement econòmic és l'exportació de recursos humans». I si la gent se'n va és per la seva família perquè no poden viure dels ingressos que tenen aquí, de manera que marxen del país [...].

(Presidenta de l'Asian Social Institute.)

I perquè realment no hi ha... no diria que gens, però hi ha molt poc suport de l'Estat al benestar de les nostres famílies. És clar que tens el Departament de Treball Social; fan molt. Però la visió de conjunt del país és el que falta, saps?

(Presidenta de l'Asian Social Institute.)

1. En aquest sentit cal indicar les desigualtats existents a l'hora de gaudir dels beneficis de l'emigració, ja que, segons mostren les entrevistes, aquesta és impossible per a les classes més baixes i poc habitual a les zones musulmanes.

Un altre motiu pel qual la dependència de l'emigració s'accentua i s'allarga en el temps és l'escassa inversió de les remeses, el control bàsic de les quals és exercit per la família de la persona emigrada. En molts casos, els diners es destinen al consum immediat, molt relacionat amb l'adquisició d'un nou estatus, i també és habitual destinar part de les remeses a l'educació d'altres membres de la família.

Això seria ideal, és la raó per la qual els formem, però el problema és, per exemple, que mai he tingut 100 pesos a la mà, només havia rebut 10 pesos, i llavors, de sobte, em donen 100 pesos, i en gastaré 8 de cada 10 perquè són diners fàcils. Són els diners que havia guanyat, diguéssim que el marit guarda els diners i llavors jo començo a gastar-los perquè mai he tingut l'experiència de tenir-los, i és possible que també, si els veïns veuen que tens diners, te'n demanaran, i després no te'ls tornaran. Això és molt habitual aquí. Així que el que succeeix és que el marit torna, diguéssim que després de tres anys treballant, i busca els diners que havia enviat a la seva dona, i la dona diu que ja no hi ha diners, així que es barallen. No tot és baralla, més sovint hi ha mals sentiments perquè el marit pensa que ha estat fora durant tres anys i torna i no hi ha res. A molts els passa això. No dic que a tothom, perquè sempre hi ha famílies que són prou estalviadores i ho estalvien tot, mantenen el mateix estil de vida. Sense canviar l'estil de vida, guarden i guarden, i quan el marit o l'esposa tornen, tenen els diners amb els quals poden començar el seu propi negoci amb una furgoneta.

(Director d'una agència filipina per a la col·locació de migrants.)

L'estalvi és pràcticament inexistent. Pertierra (1992) explica que el nivell de treball de les granges i les hisendes disminueix amb l'arribada de remeses, de manera que la dependència de la família creix i el projecte migratori tendeix a esdevenir permanent. El balanç és contradictori: la part negativa de l'augment del consum és que poden augmentar les exigències de la família envers la persona migrant, però al mateix temps, la família gaudeix d'un nivell de vida més alt, i a nivell macroeconòmic, es reactiva l'economia local.

Però la dependència de les remeses no és l'únic factor que explica la centralitat de l'emigració com a motor de l'economia filipina. Aquesta centralitat compta amb diferents suports ideològics i culturals que reforcen tant la sortida del país com el manteniment dels vincles. En aquest sentit, és fonamental el paper del sistema educatiu. En primer lloc, la societat filipina atorga un gran valor a l'acreditació d'estudis superiors, i sovint les possibilitats de mobilitat social s'associen a l'educació, de manera que el fet de tenir estudis es valora molt, tot i que les possibilitats de treball posteriors no es corresponen amb el nivell econòmic esperat, ni amb el nivell educatiu assolit. Algunes entrevistes denunciaven que el sistema educatiu filipí, més associat a l'acreditació que a la preparació, no ha estat un factor de modernització del país.

L'objectiu és produir molts graduats, no la qualitat de l'educació. L'educació és vista com la sortida a la pobresa i per tant és una preocupació central per a les famílies. També és una font d'orgull. Vas a una cabana aïllada a un barri, i la possessió de la qual se sent més orgullosa la família és el diploma d'un fill que s'ha graduat a la universitat. Per això tenim aquest fenomen de l'excedent de treball migrant.

(Assessor independent i exdirectiu del Philippine Overseas Employment Administration.)

Quan les expectatives laborals no es corresponen amb l'oferta es produeix l'emigració de les zones rurals a ciutats més grans, i especialment a Manila, quan no s'està pensant ja en les possibilitats laborals

a l'estranger. Però tan important com el fet que el nivell d'estudis no es correspongui amb l'ocupació posterior, és el paper del sistema educatiu filipí a l'hora de definir què és un nivell de vida acceptable. La institució no transmet continguts relacionats amb la cultura local, o que permetin una valoració d'aquesta cultura, cosa que genera una gran insatisfacció (Pertierra, 1992).

Sí, i has de comprendre també el sistema educatiu, perquè si estudies el contingut de la nostra educació a les escoles públiques, els materials educatius, hi ha una tendència a glorificar fortament la influència americana, l'individualisme americà... l'objectiu de l'educació és per a l'individu progressar com a individu amb molt poc èmfasi en la responsabilitat de l'individu envers la comunitat local. És altament individualista. I descobriràs que estaria bé analitzar el contingut de la nostra educació. De manera que hi ha molt d'estil de vida, canvis de valors que són responsables d'això, i per tant suposarien un efecte d'atracció.

(President de la Foundation for Community Organization & Management Technology a Filipines.)

La fascinació per l'estil de vida occidental no sols és transmesa pel sistema educatiu; està també molt present als mitjans de comunicació, pel·lícules, publicitat, etc., i en els darrers anys han proliferat els centres comercials i les franquícies més associades a l'*american way of life*. Una altra contribució ideològica a l'emigració és la representació dels migrants com a «herois nacionals» i, en especial, de les dones migrants, presentades com a «heroïnes» que amb el seu sacrifici tiren el país endavant.

[...] Es podria dir que si es consideren com els nous herois és perquè són els que estan mantenint l'economia. Són ells, les remeses de dòlars que tenen, els que redrecen l'economia.

(Director d'una agència filipina per a la col·locació de migrants.)

La dependència econòmica necessita un reforç constant del lligam, cosa que s'aconsegueix, per una part, amb la construcció de Filipines com a eterna llar i mare pàtria i, per l'altra, amb la idea romàntica de l'emigració acompanyada d'una construcció concreta de les dones filipines. L'expressió d'aquest imaginari és molt present, per exemple, a les nombroses revistes i publicacions de la comunitat migrant filipina arreu del món. També les entrevistes realitzades estan plenes de qualificatius que reforcen una imatge omnipotent de les migrants:

I el món ho reconeix. De fet, prefereixen les filipines. Per què? Per moltes raons. Són més netes, parlen anglès, potser el toc personal, són càlides, et faran un massatge, etc., ja saps. Es pot analitzar què és el bon cuidar, per què el món vol les nostres cuidadores.

(Subdirectora de l'University of Philippines Center for Women Studies.)

La idea que són més treballadores que les altres, que «per naturalesa» ofereixen millor cura, que són «familiars»... es repeteix a diverses entrevistes, tant de treballadores com d'experts, de manera que la justificació de l'emigració es pot transformar: permet passar del «no volem aquestes condicions i per tant, marxem» a «som tan especials que ens necessiten, i no tenim més remei que anar-nos-en». Amb aquesta construcció, a més, es fa front a la inconsistència d'estatus que es deriva de l'alta valoració dels estudis universitaris. Malgrat que el tipus de treball que es realitza a l'estranger és considerat com poc acceptable (baixa qualificació), la imatge social de les anomenades *overseas workers*, junt al nivell de consum que permeten les remeses, és una altra font d'estatus per a la persona i per a la seva família, i es reforça la permanència de la situació.

LES MIGRACIONS FEMENINES

L'emigració, tant masculina com femenina, ha estat analitzada com a estratègia de les famílies filipines per respondre a les seves necessitats econòmiques. Però la constatació de l'existència de fluxos femenins fan pensar en altres factors més enllà de la situació econòmica: es tracta de les desigualtats entre homes i dones, que actuen tant com a factor de sortida de Filipines com d'atracció al context català.

El gènere com a factor de sortida

La racionalitat de la solidaritat familiar, molt forta a Filipines, dóna sentit a tot el procés migratori. Tal com il·lustra Oso:

El peso de la familia es muy importante en la sociedad filipina. La responsabilidad de los miembros del hogar respecto al resto de los individuos de la unidad doméstica es uno de los principales pilares que fundamentan las relaciones sociales. Los padres ejercen la autoridad sobre los hijos hasta que éstos salen del núcleo familiar con el matrimonio, e incluso entonces, porque siempre se tiene en cuenta su opinión en la toma de decisiones.

(Oso, 1998: 249.)

Aquesta concepció familiarista de les relacions té implicacions econòmiques importants, ja que la persona que emigra ha de respondre a les necessitats econòmiques de molts membres de la família, de manera que la dependència de les remeses és forta. De fet, a les entrevistes realitzades, es reflecteix la necessitat d'emigrar com a fruit de les necessitats econòmiques familiars, i els enviaments de diners són destinats a les necessitats no sols de la parella o els fills, sinó també a pares, oncles, nebots, etc. També la mateixa emigració és possible gràcies a l'aportació econòmica de la família extensa, de manera que es preveu un retorn de beneficis que afecta a moltes persones. Però malgrat que la necessitat econòmica de la família aparegui com a principal motiu expressat de l'emigració, el significat d'aquest procés és molt diferent per a homes i per a dones, ja que les responsabilitats i les implicacions per a cadascun d'ells són diferents, com les posicions que se'ls assigna a la societat filipina.

A partir dels anys 80 comença la tendència a l'emigració, des de Filipines, de les dones soles. Les responsabilitats de la dona envers la seva família són nombroses, i no sols han estat centrades en les tasques domèstiques i de cura, sinó que sovint moltes dones es dediquen al treball dins les explotacions agrícoles familiars, o tenen treballs remunerats, de manera que aporten ingressos importants per a la unitat familiar. Aquestes responsabilitats són fortes per a la mare i per a la filla gran, que després de la mare és responsable dels germans i té autoritat, com a contrapartida de les funcions que fa. Amb l'emigració canvien o afegeixen responsabilitats a part de les seves tasques més tradicionals, o evadeixen part d'aquestes tasques, que passarà a realitzar una altra persona, generalment una altra dona. Parreñas destaca aquesta centralitat de les responsabilitats de gènere per comprendre l'emigració femenina:

Des del moment que la migració independent allibera les dones treballadores de les constriccions de la llar, la migració no és sols una estratègia familiar sinó una estratègia encoberta per alliberar les dones de les càrregues familiars.

(Parreñas, 2001: 64.)

[...]és la desigualtat de gènere la que col·loca aquestes dones en una posició de necessitat econòmica de la migració.

(Parreñas, 2001: 68.)

Les entrevistes realitzades ofereixen nombroses mostres d'ambigüitat pel que fa a aquest tema. Per una part, sempre es fa referència al motiu familiar i al sacrifici pels membres de la família, però, per una altra part, es constata que l'emigració és també un projecte autònom, com explica una experta en migracions:

Ho fan també per la idea de la família en conjunt, eh? La família, pels seus pares, pels seus germans, per un altre tipus de vincle familiar, però clar, també hi ha una migració autònoma, no? D'aquestes que, jo també, tot aquest paquet de què vols, vols una independència, vols una autonomia econòmica, les ànsies de viatjar, una recerca d'una llibertat, tot això també hi és, però moltes vegades, el tema familiar pesa molt, eh? Molt i molt.

(Investigadora 1.)

El tema és complicat ja que és important el silenci de les protagonistes al voltant d'aquesta qüestió, constatat també a les recerques d'altres autors. Aquesta falta de claredat, a més, resulta contradictòria si es considera que existeixen evidències que qüestionen la viabilitat econòmica, a mitjà termini, dels projectes migratoris: malbaratament dels recursos, persistència de la dependència, dificultats per estalviar o per reinvertir, etc. Però tant si es dóna un reconeixement dels projectes autònoms com si no es dóna, la migració suposa una negociació de com realitzar els deures familiars.

El papel central de la mujer en la unidad doméstica se proyecta con la migración, ella se hace cargo del conjunto de la economía familiar: si bien la naturaleza de esta responsabilidad cambia respecto al rol tradicional: de responsable en la reproducción pasa a principal productora.

(Oso, 1998: 249.)

Per tant, l'estratègia migratòria d'aquestes dones respon a dues realitats difícils de separar: les responsabilitats dins de la família extensa apareixen com un factor que les empeny a realitzar un procés migratori de manera que puguin satisfer les necessitats de les persones que depenen d'elles. I al mateix temps, l'emigració és la manera d'eludir les grans constriccions del rol que se'ls ha assignat, amb totes les càrregues que comporta.

Anar a l'estranger està també associat a un sentiment més fort d'independència entre les dones. Però fins i tot amb aquesta major independència hi ha encara un fort lligam amb la família i la seva terra.

(Subdirectora de l'University of Philippines Center for Women Studies.)

Un altre fet que mostra la influència de les desigualtats de gènere és que l'emigració, sovint, es converteix en una sortida per les dones que es volen separar degut a situacions de maltractament o de conflicte,

en un país sense divorci legal i amb un gran pes de la ideologia familiarista. Són diversos els autors i les persones entrevistades que constaten com l'emigració és l'opció més fàcil per separar-se i aconseguir mitjans econòmics per tenir certa autonomia, o per a les mares solteres.

En alguns casos, les dones se'n van a fora no sols per raons financeres sinó també per escapar d'una situació negativa o de relacions problemàtiques al matrimoni. Per tant, el treball a l'estranger esdevé una manera pràctica de separació, ja que el divorci no és una pràctica acceptada. S'està treballant per legalitzar el divorci.

(Subdirectora de l'University of Philippines Center for Women Studies.)

El gènere com a factor d'atracció. Catalunya en el context del sud d'Europa

Els països del sud d'Europa tenen una intensa experiència migratòria. Al segle XIX, es van produir les migracions a les Amèriques; al període entre la II Guerra Mundial i la primera crisi del petroli, als països del nord d'Europa. A partir dels anys 80, comencen a rebre immigrants procedents de països en desenvolupament, i, a partir dels 90, dels països de l'est d'Europa. Tot i que a l'estudi de les migracions s'ha donat, com diuen diversos autors, certa ceguesa de gènere, a partir dels anys 80 es constata com les dones són protagonistes de processos migratoris cap a aquests països, marcats per importants canvis relacionats amb la terciarització de l'economia, la reformulació dels serveis socials, la flexibilització dels treballs femenins, etc. En aquests països, per tant, s'ha passat de produir a rebre immigració, i s'ha donat un fort creixement de les migracions femenines.

A l'hora de caracteritzar el context de recepció és fonamental el triangle format per l'Estat, el mercat laboral i la família. Aquest triangle constitueix el marc bàsic des del qual caracteritzar el context de recepció i analitzar també les condicions del treball de cura a la nostra societat. Tot i que s'analitza amb més detall als capítols de Gutiérrez-Otero sobre l'administració i el de Duarte sobre l'externalització de la cura, cal fer-lo present per comprendre els factors d'atracció que exerceixen els països del sud d'Europa per a les migracions femenines (Ribas, 2000). Els vèrtexs del triangle són aquests:

1. Canvis a l'estructura de l'ocupació relacionats amb la informalització del mercat de treball.
2. Conceptualització de la família en un context on les dones fan el treball domèstic a més del treball remunerat fora de la llar, si el tenen.
3. Paper de l'Estat a l'hora de definir les relacions econòmiques i socials.

EL MERCAT DE TREBALL

Es podrien mencionar molts dels factors econòmics que fan d'aquests països receptors d'immigració. King i Zontini (2000) els caracteritzen com països amb un desenvolupament tardà, en els quals la modernització s'ha donat amb un canvi de l'economia rural basada en l'agricultura a una estructura social i econòmica urbana, basada en els serveis. S'han especialitzat en agricultura, construcció, turisme i altres serveis. Per una altra part, aquests autors consideren que els canvis a l'ocupació han estat molt diferenci-

ats basant-se en el gènere, i que les economies d'aquests països incorporen un important sector informal que es basa en l'evasió fiscal i en pràctiques com la subcontractació, la pluriocupació i l'extensió del treball temporal i a temps parcial.

Segons Solé (2001), és aquest darrer l'aspecte clau per comprendre la necessitat de mà d'obra immigrada: el gran pes de l'economia informal. En un mercat segmentat, els immigrants s'incorporen al segment secundari caracteritzat per salaris baixos, inestabilitat de l'ocupació i de les condicions del treball, manca de perspectives professionals, etc., independentment de les capacitats que tinguin, ja que la selecció es fa en funció de la seva ètnia.

Hi ha cinc nínxols laborals que es corresponen amb aquesta descripció, i que són les ocupacions més habituals de la població immigrada en general: servei domèstic, agricultura, treballs no qualificats a l'hostaleria, peonatge a la construcció i comerç.

En el cas de les dones immigrades, la seva participació està vinculada a la demanda de treball poc qualificat al sector serveis. Mentre que les dones autòctones entren al mercat amb ocupacions més qualificades, les dones immigrades són una eina per substituir-les en les tasques domèstiques i de cura.

King i Zontini (2000) destaquen dos nínxols d'ocupació bàsics per a les dones immigrants: el servei domèstic i la prostitució. El primer entra dins d'una categoria més àmplia que és el treball de cura. Aquest treball, que inclouria cura dels nens, de malalts, d'ancians, no és assumit pel sistema de benestar públic. Té tradició a Espanya i Itàlia des dels anys 60, amb noies filipines i de Cap Verd. Inclou situacions de legalitat i de clandestinitat, i sovint té associat un factor d'estatus social que atorgaria més prestigi a les famílies contractants. Pel que fa a la prostitució, hi ha molta manca de dades, però s'estima que moltes de les dones han estat subjectes a xarxes de tràfic, i que hi ha molts països d'origen. En el cas concret d'aquesta recerca, els països del sud d'Europa no solen ser receptors de prostitutes filipines, ja que el destí més típic per a elles és el Japó, i en el nostre context, diverses fonts consultades coincideixen que no es dona el cas a Catalunya.

La vinculació d'aquestes dues ocupacions amb el treball de cura a les persones és evident, i el fet que les dones autòctones hagin rebutjat aquestes ocupacions obre la porta a les dones immigrades. En aquest sentit podem parlar d'«etnoestratificació», ja que els immigrants se situen als forats deixats per la força de treball autòctona. A mesura que aquests treballs només els fan immigrants, encara baixa més l'acceptabilitat dels treballs, i aquest és el cas dels serveis domèstics i de cura a les persones:

[...] Dicho proceso de externalización de las tareas de reproducción social genera «nuevas» ocupaciones, caracterizadas por la precariedad, el desprestigio social y la invisibilidad, que no son absorbidas por la mujer trabajadora autóctona, lo que genera una creciente demanda de mujeres inmigrantes extracomunitarias para llevarlo a cabo.

(Parella, 2000: 276)

També és important destacar que la relació entre les forces laborals autòctona i immigrada, com mostra aquesta situació, és de complementarietat, des del moment que no hi ha una competència pels mateixos llocs, ja que les dones autòctones havien deixat paulatinament d'ocupar-los.

[...] això crea precarització en el treball, treballs explotats, perquè la gent de classe alta de Barcelona està vivint bé dels serveis d'aquestes equatorianes, filipines, dominicanes que presten els seus serveis per molt pocs diners, cosa que mai no et faria una catalana, o sigui això d'entrada ja penso que és un tema com molt greu.

(Directora d'una fundació de serveis de proximitat.)

Perquè a més a més el graciós és que aquesta gent ens estan fent un paperam important en el tema del servei i la cura, no ho faria ningú aquí, i elles per cap preu et fan el que vulguis, dissabtes, *domingos, el día de Navidad*, aquí m'ho deia una, «yo el día de Navidad trabajo para lo que sea».

(Directora d'una fundació de serveis de proximitat.)

Les treballadores filipines, segons els experts consultats, són una resposta a aquestes demandes, en part perquè realitzen el treball a un preu inferior, tot i que alguns plantegen que la demanda del seu treball està relacionada amb les seves habilitats, en la línia del discurs d'eficiència que predomina al seu origen. També s'apunta que la demanda de treballadores es deu a la necessitat de cobrir aquests llocs que sense immigració no s'ocuparien. De qualsevol manera, i com hem vist, les dones filipines responen a una demanda dels països receptors marcada pel gènere:

Hem de tenir alguna classe de segregació per gènere quan mirem això. Perquè, diguem-ho, hi ha més dones que van a l'estranger des de Filipines. I també hem de veure les habilitats que se'ls demana, que són un tipus d'habilitats simples vinculades a la llar, cura i ajut domèstic. I també el gènere relacionat amb l'entreteniment². I què passa amb els homes que no poden aconseguir un treball fora? Doncs que es queden. Així que s'ha de mirar aquest aspecte relacionat amb el gènere. No es pot generalitzar.

(Subdirectora de l'University of Philippines Center for Women Studies.)

LA FAMÍLIA

Al sud d'Europa, comparat amb els països del nord, es poden distingir trets diferenciadors de la família, com són la diferent concepció del parentiu, les xarxes familiars i l'alta institucionalització del matrimoni, que té lloc a edats tardanes. Se suposa que la família absorbeix les bosses d'atur i estableix estratègies familiars que passen per la combinació d'ingressos. Per una altra part, als països d'aquesta regió, menys dones treballen fora de casa, i la proporció de dones actives que treballen a temps parcial és molt menor que a la resta d'Europa. Això es deu al fet que és la dona la que assumeix gran part de les tasques de cura dels membres dependents davant la falta de serveis a les famílies per part del sector públic.³

Es pot afirmar que la transició cap a la igualtat de gènere, tal com ha tingut lloc als països del sud d'Europa, presenta greus mancances. La desigualtat a l'esfera domèstica, degut al debilitament del tradicional paper de la família extensa, juntament amb l'absència de polítiques públiques, ha fet que cada cop les llars tendixin més a contractar dones estrangeres que fan les tasques de neteja domèstica, cura de les

2. Es refereix a la prostitució, que es diu que forma part de la indústria de l'entreteniment.

3. Aquestes qüestions les analitza amb profunditat Duarte al capítol 5.

criatures, etc. Diverses autores consideren com a aspecte clau aquesta necessitat no coberta de treball domèstic a la família:

La demanda de servicios de proximidad o servicios de la vida diaria nace del conflicto ante la dificultad de conciliar ambas «presencias» y la necesidad de responder a las exigencias diarias del trabajo reproductivo.

(Parella, 2000: 283)

La trabajadora doméstica sustituye a la empleadora profesional en las tareas reproductivas que ni el Estado ni los compañeros comparten y, al mismo tiempo, palia las tensiones en la familia. El recurso a la trabajadora doméstica aparece como una estrategia reproductiva, ya no sólo de la mujer profesional, sino de los diversos actores sociales (Estado, hombres). Para la mujer, esta estrategia posibilita la realización de su proyecto de modernidad / emancipación y solventa las tensiones relativas a la no reestructuración de las tareas reproductivas en el hogar y en la sociedad.

(Oso, 1998: 196)

A part d'aquesta funció, hi ha també un altre tipus de paper del servei domèstic que no té tant a veure amb la necessitat de substituir les dones que surten al mercat laboral. Es tracta de la funció de manteniment de l'estatus, palesa a les famílies de classe alta, a les quals la dona no treballa fora de casa, i on les treballadores domèstiques, a més d'aportar serveis a la família, tenen un paper simbòlic relacionat amb l'estatus social. La vinguda de les dones immigrades respon a aquestes necessitats dins la llar, i a més, les dones filipines, estan també vinculades a aquesta darrera demanda d'estatus.

Doncs el treball de la dona domèstica, de les tasques de la casa en general, que es fa, des de neteja, o cuinar, la roba, etc., i després el tema dels nens, els nens petits perquè es trobava, no era només aquesta família clàssica, la senyora que vivia de rendes i no feia res, sinó que és un model que a vegades... d'una dona professional, que no pot aguantar aquest model de família que té tot, els menjars fets a casa, en comptes de fer el *fast food* dels americans, que es menja encara a casa, que els nens els vol a casa, etc., doncs, era aquesta figura de la filipina, per ella ser educada, poder ser una metgessa, etc., per exemple, per poder realitzar-se com... en una professió liberal, sense fer un repartiment de tasques dintre de la seva parella, així que la filipina era la resposta perfecta a aquesta necessitat de cura.

(Investigadora 1.)

L'ESTAT

El model d'Estat del benestar del sud d'Europa, seguint la tipologia d'Esping-Andersen (2000), està caracteritzat per una baixa cobertura de la població, la diferenciació de beneficis, asimetria dels beneficis de l'atur, sistemes universalistes inadequats, el paper important de la família tradicional i la dependència del sistema de benestar de les contribucions dels treballadors.

Aquest darrer aspecte suposa un reforç del model amb un fort «guanyador de pa», on els beneficis contributius al voltant de l'home fan que les dones i membres de la família tinguin drets socials derivats més

que personals. Així es reproduïx la divisió entre els que estan dins i els que estan fora del mercat de treball.

Comparat amb els seus veïns del nord d'Europa, l'Estat espanyol es caracteritza per assumir les tasques de cura en un grau molt baix, i per l'absència de polítiques familiars.⁴ Es produeix així una externalització que, igual que a l'interior de la família, recau en les dones.

Però el paper de l'Estat no sols se centra en l'oferta (en aquest cas l'absència d'oferta) de serveis, sinó que també afavoreix l'entrada de mà d'obra estrangera per cobrir aquestes mancances. Així, l'Estat defineix l'anomenat «camp de possibilitats», el marc institucional que delimita les possibilitats d'inserció dels immigrants al mercat de treball amb les legislacions relacionades amb immigració i treball (Solé, 2001). Aquest camp de possibilitats, en el cas espanyol destaca per ser un marc desfavorable per a la immigració, però també per ser una mica més obert a l'hora de permetre l'entrada per a la realització de treball domèstic. Parella ho explica de la següent manera:

Por el simple hecho de ser extranjero (no comunitario), las posiciones que pueden ocuparse en el mercado de trabajo están determinadas negativamente, ya sea porque el «marco institucional» fija el campo de no-circulación de la fuerza de trabajo inmigrante —a través del recurso a la «situación nacional de empleo»— o bien porque el Estado ratifica lo que el mercado ya ha fijado como campo de oportunidades laborales de los inmigrantes —a través de los contingentes—. Es así como la política migratoria favorece la reclusión de los trabajadores extranjeros en unos sectores de actividad determinados, caracterizados por presentar las peores condiciones de trabajo, contribuyendo a la flexibilización y a la etnoestratificación del mercado de trabajo.

(Parella, 2000: 285)

Els contingents neixen de la constatació pública que els immigrants ocupen llocs rebutjats, concretament al servei domèstic i a l'agricultura. Amb ells s'inicia la discriminació per origen, ocupació i sexe. D'aquesta manera, el paper de l'Estat és fonamental per permetre i consolidar la presència de dones estrangeres als serveis de cura i proximitat.

LES DONES FILIPINES A CATALUNYA

El flux de Filipines a l'Estat espanyol es caracteritza per dos trets: és un dels més antics i consolidats, i també és un dels primers fluxos feminitzats. Les primeres dones procedents de Filipines van arribar a Madrid i Barcelona al voltant dels anys 70. Segons Oso, l'inici de la cadena migratòria de dones filipines a Espanya té molt a veure amb xarxes personals concretes, de manera que els factors estructurals es veuen enriquits amb cercles personals concrets. Els lligams colonials d'Espanya amb Filipines han fet que es mantinguin vincles comercials entre ambdós països. Un grup de famílies que tenia negocis allà va portar algunes dones per treballar com a internes a les seves cases d'aquí, i posteriorment aquestes dones van desenvolupar les seves xarxes per portar altres familiars, germanes, cosines, etc.

4. Aquest tema s'analitza amb profunditat al capítol 7.

Taula 4.**Població de nacionalitat Filipina resident a Espanya**

Anys	Homes	Dones	Indefinit	Total
Fins 1959*	70	252	-	322
De 1960 a 1964*	49	141	-	190
De 1965 a 1969*	46	164	-	210
De 1970 a 1974*	59	202	-	261
De 1975 a 1979*	113	300	-	413
De 1980 a 1984*	433	932	-	1.365
De 1985 a 1991*	892	1.415	-	2.307
1991	2.240	4.937	-	7.177
1999	5.014	8.571	180	13.585
2002	6.050	9.263	31	15.344
2003	6.171	9.853	-	16.024
2004	6.284	9.520	-	15.804
2005**	7.164	10.504	-	17.668

* Només comptabilitzada la població que vivia en vivenda.

** Avanç del padró.

Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE (diversos anys). *Anuario Estadístico de Extranjería 2000.*

Aquesta taula mostra la consolidació del flux al llarg del temps i la important feminització. El primer lloc d'arribada van ser les àrees metropolitanes de Madrid i Barcelona. Aquestes dues ciutats han estat i segueixen essent les principals acollidores de les dones filipines, degut a les característiques de la seva inserció laboral. La concentració en grans ciutats és comú per a altres països del sud d'Europa, de manera que les treballadores filipines es concentren a Atenes, Milà i Roma, igual que a Barcelona i Madrid.

Taula 5.

Persones de nacionalitat Filipina amb targeta o autorització de residència en vigor segons comunitat autònoma a 31-3-2005

Comunitat autònoma	n
Andalusia	1.185
Aragó	14
Astúries	31
Balears	895
Canàries	936
Cantàbria	91
Castella- La Manxa	46
Castella-Lleó	86
Catalunya	7.006
València	301
Extremadura	7
Galícia	44
Madrid	7.371
Múrcia	31
Navarra	31
País Basc	352
Rioja	12
Ceuta	0
Melilla	0
No consta	27
Total	18.466

Font: *Boletín Estadístico de Extranjería de Inmigración*. Observatorio permanente de la Inmigración.

A part d'aquestes xifres, hi ha persones procedents de Filipines que actualment tenen la nacionalitat espanyola. El Centre Filipí considera que aquí a Catalunya hi ha actualment uns 14.000 filipins, el 85% dels quals són dones.

En el cas de Barcelona, Ciutat Vella és el districte on més proporció d'immigrants filipines hi ha. La realitat quotidiana és que moltes d'aquestes dones treballen en la modalitat d'interne a diferents barris, i es concentren a Ciutat Vella els caps de setmana, el dia que lliuren. Ciutat Vella, i en especial el barri del Raval, és el lloc de concentració, tant pel fet de disposar d'habitatge propi o de familiars i amics en aquesta zona, com pel fet que esdevé el centre neuràlgic de la comunitat filipina de Barcelona a l'hora de relacionar-se.

Segons afirma Anderson (2000), basant-se en un estudi de camp fet a Barcelona durant el 1995-1996, aquesta pauta de treballar d'interne s'ha mantingut al llarg dels anys, de manera que es podrien trobar

dues tendències juntes, el fet de continuar amb aquesta modalitat de treball, però també l'abandó del treball com a internes a mesura que passa el temps de residència.

Un altre tret important és la feminització. Tal com mostra la Taula 4, el flux de filipins a l'Estat espanyol va ser inicialment protagonitzat per dones. La feminització continua actualment, però en menor proporció.

Com s'ha vist anteriorment, la principal ocupació d'aquest col·lectiu és el servei domèstic, tant per a les dones com per als homes. Una fórmula per realitzar el reagrupament, segons els relats de les persones entrevistades, és el fet de portar el marit però no els fills, de manera que aquest pot passar a treballar també en la modalitat d'intern a la mateixa casa que la seva dona, amb tasques iguals o centrades en el jardí, manteniment, etc.

És important assenyalar que tant a Madrid com a Barcelona les filipines s'associen al treball domèstic intern a llars de classe alta. Les fonts estadístiques consultades confirmen la concentració en servei domèstic, sense incloure la modalitat. Però les entrevistes realitzades i altres fonts confirmen la percepció del servei domèstic filipí vinculat a famílies d'un estatus socioeconòmic alt. En aquest sentit, la contractació de les dones filipines forma part en moltes ocasions de les pràctiques d'ostentació, més vinculades al manteniment d'aquest estatus que a la necessitat de conciliació de la vida laboral i familiar. Oso (1998) confirma en el seu treball de camp el fet que les filipines són contractades principalment per mestresses de casa, no per dones que treballen fora de la llar. Així, tant per la història de la cadena migratòria vinculada a classes altes, com per la realitat laboral, es crea un discurs al voltant de la dona filipina com a «minyona de luxe». Una de les expertes vincula alguns d'aquests trets per explicar la contractació de dones filipines en àmbits urbans i per part de famílies de classe alta:

[...] els inicis dels processos migratoris també creen unes previsions, no?, i en el cas del Japó no pots tenir, les filipines sempre estaven de domèstica interna, per excel·lència, no? No era la dona que anava a hores, sinó la que es queda a casa, perquè parla una mica d'anglès, veus?, un altre factor, ara es valora molt, que algú parli anglès als teus néts, veus?, ja m'entens, cosa que no tenen les altres, i has de ser una família burgesa, amb unes habitacions, per tenir aquesta dona, també. Al Japó les cases són molt petites, no hi ha aquesta tradició, aquesta tradició és més a Madrid, que és una tradició de grans ciutats, de la classe burgesa de les grans ciutats, que pot tenir un lloc també per albergar una filipina a casa, no?, i això és l'inici, elles han entrat per aquí, després han anat sortint, que algunes han anat treballant a agències de viatges, que alguna ha muntat un restaurant, que alguna se n'ha anat a treballar per hores, és una altra qüestió, però, l'entrada, i això és l'important, l'entrada és aquesta, i jo crec fins i tot que van ser les primeres a Espanya, van ser les primeres que van començar amb el *trabajo doméstico interno*, amb aquest tipus, van ser les primeres, i van ser, van ser el col·lectiu més feminitzat, que ara ja ha canviat, però va ser realment un flux migratori que era al 80% dones, que era molt.

(Investigadora 1.)

Igual que a Filipines el treball a l'estranger s'acompanya d'una construcció concreta de la dona, tot i que alguns testimonis de les famílies que han contractat filipines fan referència a l'orgull, en general, a les entrevistes realitzades al context d'acolliment i en relació amb aquesta tradició de treball intern de luxe, es troben diferents mostres de la imatge social del col·lectiu: responsables, educades, religioses...

[...] quan algú busca una persona per contractar-la perquè tingui cura, sembla que tingui com un valor especial si és filipí. Perquè és el sinònim de servil, perquè l'asiàtic és sinònim de servilisme, i dintre de les categories de treballadores domèstiques és la que té millor estatus dintre de les estrangeres, no?

(Investigadora 1)

El context de recepció de les primeres dones que van arribar és molt diferent a l'actual. Per una part, la comunitat filipina a les dues ciutats principals era molt reduïda, i les característiques del treball domèstic intern les posava en una situació d'indefensió i d'aïllament. El desenvolupament de les xarxes familiars i comunitàries, actualment fortament estructurades, va servir per facilitar l'acollida a les nouvingudes. Com analitza Gutiérrez-Otero al capítol 2 «La comunitat filipina a Barcelona. La seva importància en la vida dels i les migrants filipins», l'Església hi segueix jugant un paper important.

TENSIÓ ENTRE INDIVIDUALISME I COMUNITARISME A TRAVÉS DEL TREBALL DE CURA I PROTECCIÓ. CATALUNYA VERSUS FILIPINES

A la trobada Filipines/Catalunya, a primera vista, xocarien dos tipus de cultura: la comunitària, on els membres de la societat estan fortament lligats per vincles de solidaritat i responsabilitats mútues, i la individualista, formada per éssers lliures i autònoms. Però com vèiem al principi d'aquest capítol, els projectes migratoris de les dones filipines mostren un desig de defugir les fortes responsabilitats del familiarisme i iniciar projectes autònoms. Això, amb la progressiva mercantilització dels seus vincles que paral·lelament es dona, fa pensar que el comunitarisme filipí està ple de contradiccions i de tensions, com ho està la idea de ciutadà autònom al nostre context.

En primer lloc, cal dir que el comunitarisme filipí està profundament vinculat a la família, entesa com a família extensa, i no a altres institucions ni a l'estat-nació filipí, de manera que s'arriba a la globalització sense haver passat per un fort estat-nació.

Aquesta és una experiència general dels filipins que no està relacionada amb un sentit de ciutadania d'un estat-nació, ja que el govern no és un factor favorable a les vides dels filipins corrents. Hi ha un fort sentit de comunitat filipina, però una actitud cínica envers l'Estat i el govern.

(Subdirectora de l'University of Philippines Center for Women Studies.)

Algunes persones entrevistades proposen, davant la poca identificació amb l'Estat, els referents del govern local o l'Església com a nous possibles agents aglutinadors, però és la família extensa la que de fet genera més identificació com a comunitat. El tipus de relació amb la família passa per diferents obligacions, pràctiques que també inclouen celebracions i diferents activitats, i un fort component de control. La fortalesa dels vincles familiars passa també per l'existència de forts vincles econòmics: la participació en els préstecs inicials perquè una persona pugui emigrar i les recompenses esperades, la mercantilització de les tasques de cura que han deixat les dones que han emigrat, etc. Per tant, l'interès comunitari, a diferents instàncies, quedaria desdibuixat davant d'interessos econòmics més individuals, palesos també a l'educació i a altres pràctiques:

La propietat comunal determina els costums, fins i tot les lleis relatives a la disposició dels recursos, i d'altra banda hi ha les famílies. Voldria relacionar les dues coses. Per més propietats comunals que hi hagi, el que es considera és que pertanyen a l'Estat. Les persones que en l'oficina pública signen les lleis i decideixen com han de ser utilitzats els recursos, aquestes persones han desenvolupat el pensament que la seva posició en l'Estat és de propietat personal. De manera que ara tens individus que protegeixen interessos individuals que només s'estenen a les seves famílies, i decidint sobre propietats que suposadament són comunals però es legislen i controlen de cara a interessos individuals.

(Investigadora del University of Santo Tomas Social Research Center.)

Si aquestes són mostres de les tensions individualisme/comunitarisme dins el context filipí, l'emigració seria una expressió més del debilitament d'aquest model de comunitarisme:

Estic mirant de comprendre la pregunta en relació amb el tema. En altres paraules, estem parlant de la tensió entre l'orientació individual i la comunitària. I presumiblement estem parlant de l'impacte de les migracions en aquesta tensió. És el que intento comprendre, perquè la qüestió és que, a aquesta balança, el migrant, el procés migratori, comença a posar l'èmfasi en l'individualisme per damunt del comunitarisme [...]

(President de la Foundation for Community Organization & Management Technology a Filipines.)

El vincle familiar, però, se segueix mantenint en la distància de diferents maneres, i també apareix un nou i fort referent: la comunitat filipina al lloc de destí, que també esdevé un fort element de control i d'obligacions (Parreñas, 2001) alhora que funciona com a xarxa de suport, amb certs paral·lelismes amb la comunitat familiar.

Al mateix temps, per la part de Catalunya, la presència de les persones immigrades evidencia les esquerdes de la cultura individualista.

Jo penso que el tret important i greu d'aquesta societat nostra que estem vivint és l'individualisme, però a més a més volgut pels qui influeixen, vull dir és una societat que crea lligams de solidaritat solament per coses puntuals i traumàtiques. Pel Tsunami tothom actua, però i les guerres d'Angola? I tot el que està passant, i els drets dels nens que moren cada dia de gana? D'això no ens en recordem, això està passant, eh? No només el Tsunami, hi ha coses en el món gravíssimes però ens recordem del que és notícia, del que els mitjans ens indueixen a fer, però després, en les realitats quotidianes de la nostra vida, jo crec que som absolutament insolidaris i som egoistes.

(Directora d'una fundació de serveis de proximitat.)

Si durant molt temps la família i la divisió sexual del treball han estat les que han possibilitat la ficció de l'individu autònom i autosuficient, ha arribat un punt que les tensions dins la institució familiar han fet trontollar aquesta noció de ciutadania. La reivindicació per part de les dones del mateix tipus de ciutadania, sense una veritable renegociació dels rols de gènere, ha deixat un buit per a nous «no-ciutadans»: els immigrants.

Jo crec que la immigració ens ha tapat molts forats, jo crec que la gent quan té conductes xenòfobes no saben el que ha fet la immigració per nosaltres, està tenint cura dels nostres per quatre

duros! Jo crec que, si això ho veiessin... no!, ja ho veuen, el que passa és que som una societat tan egoista, que ja ho veiem però és que ni ho reconeixem, i a més encara volem tenir la particularitat de dir és que ens arriba aquesta gentussa, quan nosaltres estem utilitzant aquestes persones, això és molt greu eh?... Sí que han de tenir drets i deures, però jo crec que els que hi ha, ens són necessaris en una societat com la que hem construït.

(Directora d'una fundació de serveis de proximitat.)

La cessió d'aquest espai ha adoptat la forma de mercantilització del treball domèstic i de la cura, i les condicions en què s'ha realitzat, col·loquen les persones en una situació de «fam» de cura, que es manifesta amb altres expressions com la medicalització de la vida quotidiana; la demanda de medicalització pot ser entesa com un símptoma de la necessitat de sentir-se cuidat. Davant de problemes com aquest, caldria repensar la tensió individu/comunitat sense caure en els extrems mostrats, el d'un comunitarisme esclavitzant i el d'un individualisme que s'esgota...

2. La comunitat filipina a Barcelona. La seva importància en la vida dels i les migrants filipins

Anabel Gutiérrez-Otero Mora

La comunitat filipina a Barcelona es menciona reiteradament tant a totes les entrevistes a les dones filipines com a les entrevistes a expertes en migració. En tots dos casos es constata la seva importància en la vida de les migrants. A efectes de la nostra recerca hem considerat oportú dedicar atenció a les seves característiques i al paper que juga quant a l'ajuda i benestar que proporciona a les migrants. En primer lloc, la comunitat filipina ve a ser la rèplica de la seva família, ja que aporta el que comunament s'atribueix a les dones, cuidar, i als homes, proveir.

En segon lloc, destaquem la profunda religiositat dels filipins, transversal a les seves manifestacions fins a tal punt que sovint es presenta una confusió entre el que serien grups religiosos i cívics, raó per la qual hem considerat que no és viable fer aquesta distinció.

BREU HISTÒRIA DE LA COMUNITAT FILIPINA A BARCELONA

Sembla ser que el primer lloc de reunió durant els primers anys de l'arribada de migrants filipines a territori català va ser la plaça de Catalunya, tal i com ho és avui per a altres col·lectius de migrants a Barcelona. Aquelles primeres trobades semblen haver estat un marc per mantenir i reforçar les seves identitats grupals, reproduint els hàbits i pràctiques de la cultura filipina.

Sí, sí, sí, teníamos que estar allí [plaça Catalunya], ¿sabes cuando queríamos comer comida filipina? Había gente, compatriotas nuestras, que hacían comida, la comprábamos y nos la comíamos allí mismo, al lado, ¡ja, ja, ja!, ¡joy! Éramos, éramos... ¡ja, ja, ja!

(Responsable del Comitè de Política del Kalipi.)

El Centro Filipino es va fundar el 1986. Segons fonts provinents del mateix centre, aquest va néixer amb l'objectiu de planejar, reunir, ajudar, protegir, promoure la cultura i la tradició filipines, i acompanyar els i les migrants filipines i els membres de la segona generació.

Com a congregació religiosa també es data la seva fundació l'any 1986, quan el Padre Abelino va iniciar la primera capellania. La comunitat en aquells temps sembla que pertanyia a l'església de Santa Mònica. Després van venir Sant Just i Pastor i, finalment, Sant Agustí.

Santa Mònica va ser el primer espai formal que les migrants podien sentir com a seu i que es convertia en solució d'oci per als dies lliures.

Yo recién llegada iba a la iglesia, y mis amigas. Íbamos siempre los domingos, por la tarde, un rato libre que teníamos y íbamos a la iglesia. Nos sentíamos más unidas, más acompañadas [...] Y se hacía la misa, en inglés o tagalo [...]

(Treballadora domèstica filipina 1.)

Així, l'Església del país d'acolliment és la que ofereix els primers contextos formals d'apropament entre migrants. També pren el rol de donar consells a les migrants en discursos que giren al voltant del sacrifici.

Pues ayudar, aconsejar por ejemplo, asistimos la misa, por ejemplo, «hay que hacer mucho sacrificio, y hay que comportarse bien, digamos, porque ya que nos hemos sacrificado estando lejos de la familia, para poder mejorar la vida, y claro, no tenemos que desaprovechar el tiempo, aquí hay que aprovechar todo, y luchar», digamos, es como un consejo, porque claro, los echamos mucho de menos, hay muchas mujeres que tienen sus hijos en Filipinas, la mayoría. Yo por ejemplo tengo una amiga que cuando echa de menos, llora de verdad, es que me da pena [...] y sí que es mucho sacrificio, y eso el sacerdote, siempre lo aconseja, que hay que hacer un sacrificio, para mejorar la vida, y para dar futuro a los hijos, y hay que hay que sacrificarse.

(Treballadora domèstica filipina 1.)

El missatge de «sacrifici» —concepte que apareix 5 cops en el fragment— que difon l'Església, significa donar prioritat a la família (llunyana i intangible en el moment present) per sobre dels interessos individuals (propers i tangibles). Per tant, podem pensar que l'Església del lloc de destí del migrant és una peça clau en la reproducció de les disposicions morals que contribueixen a mantenir un model d'estat que basa el seu desenvolupament econòmic en les remeses que els treballadors i treballadores a l'estranger envien a les seves famílies. Aquest sistema permet pal·liar un panorama econòmic desolat per la falta d'oportunitats locals, els deutes imposats pel sistema global i la corrupció política traduïda en la malversació de fons. Alhora, contribueix a dotar d'un sentit que transcendeix els projectes personals, cosa que pot contribuir a apaivagar els sentiments de culpa i a dignificar la decisió presa d'abandonar el seu país.

Addicionalment, cal dir que l'Església posa a disposició de la comunitat la seva infraestructura, convertint-se d'aquesta manera en una alternativa a l'administració. De fet, una de les expertes en comunitat filipina ens manifesta que ja fa temps que demanen a l'Ajuntament de Barcelona un local per reunir-se i encara no l'han aconseguit.

R: Lo que siempre he pedido a ellos [administració], es un sitio adecuado para nosotros, para nuestras actividades.

P: ¿Un centro social, un lugar público?

R: Sí, sí, un espai, un espai. Donde podamos hacer nosotros actividades [...] siempre me dicen que es que no hay espacios, y además los fines de semana los centros cívicos están cerrados. [...] Ese es un problema para nosotros también, porque la mayoría de actividades las tenemos los fines de semana. [...] [parlant del Centro Filipino] cuando estamos preparando actividades aquí, cada noche está repleto de gente, porqué hay grupo aquí, hay grupo allí, digo «por Dios».

(Responsable del Comitè de Política del Kalipi.)

P: ¿Y a quién le pedís la parroquia?

R: [...] Al cardinal, es diferente. La iglesia es diferente del gobierno [...]. Son diferentes cosas. La pedimos porque la comunidad ha crecido mucho. No cabíamos más en San Justo y Pastor, porque caben como máximo 500 personas de pie. [...] necesitábamos una iglesia más grande que San Justo y Pastor. [...] Era un proceso no tan fácil, porque teníamos que presentar la situación, y también nuestros programas, y nuestras actividades, y que los grupos de la iglesia, grupos cívicos también, asociaciones cívicas.

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

Veiem doncs que l'Església valora i reconeix el projecte de la comunitat i va responerent a les necessitats d'espai, tant religiosos (esglésies de Santa Mònica, Sant Just i Pastor i Sant Agustí) com en contextos que poden incloure un caràcter més cívic (com veurem en el paràgraf següent, el cas del Centro Filipino). L'Església, a més, fa un seguiment i control dels projectes que s'acullen al si de les parròquies, essent aquesta una forma de limitació, però també de reconeixement.

Quant als locals que ocupa el Centro Filipino van ser cedits per la congregació benedictina. En no poder enviar més missioneres a Barcelona, aquesta va donar el seu local a la comunitat, deixant-lo, però, sota l'administració de la parròquia.

El año 2000, faltaban hermanas, porque las hermanas que habían quedado aquí, claro, se hacen mayores, es que no hay más, no. La congregación no podía mandar más hermanas aquí, pues éramos la comunidad, el Centro Filipino lo dejamos a la comunidad filipina, como donativo, ¿no?, a la comunidad filipina, bajo la administración de la parroquia, del sacerdote, del cura.

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

La primera junta directiva del Centro Filipino estava composada per quatre monges benedictines i el Pare Abelino. Les primeres funcions que va desenvolupar el Centro Filipino van ser les següents: activitats religioses, promoció dels drets dels i les migrants —ajuda legal—, i ajuda en necessitats socials, familiars i personals.

Actividades religiosas, las integramos como parte del programa del Centro Filipino, y también promover los derechos de los inmigrantes y darles legalmente documentaciones. Y sociales también, sus necesidades sociales, y claro, personales, porque tienen problemas personales como problemas de sus familias en Filipinas, y de sus compañeras o familias aquí.

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

Cap a l'any 1995 es va crear la Coordinating Council, com a resposta al sorgiment de múltiples grups —la majoria religiosos— al si de la comunitat, cosa que va coincidir en dates amb el primer acte públic d'integració per part de la comunitat filipina. Aquesta primera convivència va tenir lloc al barri del Raval, amb la participació de veïns. Se'n destaca el vessant emotiu, i l'intercanvi cultural.

[...] como grupo de diferentes asociaciones en el Centro Filipino, la primera vez que hicimos fue en 95, esta iniciativa con los vecinos del Raval. Fue muy bonito. La integración era un éxito para todos. Los vecinos del Raval presentaron bailes, canciones, coros. Y de nuestra parte también. Era un intercambio de cultura.

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

L'entrevistada afegeix que a la marxa del Padre Abelino, el seu successor va frenar el desenvolupament de la comunitat ja que la seva prioritat era la parròquia: s'abocava en el vessant religiós mentre que menystenia el vessant cívic.

Cap a l'any 2000 va sorgir la Plataforma Filipina, que significava una nova forma d'abordar el sistema de comunitat.

L'arribada del Padre Reuel el 2003, i el seu consegüent nomenament com a rector de la comunitat filipina a Barcelona i director del Centro Filipino, és vista com a fet molt positiu per les entrevistades. Ell és, sens dubte, la figura més central de la comunitat.

L'any 2005 la Plataforma es converteix en el *Kapulungan ng mga Lider Pinoy*, és a dir, el Consell dels Líders Filipins a Barcelona, anomenat *Kalipi*. Sembla que es va donar aquest pas per qüestions organitzatives.

R: [...]con la plataforma, porque era una confusión en la iglesia. Muchos representantes. Hay asociaciones que solo va un representante. Tuvimos que aclarar qué representantes iban, por eso hemos conseguido tener un nombre que se llama Kalipi, Consejo de los Líderes, para que sea más apto. De los representantes de diferentes grupos o asociaciones tienen que ser solo los líderes, porque antes, aunque no son líderes, vinieron para asistir, porque somos muchos, más de veinte, demasiado.

P: ¿Se frenaba?, ¿costaba más?

R: Y con mucho lío. No había dirección, flojos. Pues este año, ya empezó el mes de enero, ya tuvimos una clara visión del Kalipi.

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

Pel que veiem, el gir que ha donat la comunitat és, precisament, ser més comunitària. En comptes d'apropar-se a una estructura de caire més associatiu/assembleari —on es podrien diluir les jerarquies—, s'ha optat per reforçar un sistema de representació on participen en les reunions únicament les persones que són a la direcció.

En les entrevistes als experts i expertes en comunitat filipina es parla del vigor que està prenent el Kalipi amb aquesta nova forma d'organització. Les entrevistades que formen part de la junta executiva manifesten la seva satisfacció amb la compenetració i l'actitud participativa que tenen els diferents subgrups que la formen.

Es como una piña ahora. Antes éramos cada uno a su sitio, a su sitio, pero ahora ya, con el Kalipi, ya estamos más agrupados.

(Responsable del Comitè de Política del Kalipi.)

L'ORGANITZACIÓ DEL KAPULUNGAN NG MGA LIDER PINOY (KALIPI)

L'última fita significativa en la història de la comunitat és la creació del Consell dels Líders Filipins a Barcelona el gener del 2005. Els seus objectius principals, en les seves paraules, són els següents:

1. Mantenir la unitat i solidaritat entre els immigrants filipins a Barcelona, Espanya i Europa.
2. Promoure la cultura filipina i ajudar els immigrants filipins a apreciar la importància de la cultura en la formació individual, la relació personal i interpersonal per una integració millor en la societat espanyola.
3. Enfortir la relació i cooperar amb altres organitzacions, institucions, grups governamentals i no governamentals.
4. Proveir de coneixements, ser conscients i analitzar la situació del país d'origen i del país on vivim, enfocant en temes importants com són la història i cultura del país, globalització, terrorisme, pau i drets humans, dona i immigració.
5. Demanar la millora en els serveis governamentals del país d'origen, consolat, departament d'immigració i OWWA —Overseas Workers Welfare Administration.
6. Ser part de les grans xarxes d'immigració i posar al dia les innovacions i nous temes, adquirir coneixements i tenir grans il·lusions en els canvis que es realitzin.
7. Facilitar trobades, conferències, estudis de membres de la comunitat a l'àmbit local o fora del país i beneficiar-se de les seves experiències, coneixements i habilitats.¹

La junta directiva està formada pel president, la secretària i un seguit de comissions: cultural i esportiva, política, social, econòmica i espiritual. És una entitat autofinançada mitjançant donatius o rifes.

[parlant del finançament] *Ah, nosotros mismos, de momento nosotros mismos [...] a través, por ejemplo, hay donaciones, rifas o contribuciones. O pasar la cesta allí en la iglesia: «¡Esta segunda recolecta será para la Kalipi!», ¡ja, ja, ja!, cada uno pues si tienen 20 céntimos para poner, pues ya, algo es algo. Así, esa es la financiación nuestra de momento.*

(Responsable del Comitè de Política del Kalipi.)

El Kalipi està compost per un nombre de grups diferenciats. En primer lloc, els de caire religiós catòlic. El Centro Filipino, segons la responsable del comitè de política, és l'origen de la resta de grups i el que es relaciona directament amb la parròquia. Podríem dir que està a cavall entre l'entitat religiosa i cívica. La Tuluyan San Benito —que és el nom que donen a l'església de Sant Agustí—, i la parròquia de la Inmaculada Concepción i San Lorenzo Ruíz. Aquestes han aglutinat molts altres grups religiosos catòlics que han acabat sota el mateix paraigua.

En segon lloc existeixen altres grups religiosos cristians carismàtics de diversa índole. Alguns són titllats durant les entrevistes com a sectes, sobretot per membres d'altres grups catòlics. Entre aquestes altres agrupacions religioses existeix la pràctica d'oferir «protecció social», que es finança amb del 10% del sou dels membres.

[...] son un tipo de organización que tú das 10% de tu nómina a la Iglesia cada mes. Pero si algo te pasa, ¡brum!, la iglesia está encima de ti: ¿Que has perdido el trabajo? «bah, te encontramos trabajo»; si necesitas ir al hospital, o necesitas dinero para medicinas o algo, ellos te lo dan.

(Editor de la revista *Balitang Pinoy*.)

1. Informació apareguda en un fullet informatiu de la comunitat.

Es tracta d'una lògica que recorda la de l'Estat del benestar en aspectes com les prestacions per atur o la cobertura sanitària. Se'ns planteja el dubte de si a aquests organismes hi acudeix gent que treballa en l'economia submergida i per tant no poden accedir a les prestacions contributives, o és una manifestació que els filipins no tenen gaire confiança en l'Estat del benestar espanyol, sigui per tradició, ja que a Filipines no hi ha Estat del benestar, o perquè a Espanya no són ciutadans de ple dret.

En tercer lloc trobem els grups de caràcter cívic: la Iskwelang Pinoy, l'escola dels nens i nenes filipins a Barcelona; la *Balitang Pinoy*, la revista de la comunitat; Emprendedores Pinoy, que agrupa els treballadors i treballadores filipines i filipins que treballen per compte propi; AMISTAD, l'associació de dones filipines a Barcelona; la MYFA, l'associació de joves; el BASFCOM, grup esportiu —principalment de bàsquet—; la GK Ancop, que semblen actuar com una ONG, recollint diners per enviar a les capes més pobres de Filipines, i l'Equipo X, des d'on s'organitzen els sopars de les migrants històriques.

El Equipo X es lo que llevo yo. Este grupo, ya te lo cuento porque es muy, muy, emocionante, porque ves las antiguas, que ya tienen los familiares, los hijos, ya tienen los pelos blancos y todo, ¡ja, ja, ja!
(Responsable del Comitè de Política del Kalipi.)

No acabarem l'apartat sense fer referència a una data importantíssima per a la comunitat: el Dia de la Independència Filipina. Es tracta d'una celebració anual en la qual el col·lectiu fa un gran esforç per organitzar activitats de tota mena: activitats culturals, concursos, relació amb cases regionals d'altres migrants històrics com les de Sòria i Extremadura.

Ayer tuvimos la Independencia, la celebración, ellos vinieron, [casa regional de Sòria] presentaron bailes, jotas, esas cosas, era muy bonito, fue muy bonito ayer.
(Editor de la revista *Balitang Pinoy*.)

El Dia de la Independència Filipina sembla ser percebut com l'acte públic que presenta en societat la Comunitat Filipina de Barcelona, allò que els fa visibles. Entenen que la celebració té la finalitat de presentar-se com a col·lectiu cultural. Per tant, les heterogeneïtats religioses de la comunitat han de restar en segon pla.

Nosotros ahora, con la celebración de la independencia, no hay religión. [...] no mencionamos en nuestras reuniones nada sobre religión.
(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

Sembla ser que per a aquesta celebració van rebre, com a grup i per primera vegada, una ajuda significativa de l'Ajuntament de Barcelona.

INTEGRACIÓ VERSUS PRESERVACIÓ DE LA CULTURA

En les actuacions de la comunitat filipina hem detectat una forta tensió entre la necessitat d'integrar-se i la preservació de la pròpia cultura. Probablement es deriva de la tensió entre el desig de tornar i el de romandre: «sóc un filipí o filipina i retornaré al meu país» enfront de «sóc d'origen filipí i visc a Catalunya».

Mereix la pena l'esforç d'integrar-se en la societat i cultura catalanes si la intenció és tornar a Filipines? Participar d'aquesta societat i cultura autòctona és integració o és submissió? Es poden ajustar dues cultures tan diferents? Davant d'un tret cultural, ha de predominar l'argument emotiu o el racional? Fa la societat catalana cap intent d'apropament a la filipina? No és la societat catalana la dels que possibiliten que jo visqui aquí i la dels que m'oprimeixen a la vegada? Probablement, totes aquestes són tensions que operen en grau similar.

Al llarg d'aquest apartat tractarem de plasmar la situació del col·lectiu respecte de la integració i a continuació farem algunes pinzellades sobre dos grups de la comunitat que encara que semblen lluitar contra l'imperialisme cultural al qual el col·lectiu se sent sotmès, també prenen com a objectiu la integració en la societat catalana.

Un dels aspectes que el col·lectiu dels i les migrants filipins a Barcelona ha definit com a problema ha estat la palesa manca d'integració en la societat d'acollida.

P: [parlant de les seves amistats] ¿No tienes ningún amigo catalán o de España?

R: No.

P: ¿Hay alguna actividad que hagas con gente de aquí?

R: No.

P: Nada.

R: No, nada.

P: ¿Te gustaría?

R: Es que el problema es que... no queda tiempo.

(T treballadora domèstica filipina 4.)

P: ¿Hay gente no filipina que participa en los grupos? ¿O sea gente de otro origen en los grupos?

R: No, normalmente son filipinos.

(Responsable del Comitè de Política del Kalipi.)

Les relacions a títol individual amb gent autòctona es mencionen en poques ocasions, generalment quan la treballadora s'ha casat amb un català i d'aquí en deriva un altre cercle d'amistats. I a nivell comunitari tampoc són gaires les relacions amb entitats del país. En aquest sentit es menciona la relació amb Casa Àsia i amb altres cases regionals (de migrants històrics com Sòria i Extremadura). També hi ha indicis de relació amb altres col·lectius de migrants llatinoamericans com de l'Equador i de la República Dominicana. Altres col·laboracions han estat amb grups esportius autòctons per organitzar lliguetes de bàsquet. Un dels obstacles que es poden induir a partir de les entrevistes és la falta d'iniciativa de les persones autòctones per relacionar-se amb el col·lectiu migrant —incloent-hi les persones que les contracten— i una certa por per part dels i les migrants a establir aquest tipus de relacions.

No hi ha relació entre les dones contractants i les filipines, en el sentit que no s'interessen per l'altra, no saben qui és ni hi ha interès per la cultura filipina.

(Missionera.)

Doncs les conec molt poc, et puc explicar molt poc. En tenim una i és especialment callada, són gent que jo crec, a veure, em sembla, les conec molt poc, que els costa més com integrar-se, així

com una equatoriana jo la veig amb més ganes, aquestes tenen, crec, eh?, són molt religioses les filipines. A mi em sembla que tenen la seva església no sé a on i van amb un capellà. Em sembla que es barregen poc però tampoc t'ho sabria dir, perquè és que he tingut poc contacte jo amb les filipines, perquè aquí sí que tenim una noia que val molt, però és molt calladeta, l'idioma el parla malament perquè ella parla el taga ta.²

(Directora d'una fundació de serveis de proximitat.)

Parte del tema de integración, porque antes la comunidad filipina se quedaban entre ellos, no salían, ahora está cambiando ya, porque con la segunda generación de filipinos, los jóvenes, que ya son más españoles que filipinos, pues la integración ahora va más fácil, no es como antes, que antes tenían miedo y cosas así.

(Editor de la revista *Balitang Pinoy*.)

Apuntem també dos obstacles més que hi poden operar: la seva situació desavantajosa com a migrants, i un entorn on les normes, hàbits i símbols desafavoreixen la posició del o la migrant. En segon lloc, les grans diferències culturals entre Filipines i Catalunya dificulten trobar un punt comú de patrons i ritus de relació, i existeix el risc d'assimilació per la cultura autòctona. Hem trobat indicis que integrar-se en la societat autòctona no està ben vist per alguns membres de la comunitat filipina i pot originar aïllament respecte de la mateixa:

«Els filipins que s'han integrat amb èxit a la comunitat espanyola són condemnats a l'ostracisme pels altres membres.³»

Tot i això, alguns entrevistats pensen que en el moment actual hi ha actituds més aperturistes.

Els i les entrevistades expertes en comunitat coincideixen que la integració és un repte per a la comunitat i fan accions amb aquest objectiu, per exemple la revista de la comunitat i el comitè de cultura del Kalipi.

[...] el periódico está aquí para servir a la comunidad filipina, y también integrarse con los españoles.

(Editor de la revista *Balitang Pinoy*.)

[parlant de la finalitat de les activitats de la cultura dins el Kalipi] *Sí, para que aprendamos juntos, y la integración sea más fácil.*

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la *Iskwelang Pinoy*.)

Tot i això aquestes iniciatives reflecteixen les contradiccions abans descrites entorn de la integració. Quan es refereixen a la segona generació, s'afirma que està plenament integrada, i la integració plena vol dir perdre els valors de Filipines, per tant té lloc una forma d'assimilació, cosa que es valora negativament, raó per la qual es treballa per recuperar els elements culturals propis:

2. Fa referència al tagàlog.

3. Papeles, Papeles y más papeles... (From the editor desk) (2005). *Balitang Pinoy*, Vol I, n. 7.

Están totalmente integrados, los jóvenes están integrados porque si les ves, con un español, un catalán y un filipino jóvenes y son iguales, visten de la misma manera, tienen las mismas costumbres, todo, así que, para los jóvenes, creo que han perdido ya lo que es los valores, lo que tenían en Filipinas, antes, porque muchos de los jóvenes de ahora han nacido aquí, o sea que son más españoles que filipinos. Ahora, por eso está el Iskwelang Pinoy, que les enseñan los valores de Filipinas, valores culturales, lo que es un filipino, qué es su historia, porque esas cosas siempre no lo cogen en el colegio aquí, no, los padres no les pueden enseñar porque tienen trabajo, ¿no?, así que ellos los mandan el sábado a esta Iskwelang Pinoy, y allí les enseñan, les enseñan la historia de Filipinas, cómo es la familia, cosas así.

(Editor de la revista *Balitang Pinoy*.)

La tensió entre integració/assimilació i defensa dels trets culturals propis és característica de situacions d'imperialisme cultural. Young (2000) explica que en tant que hi ha grups que tenen accés privilegiat a les vies d'interpretació i comunicació d'una societat, poden projectar les seves pròpies experiències com a representatives de la humanitat com a tal (universalització de l'experiència), a la vegada que creen opinió pública i influeixen l'esdevenir d'una societat. El grup dominant construeix les diferències que exhibeixen alguns grups com a carència o negació, reforçant així la seva posició i estatus.

L'experiència de l'imperialisme cultural torna invisible la perspectiva pròpia o la del grup oprimat al qual es pertany, al mateix temps que els grups dominants estereotipen el grup subordinat o l'assenyalen com a «l'altre». L'exercici de l'imperialisme cultural comporta que els estereotips de grup siguin internalitzats en la mesura que estan obligats a reaccionar davant la conducta d'altres persones influenciades per aquestes imatges. Quan la imatge estereotipada degrada el grup minoritari i aquest l'assimila com a pròpia, ens situem davant un tipus particular d'opressió: la violència simbòlica.

Entre les entitats de la comunitat n'hem detectat dues que representen formes de lluita diferents contra l'imperialisme cultural però que en canvi, alhora, manifesten voluntat d'integració. Es tracta de la *Iskwelang Pinoy* i la *Balitang Pinoy*, que han creat les seves vies alternatives d'interpretació i comunicació de la societat.

Altres manifestacions observades de la voluntat de preservar la cultura filipina han estat alguns actes puntuals organitzats pel Kalipi, en concret per la comissió de cultura. Es tracta dels concursos i tallers de danses organitzats el Dia de la Independència Filipina. En la seva orientació destaca el fet paradoxal que la integració està al servei de la preservació de la cultura filipina i la perspectiva de grup. Per tant, persegueix una via d'integració que no impliqui l'assimilació cultural.

La Iskwelang Pinoy

La Iskwelang Pinoy és l'escola dels nens i nenes filipins a Barcelona. Segons la seva directora actualment hi assisteixen 150 dels aproximadament 500 nens i nenes d'origen filipí que viuen a Barcelona. L'Iskwelang no substitueix el sistema educatiu espanyol, sinó que el complementa impartint tres hores de formació a la setmana.

La Iskwelang va sorgir el 1992 amb l'objectiu de pal·liar la desintegració familiar que es vivia entre les primeres i les segones generacions de migrants filipins i entre pares i fills i filles reagrupats.⁴

Iskwelang Pinoy es para los niños de cinco a doce años. Enseñamos cuatro asignaturas para mantener los valores filipinos, y para que los entiendan los padres y los hijos y cómo podemos integrarnos en la comunidad, en la sociedad catalana. Porque uno de los problemas de la segunda generación es que los hijos crecieron en Filipinas y han venido para reunirse, reagruparse con sus padres, y otros miembros de la segunda generación que nacieron aquí, así dos grupos [...] La prioridad de los padres es el trabajo, ganar dinero para poder mandar a Filipinas, porque han venido para ayudar, para buscar mejores oportunidades, para vivir. Porque Filipinas es un país pobre: pobre quiere decir no de la producción, sino porque nuestras riquezas están en las manos de los poderosos, de los países poderosos. Pues los filipinos tienen que buscar otros medios para ayudarles, para ayudarnos. Así, el primer motivo, la primera prioridad es ganar. Si sus niños están aquí, los dejan a otras personas, o en casa, o en los colegios, o en las guarderías, pero la relación... no hay mucha relación tampoco porque trabajan mucho, trabajan de las 8:00 h de la mañana hasta las 8:00 o las 10.00 h de la noche, al llegar a la casa, es otra cosa, viendo los niños, a veces los niños ya están por las calles, con los otros amigos, hay otros ... eh... otras influencias. Pues los sábados tienen Iskwelang Pinoy [...] tres horas, de 3:00 a 6:00 h. Idioma, porque los niños de aquí no conocen nuestra lengua. [...] Los recién llegados. Es un punto de partida donde se pueden integrar «ésta es mi comunidad, tengo que aprender de ellos primero, luego, la sociedad, el colegio donde estudio». Idioma filipino, y inglés, porque inglés es nuestra segunda lengua. Y luego «filipiniana», historia de filipinas y también nuestra cultura. Y claro, es parte de ser filipinos.

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

Tot i que retornarem al fragment amb posterioritat per la seva riquesa de continguts, en aquest punt ens interessa destacar que la Iskwelang sembla ser percebuda com una eina de conciliació familiar i laboral. S'evidencia allò que conforma la prioritat dels immigrants: treballar per guanyar diners amb la fi d'ajudar les seves famílies a Filipines —atribuint la necessitat de migrar, no tant a la pobresa del país com a la seva espoliació per part d'altres països—. Mentre assolixen aquest objectiu, no atenen les seves criatures petites, «los dejan a otras personas, o en casa, o en los colegios, o en las guarderías, pero la relación... no hay mucha relación tampoco porque trabajan mucho». Per tant la Iskwelang sembla encarregar-se, en el pla educatiu, d'integrar aquests nens en la comunitat de referència, alhora que es converteix en el vehicle de transmissió cultural cap a les seves famílies. El buit educatiu que cobreix la Iskwelang Pinoy es referencia altre cop en el sentit de jugar una funció de substitució de les responsabilitats parentals:

[...] no, los padres no les pueden enseñar porque tienen trabajo, así que ellos los mandan el sábado a esta Iskwelang Pinoy, y allí les enseñan, les enseñan la historia de Filipinas, cómo es la familia, cosas así.

(Editor de la revista *Balitang Pinoy*.)

Les assignatures que s'imparteixen són anglès, tagàlog, religió cristiana i «filipiniana» (història i vida a Filipines).

4. En un moment de l'entrevista amb la directora de la Iskwelang Pinoy, es parla del fet que la proporció entre fills i filles de filipins nascuts a Catalunya i reagrupats és més o menys la mateixa.

Taula 6.**Assignatures de la Iskwelang Pinoy**

Assignatura	Origen cultural
Anglès	Colonització de Filipines per part d'Estats Units
Tagàlog	Filipines
Religió cristiana	Colonització de Filipines per part d'Espanya
Filipiniana	Filipines

La voluntat de preservar la cultura filipina, atès que ha estat el resultat de colonitzacions successives, és en realitat la transmissió d'un sincretisme cultural fruit d'una llarga cadena d'esdeveniments històrics. Per posar un parell d'exemples, ni l'anglès té com a origen primer els Estats Units, ja que aquest país és el resultat de la colonització anglesa, ni el cristianisme té com a origen Espanya. Defensar el que és «propi», i això val tant per a Filipines com per a qualsevol altre país, és, alhora, defensar el que és «impropi» o, si volem dir-ho d'una altra manera, la preservació de la cultura és alhora la preservació del sincretisme cultural.

Juntament amb la preocupació per preservar la cultura, es dóna també importància a la transmissió dels valors fillipins. Els principals valors que es transmeten a la Iskwelang són, en primer lloc, el respecte a les persones grans i a les autoritats, actitud que no requereix l'apel·lació a arguments que la justifiquin. Al mateix temps entenem que es tracta d'un valor i d'un principi de justícia distributiva, ja que transmetre al llarg del temps el respecte per les persones grans és garantia de reciprocitat, quan un o una mateixa es faci gran. Quant als seus efectes pràctics, es pot entendre com a garantia que les persones grans no siguin abandonades a la seva sort, sinó que siguin acollides i integrades en la comunitat. Precisament és per aquest tret cultural que expliquen algunes de les treballadores immigrants el seu propòsit de tornar a Filipines quan es facin grans.

[...] Respetar a los mayores que es también demasiado para los españoles, no se puede creer ¿no?, pero en Filipinas tenemos que manifestar nuestro respeto a los mayores, a los abuelos, a los padres, diciendo con palabras pohc. Pohc es como high respect, con mucho respeto [...]. Uno tiene que responder pohc, con mucho respeto a los mayores y a las autoridades, tiene que ser así, es uno de los valores [...].

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

En segon lloc, també apareix a la conversa la transmissió de rituals de relació entre les parelles en les seves cites, ben similars als propis de la cultura catalana tradicional.

Tiene que estar presente la abuela o el abuelo, o la tía, o la hermana. Y cuando salgan, con un acompañante [...]. Que hasta ahora todavía practicamos. Pero claro, hay influencias de otros países modernos, claro, ha cambiado poco, poco a poco.

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

Així és com es posa de manifest que el pal de paller de la cultura és la configuració de les relacions entre els sexes i les generacions, com de fet molts antropòlegs ja han assenyalat, començant per Levi-Strauss.

Davant del xoc cultural que es dona en interaccionar aquests valors amb els propis de la nostra cultura, ens preguntem per què es volen transmetre aquests valors que els col·loquen en una situació contradictòria. La resposta és no perdre les pròpies arrels:

P: Entonces la transmisión de estos valores son para enseñarles cómo es la cultura filipina, ¿para cuando vayan, o para que los sigan?

R: No para que los sigan, sino para que los sepan, porque estamos abiertos y abiertas para reconocer la modernidad, las cosas modernas, porque no queremos quedarnos atrasadas tampoco. Pues, para un poquito de balance ¿no? [...] No tan rápido, sino «éstos son los valores de los padres, sus antepasados, sus abuelos. Pero es ahora, estás en esta época, donde la influencia existe, pero que no olvides, olvides las cosas del pasado, especialmente nuestra raíz filipina».

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

La idea de la conjunció entre les dues cultures expressa les tensions entre integració i submissió, tradició local i modernitat global. Un altre argument per preservar la cultura pròpia es relaciona amb la voluntat del col·lectiu de no representar un problema per a la societat d'acolliment. Veiem com ho enfoca una de les mestres voluntàries:

Un dels objectius de l'escola és que els filipins, fins i tot si han nascut aquí, no han d'oblidar el seu país d'origen, la cultura, però al mateix temps que no han d'oblidar com relacionar-se amb els filipins, ho han de saber fer amb la societat espanyola, de Catalunya. És ensenyar-los com combinar aquestes dues cultures, perquè no esdevinguin un problema per a les societats.

(T treballadora domèstica filipina 5.)

Uns altres valors que es transmeten són els de tipus cristià:

R: Por eso, en Iskwelang Pinoy lo hacemos, tenemos muchos voluntarios, ella es una de las voluntarias, tenemos catequistas también, «valores cristianos», que queremos mantener aquí, que es una de las cosas importantes como misioneras: enseñar los valores cristianos. El conocimiento que Dios existe. Que Dios está presente, que Dios existe [...].

P: Claro, porque los valores filipinos que tú explicas, tienen mucho que ver con la raíz cristiana. Supongo que es confuso, ¿es filipino y cristiano a la vez?

R: Nosotros lo integramos en totalidad [...].

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

La transmissió de la religió cristiana i l'adoctrinament en l'existència d'un Déu podria ser una reacció al sistema aconfessional de l'escola pública catalana. Segurament hi pot haver certes tensions en aquest tema entre les primeres i les segones generacions de migrants, per la confrontació entre un entorn religiós i un de laic, on es qüestionin dogmes i tradició. La identitat filipina es difumina amb la identitat cristiana,⁵ cosa que pot ser generadora de problemes en tant que posar en dubte una de les característiques podria comportar posar en qüestió l'altra: «Puc tenir origen filipí i no creure en Déu?» Respecte a aquestes observacions, destaquem un fragment d'entrevista en què es tracta la identitat dels nens i les nenes:

5. Tret del sud del país, on la religió és musulmana. Aquest col·lectiu, però, no és el que sol migrar.

R: En Iskweland Pinoy ofrecemos estas cuatro asignaturas, para que el niño, ojalá, o una niña, puede integrar en su vida, su identidad, su raíz filipina, y, estar segura, porque es una inmigrante, es hijo de los inmigrantes filipinos, pero tiene la raíz filipina, tiene su identidad filipina, es como, «soy», porque la primera vez en el año 92 cuando empezamos Iskwelang Pinoy, ¿cómo dijeron las niñas? «¿quién eres?», «soy una española», «¿ah sí?, ¿por qué?», «porque nació aquí», «¿no eres filipina?», «no, mis padres sí pero yo no»..., pero era en 1992, cuando volví en el 2000, qué alegría tenía, ¿sabes por qué?, los niños ya pueden expresarse en tagálog, y decir como pohc, contestar como filipinos. Para mi es un paso grande para conocer su raíz, para tener una identidad filipina, para mejorar la integración, porque we like it or not, los niños Do you like it or not, you're still filipino, by your feature, by the way you look, by the way you act, by the way you move, claro, en los colegios la influencia es muy fuerte, hablan como españoles, hablan como catalanes, porque saben hablar catalán, lo hablan muy bien porque estudian aquí, pero... «físicamente» eres filipino y muchos niños nuestros experimentaron, o han experimentado discriminación, por ejemplo «vete a tu país», «es negro, es un chino, vete», no solamente en los niños, en los mayores también.

P: ¿Y cómo les protegéis de esto, de que no se sientan discriminados en la escuela?

R: Por eso de que no podemos cambiar las personas, tenemos que estar más seguros personalmente, soy una persona, no soy blanca, pero tengo dignidad, porque somos iguales. Tiene derecho, tengo derecho, somos iguales. La diferencia es que soy negra, soy morena, no soy de aquí, pero la tierra es nuestra. Solo este acontecimiento. Tenemos que enseñarles cómo ser persona, porque es muy importante que los niños, que los filipinos tengan este acontecimiento. «Yo no puedo, te respeto porque eres una persona, no porque eres blanca o porque eres roja o porque eres de cualquier raza, porque somos personas, es hijo de Dios, eres hijo o hija de Dios, como yo, tengo que respetarte, porque tienes dignidad, eres especial como yo, pues somos iguales.»

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

Hi ha tres missatges clars. En primer lloc, els i les migrants filipines de segona generació, que legalment són espanyols o espanyoles, no es poden sentir autòctons perquè físicament tenen trets filipins, cosa que pot obstaculitzar greument la integració en la societat d'acolliment. Ja no són les diferències culturals sinó les físiques les que poden esdevenir un obstacle. La resistència a concebre el migrant filipí com a espanyol o català es mostra també en altres elements del discurs com «en los colegios la influencia es muy fuerte, hablan como españoles».

El segon missatge del text és la deslegitimació del fenomen discriminatori amb l'argument que totes les «races» son iguals en tant que són fills de Déu. Pensem que l'afirmació pot ser arriscada si en el xoc de cultures el nen o la nena d'origen filipí adquireix una ideologia atea o agnòstica ja que no hi hauria una base de justícia des de la qual deslegitimar la discriminació. L'ateisme, però, és una possibilitat ni tan sols concebible.

En tercer lloc, tal com hem vist en altres ocasions, es treballa perquè les segones generacions de migrants filipins no abandonin mai la seva arrel filipina. Ens preguntem què passa quan els nens han d'escollir entre trets culturals distants, com opera el sentiment de culpa o de vergonya quan decideixen que per qüestions pràctiques han d'oblidar certs trets culturals del seu origen familiar i com es tradueix tot això en termes d'economia mental. S'entra de nou en la paradoxa que no es podran integrar a la societat catalana si no tenen clara la seva identitat filipina. No és també cert que hauran d'abandonar certs trets de la cultura filipina si volen integrar-se a la societat catalana? El cert és que en l'actualitat la nostra societat dóna cabuda a una multiplicitat de grups socials i tots pertanyem d'alguna manera a molts d'aquests a

la vegada. Entre aquests, trobem molts grups ètnics amb les seves especificitats culturals, que s'enfronten possiblement a tensions homologables a les del col·lectiu de filipins migrats. Per això és important saber quins trets culturals poden o no sobreviure en els paràmetres que marquem per a una bona convivència de tots els grups, paràmetres que remetran a una determinada concepció de la justícia social. Un fragment de les entrevistes pot reflectir aquesta problemàtica:

R: [...] Aquí hay el tema religioso cultural que es muy puntiagudo. El tema de los valores, es muy importante para mi esto, [...] Y después los de los valores y la cuestión de la religión-cultura, claro yo creo que aquí sí que hay un límite. Sin caer en el relativismo cultural que se tiene que aceptar todo lo que se lleva, los valores que llevan los inmigrantes, hay una cuestión que a pesar de que parezca que puede ser muy etnocéntrica resulta que Europa después de muchas batallas, mucha sangre, muchas guerras han llegado a un cierto respeto a la persona, que no se cumple, no; ya sabemos que la desigualdad entre hombre y mujer y todo esto no se cumple, pero al menos existen algunos papeles, algunos puntos de referencia, por ejemplo la Declaración Universal de los Derechos del Hombre, yo creo que es un límite, hay cosas que no se pueden admitir.
(Investigadora 2.)

Reprement el procés d'integració, hem de destacar que la falta de respecte als grans o l'ús de drogues s'indiquen com a problemes del col·lectiu filipí. Segons l'entrevistada, les influències de l'entorn provoquen aquests fenòmens.

P: Volviendo al tema de los padres y los niños aquí, ¿cuáles dirías que son los principales problemas cuando vienen?

R: Rebeldía. Los niños y los padres tienen dos culturas diferentes. Claro, la cultura de los padres tenemos todavía lo nuestro en Filipinas. Y los niños que han crecido aquí, que ya tienen la influencia, la sociedad moderna aquí, de Europa o de España, de Cataluña.

P: ¿Y qué valores entran más en contradicción?

R: Por ejemplo, los padres no entienden que los niños les contesten más fuerte, con voz alta, pero aquí no es nada; pero para los padres es como un insulto, es como falta de respeto, y los mayores tampoco lo pueden entender, por qué los niños de aquí no saben respetar a los mayores... pero, para los niños, para los chicos y las chicas, para ellos es normal porque es... es el ambiente ¿no?

P: ¿Y éste es el principal punto de conflicto?, ¿hay más?

R: Eh, claro, hay problemas también, la influencia de la zona en la que viven. Por ejemplo hay personas que toman drogas.

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

Sota la contestació als adults, bateguen probablement les tensions d'un model de família més proper a l'autoritarisme de caire gerontocràtic, versus un altre model de tipus més democràtic. Al mateix temps, no és necessari acudir al respecte entre generacions per entendre el rebuig que provoca la manera de parlar. Cal recordar que en la cultura filipina és molt rebutjat expressar-se d'una manera agressiva, en les interaccions cara a cara es busca, més que qualsevol altra cosa, la suavitat en els intercanvis, el que anomenen *smooth interpersonal relationship*⁶, tal com Izquierdo ha indicat en la introducció.

6. Relació interpersonal suau.

Els problemes entorn de les drogues han estat mencionats en una altra ocasió, i un índex de la preocupació que generen és el fet que el Kalipi està engegant una campanya antidrogues.

No voldríem finalitzar aquest apartat sense fer una última consideració. El personal docent de l'escola es compon de dones filipines voluntàries, que solen tenir la titulació de mestra. Podem interpretar que aquest treball voluntari, a part de ser un servei a la comunitat, és també una manera de canalitzar la seva professió enfront de les dificultats d'exercir-la de manera remunerada.

La *Balitang Pinoy*

La *Balitang Pinoy* és una revista mensual dedicada a la comunitat filipina de Barcelona que es distribueix de manera gratuïta. Fem un cop d'ull a la declaració d'intencions sobre els continguts en el primer número de la publicació:

«En les nostres pàgines es podran trobar notícies socials i d'esport que afecten la nostra comunitat, per oferir un diari complet. S'ha designat la secció "Consells sobre Immigració" per informar sobre qüestions legals que ens afecten, però també es podran respondre qüestions puntuals per fer-los front. L'Oficina del Consolat Filipí a Barcelona també ens informará de les seves activitats mitjançant aquest noticier.⁷»

La revista va néixer el novembre del 2004. El seu editor relata la seva gestació com una manera de retornar el que Filipines havia fet per ell i el seu soci. Fem notar que l'editor va créixer a Filipines però és d'origen espanyol.

*Cuando llegamos a Barcelona T. y yo decíamos «¿qué podemos hacer para la comunidad?», porque como Filipinas nos acogió muy bien cuando estábamos, decíamos, «tenemos que dar algo, tenemos que devolver algo a Filipinas» y todo eso. Pensábamos en muchas cosas, y después, al ver, supimos que no había periódico de la comunidad. Y un día T. me dice, «¿por qué no hacemos un periódico?», me dijo, «que tú eres periodista, has sido periodista 26 años». Yo le dije que sí, ¿por qué no? (Editor de la revista *Balitang Pinoy*.)*

Els continguts de la revista es basen en gran mesura en la publicació de notícies de Filipines i de la comunitat a Barcelona; consells i informacions pràctics (sobre immigració, aprendre l'idioma català, etc.), i articles d'opinió i seccions de caire cultural, religiós i de lleure. Dels continguts també s'extreu la vinculació de la revista amb el Kalipi, fent referència als esdeveniments que organitza; amb l'ambaixada, publicant missatges del mateix ambaixador, i amb Filipines, amb notícies que són fruit de la relació amb una coneguda organització de mitjans de comunicació de l'arxipèlag. També és palpable la influència transversal de la religió en la comunitat.

Els continguts de vegades són crítics amb algunes tendències que es donen entre el col·lectiu dels filipins com per exemple l'ostracisme al qual se sotmet els individus que s'integren en la comunitat autòc-

7. *Balitan Pinoy*. *Libreng Pinoy News Arrives in Barcelona*, n. 1, Vol I. Novembre del 2004.

tona o l'afició al joc d'alguns dels migrants. El seu finançament prové dels anuncis que s'hi publiciten, i novament, no compten amb subvencions oficials per editar-la. La publicitat és tant de petits negocis ètnics de menjar i perruqueria, com d'agències de treball i negocis autòctons: assessories financeres, de gestió, immobiliàries i d'altres.

La revista s'edita a partir de col·laboracions voluntàries i està oberta a la participació. Un fet destacable en aquest sentit és que entre els col·laboradors i col·laboradores habituals trobem persones que desenvolupaven una professió com a comunicadors o periodistes a Filipines; en concret parlem de persones provinents d'informatius, de mitjans escrits i del món de les arts escèniques. Aquestes persones han de fer un tipus de feina remunerada a Barcelona que no té res a veure amb les capacitats que han desenvolupat. Així, igual que passava amb la Iskwelang Pinoy, escriure en aquest mitjà pot ser una manera de continuar exercint en algun sentit la seva professió.

EL PAPER DE LA DONA A LA COMUNITAT FILIPINA

De les entrevistes s'extreu que la dona ocupa una posició central en la continuïtat de la comunitat filipina a Barcelona. Les dones són les que generalment organitzen les diverses activitats, les que escriuen a la revista de la comunitat i les que fan de mestra a l'escola dels nens filipins a Barcelona. Veiem què succeeix en preguntar sobre la participació d'homes entre els mestres de la Iskwelang:

P: ¿No hay ningún hombre?

R: Sí, tenemos un schoolar.

P: ¿Uno?

R: Uno, jja, ja, ja!

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

Podem imaginar que una de les causes pot ser que les dones migrants són més nombroses i les primeres a migrar, cosa que afavoreix que hagin estat majoritàriament les dones les que han donat continuïtat a la comunitat filipina a Barcelona.

A les entrevistes s'apunten altres causes, com la falta d'interès dels homes a l'hora de cuidar la comunitat:

Tengo que decir que la filipina cuida de todo, cuida de casa, cuida de los niños, de su marido, y también de relaciones con la comunidad. Los hombres más o menos sí, son muy trabajadores pero prefieren jugar al basketball y cosas así.

(Editor de la revista *Balitang Pinoy*.)

Una altra causa de l'absència d'homes és el fet que ells treballen en el sector de l'hostaleria, sector caracteritzat per horaris que deixen poc temps per a les relacions en comunitat.

P: ¿Hay más mujeres que están encargadas de los puestos de la comunidad, de puestos de responsabilidad?

R: Más, mucho más. Mucho más las mujeres, en las organizaciones que los hombres. Los hombres trabajan en restaurantes, entonces tienen menos tiempo.

(Responsable del Comitè de Política del Kalipi.)

També destaquem l'existència d'un grup de dones a la comunitat, Amistad, l'associació de les dones filipines a Barcelona, que sembla ser un dispositiu per conèixer gent, fer activitats d'oci, trobar feina i ajuda davant dels diferents problemes als quals s'enfronten les dones filipines a Barcelona:

P: [...] ¿Por qué entras, qué es lo que te da?

R: Bueno, está bien, es divertido estar en una asociación, te puedes reunir con las mujeres, no solo de trabajo, trabajo, trabajo, a veces también hay diversión.

[...]

P: ¿Qué es lo que te divierte?

R: A veces tenemos fiestas, como el sábado, que celebramos el día de mujeres, en un restaurante chino hicimos programas, bailes y cena.

[...]

P: Y, ¿más o menos qué objetivos tiene la asociación en la que estás? ¿Qué buscáis más o menos?

R: Hombre, ayudar. Por ejemplo si las chicas que tienen problemas o están sin trabajo, o si están enfermas las ayudamos, así.

P: ¿Porque hay chicas que a veces están muy solas aquí?

R: Sí, hay chicas que están muy solas, no tienen familia. Sobre todo la gente que no tiene papeles. Si no tienen trabajo les buscamos un trabajo, si nos enteramos que hay un trabajo se lo daremos, y así.

(Treballadora domèstica filipina 3.)

P: ¿Has hecho amigos nuevos aquí?

R: Sí, en la asociación.

[...]

P: ¿Y las características de Amistad de las mujeres filipinas? ¿Cómo me lo describirías si yo no supiera nada?

R: Es una asociación de las mujeres que ayudan a otros miembros con la necesidad que tienen los hoteles de personal y haciendo actividades y de foundrasing ¿cómo se llama?

P: ¿De?

R: De foundrasing. Para acumular fondos.

P: Para ayudar.

R: Sí.

(Treballadora domèstica filipina 4.)

UNA COMUNITAT QUE OFEREIX BENESTAR

A les entrevistes hem detectat que el col·lectiu filipí no mostra gaire confiança en l'Estat del benestar espanyol. Sempre que se'ls pregunta què han demanat de forma organitzada al sistema públic es queden sense paraules. Com a molt, la responsable del Kalipi afirma que demanen ajuda a l'Ajuntament

de Barcelona per al dia de la independència, i també un espai per reunir-se, ja que el Centro Filipino a vegades resulta petit per fer les reunions. Aquest fet pot venir donat per diverses causes. La primera conjectura seria que com que a Filipines no hi ha Estat del benestar, no esperen gaire del sistema públic. Una altra possibilitat seria que han trobat en l'Església un recolzament més sòlid. Finalment, també seria factible que com que no gaudeixen dels mateixos drets que la població autòctona, no es considerin ells mateixos com a ciutadans i ciutadanes de ple dret.

Sigui com sigui, el fet és que els mecanismes de solidaritat interna que es donen a la comunitat semblen formar un petit sistema de benestar.

Per solucionar els problemes recorren a ells mateixos. Són molt tancats en tant que només es relacionen afectivament entre ells, inclòs els matrimonis amb espanyols no són gens fàcils.
(Missionera.)

Hombre, es que estamos solos. Aquí estamos solos, estamos solos, ¡ja, ja, ja!, por eso me meto mucho en asociaciones, y siempre estoy haciendo algo.
(Treballadora domèstica filipina 2.)

Aquí, es más fuerte el asociacionismo, la asociación, o la agrupación que hacen, porque hay cositas que cuando necesitamos, o cuando tenemos problemas, ahí está el grupo, que te ayuda.

[parlant del Kalipi] *Estamos todos aquí, aunque cada uno de estos miembros tiene sus propias actividades, objetivos propios, pero hay actividades o proyectos que hacemos conjuntamente, los más grandes, los que lleva Kalipi, que es lo que tiene que hacer, porque este Kalipi es cada vez más fuerte, por lo menos estamos todos agrupados aquí, porque cuando hay un problema de la comunidad, por ejemplo, llamas al Kalipi, estamos todos ya aquí, entonces ya lo puede saber todo el mundo.*
(Responsable del Comitè de Política del Kalipi.)

Una constant és el desemparament que provoca el fet de migrar, agreujat per la situació de solitud. L'ajuda del grup sembla ser la fi per a la qual ha estat constituït, «es lo que tiene que hacer».

A continuació es presenta un quadre on es recullen els diversos àmbits en els quals la comunitat ofereix benestar. La informació està extreta de les afirmacions dels entrevistats i entrevistades, prenent únicament com a referència alguns dels grups, aquells dels quals hem obtingut més informació.

Taula 7.**Sistemes de benestar de la comunitat filipina a Barcelona**

Grup	Sistemes de benestar
Centro Filipino ⁸	<ul style="list-style-type: none"> -Ajuda general als i les migrants -Lloc de reunió (de caire cívic) -Servei d'activitats religioses -Promoció dels drets dels i les migrants. Ajuda legal i documentació -Ajuda a la resolució de problemes amb les famílies -Manteniment d'identitats -Agència de col·locació -Escola d'idiomes
Parròquia	<ul style="list-style-type: none"> -Ajuda general als i les migrants -Lloc de reunió (de caire religiós) -Manteniment d'identitats -Servei d'activitats religioses -Refugi eventual -Agència de col·locació -Consells
Kalipi	<ul style="list-style-type: none"> -Organització de la comunitat -Organització d'activitats culturals i festives -Integració dels i les migrants -Provisió de coneixements sobre el país on viuen -Cooperació amb altres institucions -Petició de millores al servei governamental del país d'origen -Posada al dia de les innovacions i nous temes legals sobre migració -Ajuda en trobades, conferències, estudis de membres de la comunitat a l'àmbit local o fora del país
Altres organitzacions religioses	<ul style="list-style-type: none"> -Protecció social finançada amb el 10% de la nòmina del integrants
Iskwelang Pinoy	<ul style="list-style-type: none"> -Pal·liació de la desintegració familiar -Contribució en la manca de formació -Integració dels nens i nenes filipins -Campanya antidrogues -Eina de conciliació laboral i familiar -Canalització de vocacions professionals
<i>Balitang Pinoy</i>	<ul style="list-style-type: none"> -Servei públic -Informació sobre les notícies de la comunitat -Consells -Aprenentatge del català -Canalització de vocacions professionals
Amistad	<ul style="list-style-type: none"> -Ajuda general a la migrant -Contacte amb gent -Activitats d'oci -Agència de col·locació -Assistència en cas de malaltia

8. Val a dir que el Centro Filipino, el Kalipi i la parròquia tenen forts lligams entre ells, per tant la separació que fem és purament analítica.

Per als propòsits d'aquesta recerca, un aspecte de gran importància és la manera com la comunitat incideix en el món laboral: directament o a través de la xarxa de contactes a la qual s'accedeix, actua com a agència de col·locació. Aquesta via per trobar treballadores o treballadors domèstics, sobretot per mediació de la parròquia, és usada per un sector concret de la població, famílies de nivell socioeconòmic alt vinculades amb les institucions religioses, com és el cas de dues de les famílies entrevistades. A banda d'aquest fet, també les amistats, sense mediació de la comunitat, tenen un paper molt important a l'hora de trobar un treball remunerat.

Ah. Perquè en el Centro Filipino, per treballar a les cases hi ha molta oferta, perquè hi ha empleadors que van a buscar filipines al Centro Filipino, truquen. [...] [parlant d'altres vies de trobar treball] amb l'ajuda de les amistats també.

(Treballadora domèstica filipina 5)

També existeix la conjunció de les dues vies, la interessada (o interessat) s'adreça a una amestat per tal que medii amb la comunitat. Això pot donar indicis que certes persones tenen relacions més favorables que d'altres amb la comunitat.

Yo encontré trabajos, y para arreglar los papeles me lo han solucionado antes de ir al Centro Filipino. Sí que llamé para decir que algunas amigas quieren buscar un trabajo, y pregunté, yo llamé, para saber si hay alguna persona que necesita una chica.

(Treballadora domèstica filipina 1.)

En el fragment següent descobrim que aquesta tradició on es combinen comunitat religiosa i contactes com a forma efectiva de trobar feina no és específica de la comunitat filipina, sinó que ja es donava en anteriors onades migratòries cap a Catalunya.

És com una agència de col·locació, però això ja passava a Barcelona i a Girona. No sé si eren les parròquies, però bé, seccions de l'Església catòlica que podríem dir que reclutava les dones, buscava les senyores, podríem dir, per a les dones que venien d'Andalusia, etc., això ja ha estat sempre una tradició, aquí. [...] o a través del boca a boca, a través de les xarxes, «que jo t'aporto una cosina, que jo te n'aporto una altra». Allà mateix, a Filipines, hi havia agències de col·locació que treballen a Espanya, vinculades al consolat espanyol, jo me'n recordo, quan vaig estar al consolat de Filipines, que hi havia noms de grans polítics, de la gent més prestigiosa, ja no me'n recordo qui era, a Catalunya, és clar, havien fet demandes per reclutar filipines, directament ells, ells havien obert els dossiers d'aquestes demandes de servei domèstic.

(Investigadora 1.)

En segon terme, derivat de la relació que manté amb la institució religiosa, la comunitat pot fins i tot ser refugi temporal per a aquelles persones en situació precària.

P: [parlant de la comunitat filipina] tú crees que el trabajo que hacen, de cara a mejorar las condiciones, o ayudaros...

R: [talla] Sí ayuda algo, sí, ayuda algo, ayuda a las filipinas a veces, van ahí a buscar trabajo, o a veces, hay gente que no tienen casa, por ejemplo que el primer día o no sé, problemas de trabajo, donde viven las monjas, dos o tres días pueden donde dormir, por ejemplo.

(Treballadora domèstica filipina 1.)

Un altre fet a destacar és com es gestionen les relacions amb assessories legals diverses, o assessorant directament.

Me parece que les indica dónde pueden acudir a un abogado para poder solucionar cuestiones sobre los papeles, por ejemplo, cosas de esas.

La mayoría de la gente que tiene problemas de papeles van al Centro Filipino porque está el sacerdote por ejemplo, y les proporciona informaciones sobre qué se puede hacer, y todas las monjas también, que hay monjas, les ayudan a buscar trabajo.

(T treballadora domèstica filipina 1.)

La revista *Balitang Pinoy* en aquest sentit també es considera un servei públic i, entre altres consells i informacions, publiquen temes relacionats amb estrangeria. Fins i tot, en algunes ocasions, acompanyen físicament aquells que demanen ajuda legal de tot tipus.

R2: Tenemos una columna que es immigration advisory. [...] Para las nuevas reglas y todo eso del gobierno. Y para hacer los papeles más fáciles, o the correct way of doing things.

R: Sí, temas de seguridad social, cosas así [...]

R2: hay una chica hoy que necesita legal advice.

R: Sí, la llevé al abogado, es por eso que no podía verte a las cuatro, porque la tenía que llevar al abogado, porque tenía problemas con su novio y cosas así y tuve que llevarle porque ella no conocía un abogado, pues eso es parte del servicio del periódico, es servicio público que tenemos que hacer, porque en Filipinas, si eres miembro de, vamos a decir, medios de comunicación, el primer objetivo es servir al público, y eso lo tenemos en cuenta, es uno de las principales filosofías del periódico, el periódico está aquí para servir a la comunidad filipina, y también integrarse con los españoles.

(Editor de la revista *Balitang Pinoy* i una treballadora de la revista.)

Una altra font d'ajuda cap al col·lectiu d'origen filipí és la que s'agrupa sota els conceptes de consells i ajuda espiritual.

Todos, porque no podemos encajar solamente una parte de las necesidades, este es solamente «voy a ayudarte», a la persona necesitada. Por mi parte, como misionera, tengo que ayudar a la persona en su totalidad, si necesita agua, por ejemplo, tengo que darle agua. Si necesita, por ejemplo, necesita un acompañamiento para ir al médico, por ejemplo, o ayuda para comunicarse con ellos, pues voy con ellas. Y si tiene problemas con la documentación y puedo ayudarle en la legalización de sus documentos, si necesita un consejo personal, psicológico, pues escucho, y si necesitan cualquier necesidad, o si hay enfermos, enfermedades... si le duele la cabeza, o duele el estómago, actualmente necesita una atención personal, un cariño, porque están lejos de sus países ¿no?, ellos necesitan aquí, como yo, que soy una inmigrante también, necesito un cariño, una expresión de aceptación, de acogida, y de amor, todo el mundo lo necesita, ¿verdad?

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

En el fragment veiem com la missionera, que desenvolupa la seva tasca dintre de la comunitat filipina, apleix diverses funcions, i entre elles la de donar consells personals i psicològics, i donar afecte i suport emocional als malalts. Altres exemples relatius als consells els veiem en les primeres planes d'aquest capítol. La comunitat també pot ser un espai de teràpia col·lectiva després de treballar en l'en-

torn domèstic i enfrontar-se a la seva situació, en el fragment per exemple es mostra aquest fet relatiu a la duresa de treballar cuidant persones grans i malaltes.

P: [parlant del treball] Entre vosotros como comunidad, ¿se habla sobre estos temas? [...]

R: Sí, conmigo sí, ¡oh!, cada una, «oh, ¿qué tal el trabajo?», «ay», a veces «oh, qué pesadilla», ¡ja, ja, ja!, «qué pesadilla», pero es normal, están enfermos, son mayores ya.

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

Per altra banda, podem dir que hem trobat diferències respecte de com es conceben les ajudes provinents de la comunitat. Per a algunes no demanar ajuda a la comunitat és una qüestió d'orgull, possiblement pel caràcter assistencialista que li atribueixen. Per a d'altres, la comunitat és acollidora i ha estat de gran ajuda.

P: ¿Y en algún momento tú has necesitado ayuda de alguien?

R: La tengo, puedo contar con amigas.

P: No tanto de la comunidad religiosa...

R: No, no... [...] A lo mejor es el orgullo de los filipinos, que dicen. Tienes que estar muy apurada para pedir una ayuda a ellos. Más bien una ayuda espiritual puedes pedir, en la iglesia.

(T treballadora domèstica filipina 2.)

R: [...] the community is warm...

P: Yeah, the Filipino community? Is been a great help, for you?

R: Yeah.

(T treballadora domèstica filipina 5.)

En els casos que hem estudiat, són habitualment les dones casades amb un home català i amb amistats autòctones les que tendeixen a estar més allunyades de la comunitat i les que menys necessiten en l'actualitat d'aquesta ajuda. Potser pels llaços establerts amb el teixit social autòcton, poden prescindir de l'aixopluc que proporciona el sistema de la comunitat. Les dones d'aquest perfil, a més, semblen haver-se distanciat progressivament d'una concepció de la religió institucionalitzada: és a dir, encara que es declaren religioses, la seva vinculació és de caire més intimista:

Aquí, no sé, rezo, pero no voy mucho. Antes sí que iba mucho, pero siempre procuro estar delante de Dios, y no hago daño a nadie. Siempre procuro hacer las cosas bien hechas, y procuro hacerlas bien para sentirme bien, para estar tranquila y vivir tranquila. No tengo que esconderme ni nada, y procuro no decir mentiras, porque no me siento bien. Por eso, yo, me conformo con esto que siempre me porto bien, no hago daño, y siempre procuro estar delante de Dios, y cosas de esas. Sí, sí, estoy siempre presente en Dios.

(T treballadora domèstica filipina 1.)

Si és cert que la comunitat i els contactes constitueixen una forma d'ajuda, podem deduir que el control que s'exerceix sobre les fonts de benestar citades a la vegada pot possibilitar que s'exerceixi un poder determinat sobre la vida del col·lectiu, a part de crear-se les condicions perquè existeixin tensions per al control de la comunitat que derivin en desigualtats entre els seus membres.

Situacions no mitjançades per la comunitat entre paisans i paisanes filipines poden portar a abusos. Com per exemple, la perversió del favor econòmic, que resulta ser pràctica habitual a Filipines.

«Ah tengo emergencia, tengo que mandar 200 euros», si tengo en casa pues vale, entonces ya lo estoy mirando que no se acostumbre, de pedirme cada mes, porque tampoco no es plan así, que vaya pensando, que me puede pedir a mí, porque tiene que administrar su dinero, no hay que pensar que alguien te preste el dinero, porque entonces muy mal.

(T treballadora domèstica filipina 1.)

Veiem què passa quant al benestar que ofereix un sostre per viure.

Hi ha una cosa molt important que penso que seria bo d'assenyalar: que són explotades però elles es converteixen en explotadores, això és un tema que a mi em té, i us explico, em té molt preocupada, o sigui, arriba, una persona d'aquestes, llavors l'acollida aquí jo crec que és dolenta però qui els acull són gent de les Filipines. Elles ja busquen trobar el lloc que hi ha gent del seu entorn perquè és lògic, perquè s'han de trobar, però aleshores el que els passa quan arriben és que els lloguen una habitació a 300 €, amb dret de cuina però que elles se senten molt malament, perquè diuen «fixa't que m'han llogat una habitació que no té estufa, que em fan pagar molt, però no tinc lloc per anar dormir i jo accepto aquestes condicions», però al cap d'un any o un any i mig d'estar aquí, es lloguen un pis i fan el mateix amb els que vénen, o sigui, anem fent una roda en què les mateixes que se sentien explotades, explotadíssimes, i tu els deies que això no podia ser, ara ho estan fent elles, perquè nosaltres tenim dones immigrades que tenen dos pisos o tres, tu imagina't quin negoci, llogant cada habitació a 300 €... el mes, tu compta, et treus una fortuna, tot en negre, i tot això ho vas enviant al teu país i et fas la casa on sigui, a Quito, a Manila o on sigui, això és una realitat que hem de conèixer, jo l'he coneguda, coneixent-les a elles [...] És una cadena, que primer et sents molt malament i critiques el que estan fent els teus col·legues amb tu però després tu et converteixes, perquè t'han ensenyat molt bé, i et converteixes en el que ells són.

(Directora d'una fundació de serveis de proximitat.)

Al fragment s'afirma que algunes persones que han migrat abans abusen econòmicament de les noves migrades. La nova migració es converteix en un negoci. La teoria de l'entrevistada ens remet a les maneres d'internalització del poder: les persones migrades accepten aquestes condicions en tant que algun dia podran pujar en l'escala d'opressió general i beneficiar-se també dels i les noves migrants, tot i que segurament no ho fan d'una manera conscient ni planificada.

3. La migració vista pels experts

María Jesús Izquierdo Benito

El procés migratori, per la seva pròpia naturalesa, demana una mirada des de les dues bandes, des del país receptor dels fluxos migratoris, i des del país d'origen. Amb la finalitat de captar la visió que es té a Filipines del fenomen de la migració, es va dur a terme una estada al Social Research Center de la University of Santo Tomas, a Metro Manila, el 2004. Es va optar per entrevistar un nombre de persones de rellevància, per la seva vinculació amb la migració, o per la seva posició d'analistes socials. Entre els entrevistats hi figurava una de les columnistes més prestigioses de Manila, els directors de dues empreses dedicades a la selecció, formació i contractació de treballadores i treballadors, una psicòloga clínica, a més de les persones que, posteriorment, van participar en una jornada de treball. Amb el fi de sintetitzar les diverses posicions entorn del tema es va aplicar el mètode Delphi, que té com a propòsit l'elaboració de diagnòstics i la presa de decisions a partir de les opinions d'un grup reduït d'experts i expertes. Per a la preparació de la discussió conjunta, i basant-nos en les entrevistes prèvies, es van organitzar les sessions de treball en quatre àrees temàtiques, proposant per a cadascuna set expressions definidores de la problemàtica objecte d'atenció. La jornada es va obrir demanant als participants que, comparant cadascuna de les expressions amb la resta, votessin entre dues proposicions la que millor definia la problemàtica objecte d'atenció.

Les àrees temàtiques considerades van ser les següents:

- a) El procés migratori.
- b) La mercantilització de la cura.
- c) L'individu versus la comunitat.
- d) Feminització de la migració i relacions de gènere.

Com a contrapès a l'opinió dels experts filipins, es van fer una sèrie d'entrevistes a informants privilegiats a Barcelona, com investigadors, directius d'empreses dedicades a la provisió de serveis de proximitat o persones compromeses amb la situació de les treballadores filipines a Barcelona. Les pàgines següents s'organitzen a partir de l'anàlisi dels experts filipins que van ser entrevistats i van participar en la sessió de diagnòsi Delphi, contraposant-ho, quan sigui oportú, amb les opinions aportades pels informants entrevistats a Barcelona.

LA MIGRACIÓ I EL SEU IMPACTE

Quan es fa una mirada de conjunt als discursos que construeixen els experts filipins es recull un missatge crític: la migració és indesitjable pel drenatge de gent jove i valuosa, pel seu impacte afectiu i estructural sobre les famílies i la cultura filipina, per l'externalització dels rèdits de la inversió en formació dels treballadors i treballadores, atès que se subministra una mà d'obra formada a Filipines sense que la seva pròpia societat gaudeixi de la formació que aporten. Alhora, i com mostrarem en les pàgines següents, el resultat del procés analític de diagnosi sobre les característiques i l'impacte de la migració mostra equilibri entre els avantatges i els desavantatges. Tot i els costos de tota mena que comporta la migració tant per als migrats com per a les seves famílies i la societat en el seu conjunt, es reben beneficis innegables.

A continuació presentem els resultats del procés de selecció de les expressions que millor defineixen les diverses dimensions de la migració i les conseqüències que arrossega, tant positives com negatives. El nombre total de vots per cada àrea temàtica va ser de 126 i el màxim de vots que podia obtenir una expressió en particular era de 36, atès que es proposaven set expressions que ordenades aleatòriament es comparaven sistemàticament de dues en dues, i els participants eren 6.

EL PROCÉS MIGRATORI

Quan en el curs de les entrevistes prèvies es va fer esment del procés migratori, van ser considerades tant les seves implicacions econòmiques i socials per a Filipines, com els factors individuals i familiars. El tret que segons els experts filipins caracteritza millor la migració: «És una de les principals fonts d'ingressos per a les famílies», va treure la totalitat de vots possibles (36), únic cas en el qual es va donar aquesta circumstància.

Segueixen en ordre d'importància les afirmacions relatives al paper de la migració en l'economia, sigui en el sentit de compensar la desocupació, o d'activar l'economia. De fet, més que un fenomen residual, tot considerant les dificultats econòmiques del país amb el consegüent nivell d'atur, pot ser definida com una de les principals indústries exportadores, que a més, genera llocs de treball indirectes al voltant de la gestió de la migració en termes de formació i selecció de treballadors i treballadores, o gestió de les remeses de migrants, i activadora del sector financer. Sense oblidar el seu impacte positiu en el comerç i la producció de béns de consum.

Considerant la manera com es jerarquitzen les proposicions presentades, s'evidencia la rellevància dels aspectes econòmics sobre els culturals, expressats aquests darrers en termes d'estils de vida o de modernització del país.

Taula 8.**Diagnosi de l'impacte del procés migratori**

Procés migratori: Considerant que la sortida de migrants és un fet, quina és l'expressió que el defineix millor?		
Opcions	Vots	% col
És una de les principals fonts d'ingressos per a les famílies	36	28,6
És una vàlvula de seguretat del mercat de treball	22	17,5
És un factor principal en el sosteniment de l'economia filipina	19	15,1
És una de les principals indústries exportadores del país	14	11,1
L'ocupació a l'estranger activa professionals com l'educatiu, l'assessoria econòmica o la selecció de personal	14	11,1
És l'indicador que es considera superior l'estil de vida estranger	13	10,3
És un fenomen que afavoreix el procés de modernització	8	6,3
Total vots	126	100

En el curs del debat es van identificar dues modalitats de migració, la interna, que en la seva major part té lloc del camp a Manila, i la que es dirigeix a l'estranger. Per tant, el procés té un doble impacte, en les zones rurals, i en el conjunt de Filipines.

Quan vam començar a entrevistar, per què venien cap a Manila, deien que l'àrea rural és opressiva. De vegades els diem que tornin al camp perquè la vida és millor allà, però de tota manera han d'enviar els seus fills a l'escola, els serveis bàsics són molt cars, l'atenció sanitària...
(Presidenta de l'Asian Social Institute.)

Els danys que més clarament es van identificar en el procés de debat es refereixen a les conseqüències per al país i els costos per al migrant.

I la migració externa, només és una mena de *reductio ad absurdum* del procés global de drenatge de la teva gent jove, fent servir la teva gent més creativa i imaginativa, fent servir les teves dones del camp a la ciutat, i aleshores de les ciutats a la resta del món, cosa que produeix un impacte terrible en el camp, escalant el procés en conjunt de la migració externa. Crec que és en resposta al fet que canvien les piràmides d'edat en els països emissors d'emigrants, i perden la generació creativa de trenta anys, que és l'interval d'edat en què la gent és més creativa, en els països on ja no reproduïxen les seves poblacions.
(President de la Foundation for Community Organization & Management Technology a Filipines.)

Són les pitjor pagades, de manera que quines habilitats, quines habilitats addicionals aprendran a l'estranger prenent aquelles feines en lloc de romandre cas que tinguessin una feina aquí? De manera que quin serà el futur d'aquestes dones, o a qui formarem després quan la cura marxi de Filipines degut al fet que aquestes dones marxen a cuidar altres nens. Qui roman aquí ara, per donar-los una formació que no paga el govern... saps? La població local ho considera part de la cultura i part de la cultura familiar. De manera que qui ho farà quan aquí ningú està disposat de fer-ho de la manera com ho acostumaven a fer les dones o les mares?
(Subdirectora de l'University of Philippines Center for Women Studies.)

Hi ha qüestions particulars que m'agradaria saber sobre els seminaris pre-migració. Si es donessin (he passat per un d'aquests seminaris d'orientació) abans de fer la sol·licitud, els treballadors migrants serien conscients del que fan. Perquè el seminari d'orientació se'ns imparteix i se'ns exigeix un cop hem obtingut el visat per part del govern receptor. De manera que estic en desacord que la responsabilitat la tinguem els treballadors [d'estar informats sobre els problemes de la migració]. De fet, l'únic que et diu l'agència de contractació és el que has de pagar. Un cop ja t'has gastat molts milers de pesos i ja estàs atrapada en la situació, has de continuar la teva sol·licitud, quina altra cosa pots fer... perquè has de retornar un deute. De manera que quedem atrapats en aquesta situació. El 1991 em vaig gastar 50.000 pesos per desplaçar-me de Mindanao a Manila, només per presentar la sol·licitud. I aleshores les agències de contractació em van fer pagar 26.800 pesos en aquell any.

A més, durant el procés, el govern ja ha recaptat molts diners del permís del *barangay* [municipalitat], de l'alcalde, de l'NBI... fins i tot abans de saber si aconseguirem migrar. De manera que tot l'assumpte de la migració són els diners que guanyen les agències de contractació i el govern filipí. I no tenim més remei que seguir el procés. Amb posterioritat al nostre desplegament, encara continuarem havent de pagar quotes recaptades per l'ambaixada filipina en els països de recepció. És per això que estic contenta de venir a parlar amb els acadèmics per tal que ens ajudeu a estudiar [el procés migratori]. He fet alguna investigació general sobre què és la migració en el context de la globalització. Qui és qui veritablement està construint aquesta migració, el país receptor, el país emissor? El treballador migrant, l'agència de contractació o el govern?

(Directora de l'ONG Migrante per a Filipines.)

Per al país, atès que no migra qualsevol sinó la gent jove, comporta una pèrdua de capacitat d'innovació. Al mateix temps, la gestió del procés —sense esmentar els beneficis de les remeses de migrants— constitueix una font considerable d'ingressos, tant per a la l'administració filipina en els seus diversos nivells, com per a les agències de contractació. Inversament, els mecanismes que implementa l'administració filipina, per tal que la decisió de migrar sigui una decisió informada, no resulten operatius, atès que els seminaris d'orientació que organitza tenen lloc quan la dona o l'home que projecta migrar ja no pot fer marxa enrere a la seva decisió. En un país on la capacitat recaptatòria de l'administració és molt limitada, la gestió del procés migratori esdevé una font de recursos per a la hisenda pública.

Respecte als migrants, destaquen dos aspectes negatius: l'abusiva explotació econòmica de la seva voluntat de migrar i la desqualificació professional.

Dels informants de Barcelona, destaquen les valoracions següents:

D'una banda coincideixen amb els filipins a esmentar la sagnia que representa la sortida de treballadors cap a l'estranger, particularment pel fet que es tracta de les persones més valuoses i que, per tant, podrien fer una aportació important al desenvolupament del país. Sense oblidar la pèrdua d'autoestima com a resultat de les condicions d'infraocupació.

¿Por parte del país emisor? Hombre es que [...] aquí hay, supongo, actitudes un poco ambiguas. Porque, por un lado ya les va bien que la gente se vaya porque se quitan el problema de encima, pero por otro están perdiendo los que emigran, que son los más fuertes, más buenos: capital humano, francamente capital humano. Además se ve, por ejemplo, con los indios que ahora se van a

Alemania hacen informática, y son gente formada en los países (de origen), si tú formas a personas que después se te van, emigran. Desde el punto de vista objetivo, si no es por razones políticas la emigración es un desastre para el país, ahora yo creo que tiene que ser más el gobierno con las instituciones [qui s'ocupi de buscar solucions].

(Investigadora 2.)

D'altra banda hi ha la infrautilització del recurs en el país de rebuda, atès que s'ocupen d'activitats que requereixen un nivell de qualificació per sota del que tenen. Tot i que s'apunta com a possible tendència que puguin arribar a ocupar llocs de treball d'acord amb la seva formació, es pot deure al fet que es tracta d'activitats que estan perdent valor social al nostre país.

Piensa en estos trabajadores formados en Filipinas. Después trabajan en actividades que muchas veces no tienen nada que ver con ese nivel de educación y se da una inconsistencia de estatus total, y eso crea en los propios trabajadores muchos problemas. Por ejemplo por las mujeres que habíamos analizado y ahora lo comprobamos con otras mujeres, las ecuatorianas. Sobre todo la autoestima baja muchísimo porque están haciendo trabajos degradados y se sienten menospreciadas en su propia sociedad de origen, no solamente en la sociedad receptora sino también en la sociedad de origen. A veces me explican lo que están haciendo aquí [...] y en este sentido no sé, sí que son remesas pero, a cuenta de que [...] tú los formas pero después no utilizan esta formación, no pueden. Creo que las cosas cambiarán, por ejemplo estas maestras, las comadronas que hacen servicio doméstico, dado que en España también en las escuelas hay una crisis en [...] Bueno pero, una de las causas es que los maestros están muy despreciados por la sociedad, los padres son los que siempre están criticando a los maestros, después están bien pagados pero relativamente, sobre todo, no tienen una estima social, yo creo, suficientemente elevada porque los jóvenes tengan un sentido para hacerse maestros, esto por un lado, y después que ellos se sientan seguros. Están continuamente criticados por todos [...] yo supongo, pero es una idea que no puedo probar, en el día de mañana todas estas filipinas que tienen la carrera de maestras por ejemplo se coloquen en estas actividades que una vez más los autóctonos han ido dejando, o sea eso sí que [...] después y que se podría dar esta ecuación de más o menos identidad, de remesas de personal formado.

(Investigadora 2.)

Un tema adicional són les diferències culturals, que es tradueixen en menor disciplina de treball de l'exigible en el nostre país.

[...] depèn de la formació anterior que han tingut, perquè si tu ets una persona universitària, sabràs netejar molt bé de seguida perquè tens el teu cap estructurat molt bé i costa poc, el que costa més són els hàbits, estem lluitant molt perquè sàpiguen que hi ha un horari, i que aquí, en el nostre país, si és de 9:00 a 18:00 h és de 9:00 a 18:00 h i no hi ha excuses, cada moment ens vénen que «*si el niño*», «*que si yo*», que «*si no tienen al niño quizás les duele un brazo*», és molt fàcil trencar el compromís amb l'entitat o amb l'empresa perquè no entenen que són els deures que adquireixen davant d'una empresa, elles veuen que s'han de guanyar el sou a final de mes, jo t'ho dic a trets generals però tenen tendència a escaquejar-se una mica de les coses i, bé, «*ahorita, me demoro, ya vendré, bueno paso un ratito*», i llavors això sí que hem de tenir... la insertora ha d'estar molt pendent i molt a prop, i ha de parlar molt i hem de fer moltes reunions,

pràcticament setmanals, d'explicar drets i deures que tenen de cara a l'empresa perquè sí, se'ns poden despistar una mica.

(Directora d'una fundació de serveis de proximitat.)

Finalment, cal fer esment del xoc cultural entre la persona que contracta els serveis i la dona immigrant contractada:

A l'hora de valorar la relació entre la dona filipina i la mestressa de casa, aquesta és definida com a xoc cultural, fan referència a maneres de fer i ser pròpies a la cultura catalana i filipina que entren en conflicte: per exemple, una dona filipina no tolera que l'esbronquin en públic, davant d'aquesta situació, la filipina en comptes de parlar amb la mestressa de casa opta per autoacomiar-se i, a més, ho fa sense donar la vertadera explicació.

(Missionera.)

Perquè, bé, a vegades també hi ha aquesta idea una mica asiàtica si vols, són maneres d'expressar-se un mateix, com d'evitar el conflicte, o de dir les coses d'una manera molt oberta, per exemple, saps que al Japó no fan servir el no, o sigui, ja et diu alguna cosa, de la mentalitat que tenen, no? O sigui que sempre, allà a Filipines, sempre aquesta mentalitat com una tímidesa en expressar-se que, a vegades no, però en general hi havia molt això.

(Investigadora 1.)

Tal i com hem assenyalat en el capítol introductori, és un tret de la cultura filipina buscar relacions interpersonals de caràcter suau, i s'orienten més aviat pel sentiment de vergonya que no pas pel de culpa. Per tant, les dones immigrants poden viure com una agressió intolerable ser represes, particularment en públic, i al mateix temps, atès que se'ls fan intolerables les situacions de conflicte, violentant-les d'una manera tan extrema que no es veuen amb cor d'afrontar-les i mirar de trobar una sortida. Callar o acabar marxant són sortides que s'ajusten millor als seus patrons culturals.

LA MERCANTILITZACIÓ DE LA CURA

Del llistat de proposicions relatives als efectes de la migració en termes de mercantilització, en les entrevistes prèvies va sorgir un conjunt d'afirmacions relatives a l'impacte positiu sobre les famílies, ja que disposar d'ingressos satisfà tres aspiracions: millorar les condicions de vida, elevar l'estatus social de la família i oferir oportunitats educacionals a les filles i als fills. Es valora que també es veuen beneficiades les dones, pel fet que millora el seu estatus quan treballen a l'estranger.

Pel que respecta a l'activitat mateixa de tenir cura de la gent —aspecte força important si recordem que en l'actualitat el flux cap a l'exterior ve justificat per la demanda de cuidadores, treballadores domèstiques i infermeres— els canvis que es consignen fan referència a la substitució del compromís personal pel contractual, i a la consideració que la monetarització corromp tots dos costats, el de les famílies de les treballadores i el de les famílies que les contracten. Addicionalment, es considera que *l'actitud* de cuidar pot desaparèixer de *l'activitat* de cuidar. Els experts assenyalen que el procés de monetarització de la cura té lloc als dos extrems del procés migratori. De la banda dels països receptors de la migració,

per raons elementals, ja que la contractació de cuidadores és en si mateixa una mercantilització de la cura, i a Filipines, pel fet que, en part, el destí de les remeses és la contractació de dones que es facin càrrec de la família de les migrants.

Taula 9.

Diagnosi de l'impacte de la mercantilització de la cura

Mercantilització de la cura: L'orientació cap a l'ocupació a l'estranger es podria referir com un procés de mercantilització en el sentit que l'abast dels vincles, deures i drets es pot delimitar en termes monetaris.		
Opcions	Vots	% col
Les remeses de les dones milloren les condicions de vida de les famílies	30	23,8
Tenir un parent treballant fora eleva l'estatus social de la família	23	18,3
Les remeses dels treballadors a l'estranger milloren les oportunitats educacionals de les filles i fills	22	17,5
Les activitats que abans desenvolupaven les dones basant-se en el compromís personal, ara es desenvolupen de forma mercantil	17	13,5
El procés de monetarització «corromp» tots dos costats: el dels empleadors per una banda i el de les famílies dels treballadors a l'estranger per l'altra	13	10,3
L'estatus de les dones millora quan treballen a l'estranger	11	8,7
L'actitud de cuidar pot desaparèixer de l'activitat de cuidar, amb conseqüències tant per a la cuidadora com per a qui rep la cura	10	7,9
Total	126	100

De la cura es recullen tant valoracions amb contingut positiu com amb contingut negatiu. Aquelles que han trobat major suport, però, fan esment de conseqüències positives. Ressalta l'impacte positiu sobre les famílies quant al millorament de les seves condicions de vida i estatus, i oportunitats educacionals. Els aspectes negatius del procés de mercantilització de la cura han estat considerats com a menys definidors d'aquest fenomen.

La mercantilització de la cura a Filipines forma part d'un procés més ampli, que té com a motor les zones urbanes.

D'una banda, des del punt de vista dels nostres patrons de desenvolupament, dels nostres propis patrons de mercantilització, vam començar amb l'atracció exercida per part dels nostres centres metropolitans sobre les zones rurals.

(President de la Foundation for Community Organization & Management Technology a Filipines.)

Tal i com ja hem assenyalat, la diagnosi realitzada aplicant el mètode Delphi ofereix un balanç equilibrat. L'ulterior debat, en canvi, es va centrar en les conseqüències negatives:

La qüestió de la mercantilització té a veure amb l'economització. Si les meves qualitats em permeten guanyar tant quan treballo a l'estranger, hi surto guanyant si contracto algú per fer les coses que pot fer algú altre. Però això és molt funcional, purament nutricional, en calories, i no pren en consideració l'arròs com un fet cultural, hi ha rituals, una certa sacralitat de l'arròs que va més enllà

de la nutrició. I això també és cert per a altres rituals de la llar, que no són únicament cuinar, rentar. En altres paraules, [existeix] el tractament curatiu de la casa [adreçat a resoldre problemes], oposat al tractament cuidador [adreçat a atendre persones]. Aquest reduccionisme, per exemple, aquest economicisme, està molt implicat... Gaudeixen de la vida, de l'autonomia, però són conscients que necessiten dels altres? I tu no desenvolupes la necessitat dels altres si no cuides la gent. Això és el que vull dir, no el considero un problema, un problema moral. Sinó perquè la feina que fan no habilita (capacita) perquè siguin conscients de la seva fragilitat, dependència i patiment. (President de la Foundation for Community Organization & Management Technology a Filipines.)

Cuidar la gent és una activitat productiva susceptible de ser mercantilitzada, que es pot desenvolupar sota una diversitat de règims de relació. Com tota activitat té un cost d'oportunitat per a qui la fa. Sota la lògica dels costos d'oportunitat, mesurats en termes dels recursos materials en joc, pot considerar-se racional pagar algú per tal que la faci, en tant que es pugui obtenir major rendiment econòmic treballant a l'estranger.

Hi ha, però, una altra manera d'abordar la qüestió apuntada en el fragment anterior. Atendre les conseqüències culturals, amb la qual cosa el procés de mercantilització comporta concebre la cura de les persones com a provisió d'un servei. Si donem per bona la idea que la provisió és el tret característic de les activitats masculines, i la cura el tret diferenciador de les femenines, el procés de mercantilització corre en paral·lel amb el de masculinització, amb la paradoxa afegida que són dones les persones implicades.

Una altra consideració a fer sobre l'aportació que comentem es refereix a una segona dimensió de les activitats productives. Les coses que fem i la manera com les fem ens configuren com a persones, les activitats productives que desenvolupem fan de nosaltres la mena de persones que som: «tu no desenvolupes la necessitat dels altres si no cuides la gent [...] perquè la feina que fan no habilita (capacita) perquè siguin conscients de la seva fragilitat, dependència i patiment.» Es tracta d'un problema de salut mental i social. De salut mental perquè no participar en les activitats de cuidar afavoreix una concepció distorsionada de la pròpia persona, aliena al fet de la seva innegable precarietat. I social, perquè la vida en societat no és una elecció de supermercat, els altres ens són necessaris, som individualitats, i alhora, la nostra individualitat no és viable sense una vida en comú.

Cal destacar el fet que l'expert, la intervenció del qual comentem, no defineix el problema com a moral: «no el considero un problema, un problema moral.» La seva posició és considerablement original. Cal recordar que la societat filipina es caracteritza per una profunda religiositat, fet evident en els més diversos entorns culturals, fins i tot acadèmics. La referència a la dimensió espiritual de qualsevol aspecte de la vida es tradueix en valoracions morals, cosa constatada repetidament. El fet de subratllar que no es tracta d'un problema moral, sinó d'ordre pràctic és profundament subversiu i radical, perquè el trasllada del camp normatiu al positiu. No es tracta de censurar el que està malament, sinó d'advertir el que no és possible. El problema, com veurem en una segona intervenció, desborda la moral i esdevé una qüestió de supervivència; per tant, un problema ecològic.

Resta una consideració: si cuidar o no cuidar té les conseqüències individuals i culturals esmentades i, com bé sabem, qui cuida són dones, la reflexió sobre l'impacte de la mercantilització de la cura a Filipines és una reflexió sobre l'impacte negatiu de la divisió sexual del treball en la construcció de la subjectivitat i de la cultura.

R: Jo no tinc clara aquesta qüestió de la cura. Perquè em sento incòmoda respecte d'aquest tema. En la discussió es dona per fet que la cura és bona. Ens podem demanar si la cura és bona. Vull dir que no és segur que cuidar sigui bo. Que la mare resti a casa tot el dia, per exemple. És un indicador de la importància de la cura que un noi de set anys, i no dic un nen, es mori perquè la seva mare marxa? Perquè pot morir tot i que la mare no marxi, això significa que el nostre procés de socialització no construeix gent forta que pugui enfrontar les dificultats de la vida. Podria significar [si entenem que és la mare la responsable] que les dones haurien de restar amb els seus fills, o podríem llegir-ho a la inversa, en conseqüència, les mares no haurien de restar amb els seus fills, ja que un noi de set anys podria morir perquè la seva mare no és amb ell, no sé si m'explico amb claredat.

(Presidenta de l'Asian Social Institute.)

No és aquesta la paradoxa que han vist les feministes? Tal com les dones es descobreixen elles mateixes, s'apoderen i aprofiten de totes aquestes oportunitats que la tecnologia els presenta, per participar i sortir, abandonant la vella concepció de les dones, però a la vegada, també està conduint a reduir moltes d'aquestes coses als forats d'una trampa per a coloms, de manera que surten a la societat precisament perquè han quedat mercantilitzades, va a la contra dels nostres esforços per tal que l'individu visqui en lloc de només existir, que estimi en lloc de només cuidar. De manera que per a mi, aquesta és la paradoxa que afrontem aquí [...]. Perquè, de nou, em vull referir a una mena de sistema d'alarma preventiva, que això és el que ha passat en els països desenvolupats. Degut al fet que han mercantilitzat moltes d'aquestes coses. Efectivament, van pensar «què bé, no volem tenir gaires fills». Recordo que abans, molts dels països en desenvolupament, tenien unes taxes de natalitat tan altes que es veia que tindrien problemes [per afrontar les demandes d'una població en fort creixement], i totes aquestes coses. Ara hi haurà un *boom* perquè molts d'aquests països desenvolupats ara es troben resant. De fet, la seva resposta a la manca de mà d'obra és importar gent d'altres països amb treballadors en abundància. [...] El perill de la mercantilització és que arriba al punt de separar el fet de parir fills (*birthing*) del de tenir fills (*having children*). Ara pots llogar algú per tal que pareixi un fill per a tu. Ara pots comprar això. De manera que has perdut totalment això, la plenitud de l'amor, els fruits de l'amor, l'amor que és perdurable. Comences a desarticlar-lo, perquè no es pot comprar. No pots gaudir de tot això sense experimentar el dolor.

(Assessor independent i exdirectiu de la Philippine Overseas Employment Administration.)

Intento entendre el que estàs dient. Ni la cura ni l'amor no haurien de basar-se únicament en el fet que siguin de la teva família de carn i sang. Perquè volem desenvolupar la consciència cívica de la gent fins al punt de tenir una societat en què, tot i no tenir vincles de consanguinitat, ens cuidem dels altres. Aquesta és una idea meravellosa, sororitat, fraternitat, comunitat igualitària. Però és clar que ens trobem lluny d'això. I tal com deies, tenim molts conceptes de què és cuidar. Per tant, intentaves dir que amb el concepte de mercantilització (no sé si és la paraula adequada o és una eina) podem analitzar el que és bona cura i mala cura.

(Subdirectora de l'University of Philippines Center for Women Studies.)

Això em porta novament a la natura. Ara estan descobrint que tenir llars de vells no funciona en relació amb la qualitat de vida, de manera que s'estan desenvolupant comunitats multigeneracionals. Perquè la relació entre els vells i els seus fills i néts és mútuament molt enriquidora. De manera que això és necessari per a la qualitat de la vida. Estic utilitzant això com un exemple de desarti-

culació. Quan es traspasa un límit, et trobes amb conseqüències patològiques antinatural. Hem de reconèixer que hi ha una patologia. Parles de disponibilitat. La disponibilitat té molts límits, no? En l'ecologia parlem del comerç del genuí excedent ecològic. Hi ha exportacions que genuïnament no estan disponibles atès que causen problemes ecològics seriosos en el teu país, per tant no són disponibles en el sentit estricte. Forcem la seva disponibilitat a un cost molt alt. [...]

Així doncs, la qüestió és si hi ha certs serveis que exportem que causen patologies serioses en la nostra pròpia societat. Perquè si és així, no són disponibles. Els empenyem cap enfora [a l'estranger, a treballar] a canvi d'algun altre valor, o a canvi de valors monetaris. Però no són genuïnament disponibles. És com vendre els teus òrgans. Estan realment disponibles els teus òrgans? No?

I què passa amb la prostitució? Està realment disponible?

(President de la Foundation for Community Organization & Management Technology a Filipines i Subdirectora del University of Philipines Center for Women Studies.)

La mercantilització de la cura i l'exportació de mà d'obra és, a més d'un afer cultural i subjectiu, un problema ecològic. Contemplant la migració des d'una perspectiva ecològica, no es pot parlar d'un recurs disponible que es pot mercantilitzar, sinó d'una alteració del mode de vida les conseqüències de la qual no podem vaticinar.

Des de Barcelona se subratllen els fets següents: s'insisteix que les dones immigrants substitueixen el treball de les dones autòctones i, en el cas concret de les migrants filipines, d'una manera particularment avantatjosa, atès que en molts casos la seva formació i la seva disposició a la cura és superior a la de les famílies per a les quals treballen, mentre que aquestes substitueixen la seva presència amb diners a un cost considerable per a elles i els seus fills i filles.

[...] aquí se da una mercantilización porque estas actividades que siempre habían hecho las mujeres sin cobrar entran en el mercado, y claro, el mercado les da precio, no un valor porque tienes que pagar a la mujer que hace las tareas domésticas o la mujer que te cuida al padre enfermo que antes hacían las hijas con las madres ¿no? En cambio [...] diría que [a Filipines] no es una mercantilización en el mismo sentido sino que allá es una inversión, una inversión de dinero para el capital humano [...]

(Investigadora 2.)

La família autòctona està molt satisfeta amb els serveis oferts per les filipines contractades; especialment destaca la seva honestedat i la confiança o seguretat que els proporciona, se'n poden refiar.

(Missionera.)

Jo penso que, a veure, així d'entrada, com a tema, de família, uns trencaments i uns problemes psicològics per als que es queden allà i per a la que ve aquí, com a mínim d'entrada gravíssims. Els primers temps ploren cada dia aquestes noies, perquè ploren l'absència però és que els fills allà també la ploren, llavors què milloren? Elles envien dòlars allà, n'envien, sí, envien dòlars, i en principi el tema material sembla que els dona una mica de llum, incloent-n'hi algunes que s'estan creant un patrimoni allà.

(Directora d'una fundació de serveis de proximitat.)

La relación de cuidado aquí sería entre personas extrañas, allí hubiera sido familiar, en principio, claro, pero tú mercantilizas conscientemente no? Pero en principio, en los estudios que hacemos

nosotros, los problemas son más de relación afectiva y delegación de autoridad, pues de la madre que se queda cuidando los hijos, y no sintiendo que están compensadas por el dinero que cobran.
(Investigadora 2.)

La cura té un component que va més enllà del fet que sigui mercantilitzada o no, atès que es tracta d'una activitat que afecta el sentit de dignitat de la persona.

Home, és que aquí avis ens han rebutjat les cuidadores perquè [han dit] als fills que els han pegat, o els hi han donat cops o que quan els hi han canviat la roba ho han fet de forma tan barroera que els ofegaven, que tu pots dutxar un avi d'una manera, d'una forma que la persona conservi la seva dignitat, perquè aquest, aquest és un pas difícil, deixar que et dutxin [...] que això, tenim molts avis que estan bé i és molt dur per a ells, perquè és entrar absolutament a la teva intimitat aleshores ho pots fer bé o ho pots fer molt malament [...] pots ser un gran professional i persona sobretot i fer-ho genial o pots ser un barroer, i pots deixar aquella persona desfeta tota la seva vida, al tanto!
(Directora d'una fundació de serveis de proximitat.)

Per a les dones immigrants que s'ocupen d'activitats de la cura es pot produir un xoc cultural, ja que, paradoxalment, realitzen una tasca d'atenció a les persones grans que segons els seus paràmetres culturals no s'hauria de fer d'una manera mercantilitzada; fan, en definitiva, allò que no els pertoca. D'alguna manera es valora com una situació d'abandó dels grans. Alhora, respecte dels nens, es veu com a excessivament sobreprotector i controlador, opinió recollida tant pels experts filipins com pels informants de Barcelona.

I elles, i sempre t'ho diuen, no deixaran mai un gran en un centre d'aquests, en un asil, si elles ho veuen com una aberració, aquesta és la gran diferència entre la cultura de la cura d'aquí, i dels altres llocs, no? I després que, els nens, els nens són nens criats en llibertat, i aquí, i aquí anem al control i la inseguretat [...]. Aquí la gent està tot el dia a sobre dels nens, que si pintes, aquí la mare sap molt bé si està pintant tot el dia amb el boli negre o amb el vermell, encara que després els deixin perquè estan a l'escola, però d'actitud, jo els veig, que hi ha una actitud més diferent, si no no entens per què els nens són tan diferents en un lloc i en altres, és que és abismal, i això té a veure amb la cura, i en com la gent educa.
(Investigadora 1.)

La situació dels nens i nenes, és de llibertat o d'abandonament?

En la majoria de famílies pobres els nens estan abandonats, sempre estan al carrer perquè la dona treballa.
(Missionera.)

Finalment, el procés de la cura es veu trastocat, no tant per la migració en ella mateixa, com pels canvis en l'organització social, que tendeixen, tant al país d'origen com al de recepció, a la pèrdua dels vincles comunitaris en entorns urbans.

Però no tan sols és en aquest aspecte de distribució més estadística sinó que la franja de població amb situació de desigualtat i de pobresa és molt més gran que no era. Llavors amb això s'hi barreja

per mi tant els canvis en l'estructura familiar com els canvis en l'organització migratòria i interna de les poblacions, i que en el fons em portaria a una cosa que jo penso que és que quan les organitzacions, siguin del tipus que siguin, perden la seva dimensió humana, és on perds aquest control i es fa inviable el procés de cura. O sigui, per posar un exemple: el pobre, el tonto, el sense sostre, això, l'indigent no, d'un poble petit normalment no et genera conflictes en aquella comunitat perquè el grup pot donar resposta, i a més és el Pepet, que és el conegut, i aleshores, pobre, el d'aquella família, que es va quedar sol, en fi, d'alguna manera el grup pot donar resposta a aquell individu. (Metgessa de salut pública.)

L'INDIVIDU VERSUS LA COMUNITAT

Tal com s'ha anticipat en la introducció a aquest treball, la tensió individu/comunitat és un afer considerablement rellevant en la societat filipina, del qual es traspuen indicis en els fragments del debat reproduïts en les pàgines precedents. En les entrevistes prèvies a la jornada de treball amb els experts filipins, la preocupació pel sentiment de comunitat, a mig camí entre la comunitat religiosa i la comunitat social, va ser tema de reflexió en dos sentits. Les tendències individualistes que es manifesten en la societat filipina d'una banda, i la crítica d'una modalitat de comunitarisme que obstaculitza el desenvolupament d'un sentiment nacional, de l'altra. La fidelitat als vincles de consanguinitat es defineixen com un dels principals obstacles a la consolidació d'una comunitat nacional democràtica, juntament amb l'afirmació que la família és menys comunitària del que en principi es pretén, atès que les seves dimensions es modifiquen amb la presència dels diners. L'apel·lació als deures de sang esdevé una estratègia de supervivència.

Taula 10.

Diagnosi de la tensió entre l'individu i la comunitat

Individu versus comunitat: De quina manera s'experimenta o percep aquesta tensió?		
Opcions	Vots	% col
Es tracta d'un fenomen que pot afectar negativament el sentit nacional	26	20,6
La família extensa s'expandeix encara més per la crida dels diners	25	19,8
És una expressió d'independència individual respecte de la família	19	15,1
Les remeses són una manera de compensar la família per tal de viure pel propi compte	17	13,5
Més que un factor, és un indicador de la desintegració familiar	16	12,7
És una actitud utilitària i parasitària de les famílies cap als treballadors i treballadores a l'estranger	12	9,5
És una afirmació de la voluntat individual d'esdevenir autònom	11	8,7
Total	126	100

Com hem vist, el que millor defineix el fenomen migratori és constituir una de les principals fonts d'ingressos per a les famílies, millorant les seves condicions de vida. Per tant, estaríem temptats de considerar que migrar és un indicatiu que el sentiment comunitari és viu, una estratègia familiar, tal i com s'interpreta freqüentment en la literatura sobre el tema. El conjunt de valoracions de l'eix individu versus comunitat posa en qüestió aquesta idea, les proposicions extrems de les entrevistes a experts prèvies a la jornada

de treball, van en la direcció de definir la migració com una expressió d'individualitat, tot i que no obertament. Ens aventurem a considerar que el procés d'individuació és una realitat pràctica, encara que no legítima, atès que ha estat l'opció menys votada de la bateria de proposicions.

El comunitarisme es pot entendre com la dissolució del subjecte en la comunitat de la qual forma part, en el sentit que és la tradició la que orienta les seves accions, i no pas interessos que són reconeguts com a propis. En l'altre extrem, el de l'individualisme, el subjecte es diferencia de l'entorn en el qual viu, orienta la seva vida i pren les decisions a partir de criteris personals. El contingut del debat entre experts posa en evidència la diversitat de formes en les quals es manifesta el sentiment comunitari.

En el fragment que es presenta a continuació, es mostra una forma de comunitarisme en el qual l'individu no queda dissolt, ans al contrari, quan migra va a la seva... tot i que portant la comunitat amb ell o ella. Interpretem, per tant, que no es concep com una extensió de la comunitat, un instrument de la mateixa, sinó més aviat com un subjecte que pren la responsabilitat per la comunitat a la qual pertany. Aquest procés té lloc en un entorn individualista que s'acaba imposant, amb la consegüent pèrdua del sentit identitari.

El procés de migració comença a emfatitzar l'individualisme versus el comunalisme? En quin sentit? En el sentit que es tracta d'un comunalisme de diferent mena. Quan has viscut a San Francisco, per exemple, com a treballador estranger, et desenvolupes segons l'individualisme americà. Fer la teva. Porta la comunitat amb tu, però vas a la teva... Al mateix temps, l'obediència a les normes introdueix una disciplina de diferent mena. Element positiu. L'element negatiu, no obstant, és l'impacte en el que és nacional, Filipines. Perquè l'èmfasi en l'individualisme, «vés a la teva», és tan fort que comences a perdre el teu sentit d'identitat nacional, que esdevé menys important. Molt menys important que les oportunitats com a individu. De manera que es fa difícil dir quin és el balanç global. Si poses en l'escenari la meva problemàtica, la trajectòria de desenvolupament en el si del país, com a resposta oposada a la trajectòria de desenvolupament dels països occidentals, el resultat continua sent negatiu. Perquè hi ha una pèrdua d'identificació, i per tant una pèrdua d'identificació amb la pròpia comunitat.

(President de la Foundation for Community Organization & Management Technology a Filipines.)

Una altra forma de tensió individu/comunitat és la manera com el subjecte patrimonialitza el que és públic, en interès propi o de la comunitat reduïda que és la seva família, particularment en el cas de les persones que treballen en l'administració pública. Qüestió que tal com s'ha indicat en la introducció d'aquest treball, és una de les grans preocupacions a Filipines, quant a la possibilitat de consolidar la democràcia.

La propietat comunal determina els costums, fins i tot les lleis relatives a la disposició dels recursos, i d'altra banda hi ha les famílies. Voldria relacionar les dues coses. Per més propietats comunals que hi hagi, el que es considera és que pertanyen a l'Estat. Les persones que en l'oficina pública signen les lleis i decideixen com han de ser utilitzats els recursos, aquestes persones han desenvolupat el pensament que la seva posició en l'Estat és de propietat personal. De manera que ara tens individus que protegeixen interessos individuals que només s'estenen a les seves famílies, i decidint sobre propietats que suposadament són comunals però es legislen i controlen de cara a interessos individuals.

(Investigadora associada del University of Santo Tomas Social Research Center.)

Crec que hi ha una diferenciació cultural entre els països desenvolupats i en desenvolupament. A Occident, als països desenvolupats, l'actitud que es troba és que els fills siguin independents al més aviat possible, lliures de la família, volen començar a tenir ingressos. És per això que molt aviat, a l'estiu, intenten tenir feines. Però en molts països en desenvolupament, o em referiré a Filipines, la família mai acaba. Fins i tot s'expandeix quan et fas gran. T'emportes els sogres, t'emportes la família extensa. Aquí no es tracta de lliurar-se de la família, sinó de ser lliure amb la família. Es per això que fins i tot en la mentalitat de molts dels nostres agents del govern, dels guanyadors de pa, la tendència és la família primer davant la nació, davant dels principis, davant moltes qüestions.

(Assessor independent i exdirectiu de la Philippine Overseas Employment Administration.)

Una visió addicional del comunitarisme ens condueix a concebre'l com una forma de parasitisme tendent a la igualació en les condicions de vida; si a tu, com a individu, et van bé les coses, has de compartir.

En els *barangays*,¹ per exemple, en el moment en què treballes a l'estranger, la gent comença a anomenar-te *kumpadre*,² comencen a ser dependents de tu; en les comunitats tribals es dóna per descomptat que qualsevol que sigui bon caçador, és molt cert que s'espera d'ell que comparteixi. Una de les raons per les quals el treball assalariat comporta incentius és que en una comunitat de subsistència, de qualsevol membre de la llar que aconsegueix fer una feina assalariada en el mercat local, s'espera d'ell que satisfaci les necessitats de tot el poble.

(President de la Foundation for Community Organization & Management Technology a Filipines.)

Una quarta manera de contemplar la qüestió és considerar que més que comunitarista, Filipines és una societat feudal. El canvi no és únicament terminològic. El comunitarisme ens orienta a pensar una societat en què tots depenen de tots i són recíprocament responsables els uns dels altres. En canvi, en qualificar la societat de feudal, la vinculació personal adquireix un sentit jeràrquic. La institució del patronatge consisteix a buscar padrins de rang superior per a les criatures, els quals adquireixen responsabilitats envers elles, alhora que la família de la criatura se situa en una posició de subordinació respecte del *padrino*. Aquesta institució teixeix una xarxa d'aliances i poder, que és un segon obstacle al procés de democratització. A l'ombra dels poders formals, hi ha una trama de poders fàctics, dels quals depèn el funcionament del país.

Per a mi encara és una societat feudal, principalment pels factors de propietat de la terra, atès que és en mans d'uns pocs, per això aquí, en aquesta mena de sistema, desenvolupem un sistema de patronatge molt fort. I és evident en els batejos, seleccionant [com a padrí] els poderosos políticament i econòmicament de la comunitat, en el poble, perquè la idea és que amb sort, més tard, hi haurà la persona que proporcionarà feina a la criatura, una mena de garantia que el benestar de la criatura serà atès més endavant, tot invocant aquests lligams que s'han desenvolupat entre els *padrinos* en aquest sistema.

(Assessor independent i exdirectiu de la Philippine Overseas Employment Administration.)

1. Unitat territorial de grandària inferior al municipi.

2. Es tracta d'un vincle de responsabilitat on no hi ha lligams de consanguinitat.

L'individu només representa la família. Però quan arriba el moment de prendre decisions és la totalitat del clan.

(President de la SanibLakas Foundation a Filipines.)

Deixa'm que ho aclareixi. Perquè de vegades hem de veure que la llei dóna drets tant al clan, tal com deies, perquè això existeix al nord, en la *Cordillera*. Hi ha propietat del clan. L'individu simplement no pot vendre aquell tros de terra. Ha de passar per l'aprovació del clan. De manera que hi ha una entitat més enllà de l'individu. Però el que és més comú ara, per causa de la influència occidental i la colonització, són naturalment els drets individuals. Això és el que la llei recolza, els drets individuals.

(Subdirectora del University of Philippines Center for Women Studies.)

La persona que marxa a l'estranger a treballar com a cuidadora durant un temps. Tens dues comunitats en paral·lel. Una és la comunitat que has deixat enrere, a casa, amb la qual tens el que la doctora Mina³ diu. Tens tota aquesta expectativa esperant les remeses i esperant qualsevol avantatge que ella pugui portar a casa, i l'altra és la casa en la qual està contractada, perquè és una cultura nova quant a la cura dels fills o de les persones malaltes, que la cuidadora ha d'afrontar, individualment. Però el sentit de si mateixa penja entre aquestes dues comunitats. Si no se li manifesta plenament el valor del seu treball ella se sent insegura del valor de la seva actuació, darrere té la comunitat de casa seva per pensar... si més no això ho estic fent. Però d'alguna manera també sap que els pot defraudar, i s'ha de mantenir ferma, hi ha pressió, es preocupa molt del que passa darrere, a casa.

(Investigadora associada del University of Santo Tomas Social Research Center.)

Vist des de Barcelona, la migració i la urbanització són fets paral·lels. De manera que els efectes devastadors de la pèrdua del lligam personal vénen donats per la residència en grans urbs. Quan urbanització i desigualtat van de la mà, les petites comunitats i la família són estratègies de supervivència que contribueixen a compensar les injustícies socials i es mantenen mitjançant una densa xarxa d'obligacions recíproques. Recordant algunes aportacions dels experts filipins se'ns presenta una situació paradoxal: tant com els lligams comunitaris o familiars constitueixen una estratègia de supervivència davant la desigualtat, esdevenen al mateix temps obstacles al desenvolupament de les institucions democràtiques, a través de les quals és possible configurar mecanismes de solidaritat social on la supervivència individual no és dependent de gaudir d'una riquesa com és el participar d'una xarxa primària de suport. Alhora, les xarxes de solidaritat democràtiques tenen un caràcter marcadament abstracte, ja que obligacions i solidaritats no són personals i, força freqüentment, s'aplacen en l'espai i el temps.

Tal com ens mostra Alicia Pingol en el capítol 4 sobre l'impacte de la migració en la societat d'origen, és força freqüent que quan la persona assoleix nivells d'autonomia econòmica tendeixi a deslligar-se. De vegades, pagant un *impost* d'autonomia a la família de la qual es va separar, no sols per la distància, sinó pel seu canvi en la forma de pensar i expectatives vitals. Amb la migració, la definició del que és la bona vida se centra en l'autonomia.

3. Presidenta de l'Asian Social Institute.

Quan es produeixen aquests moviments migratoris del camp cap a la ciutat, i el temps d'espera és una cosa esgarrifosa en aquest sentit, no? Perquè fa que el 80% de la població mundial no sé si el 2050, en un termini relativament curt estigui, visqui en grans ciutats, no? O sigui, es despersonalitza i el grup no pot donar resposta. Llavors, des d'aquest punt de vista i del que et deia abans del que és la meua línia de recerca, l'anàlisi que jo vaig fer i que vaig presentar en el Congrés Internacional per les Desigualtats en Salut va ser la influència incremental que té el nivell socioeconòmic del grup respecte al nivell socioeconòmic de l'individu. O sigui, que d'alguna manera el grup pot arribar a compensar la desigualtat individual. Llavors, bé, explica una mica el que tu em preguntaves, quant a si l'estructura familiar, en aquests entorns, és clar, doncs són això, són organitzacions familiars comunitàries molt indefinides. En aquests moments el problema és que no hi ha ni estructures familiars ni comunitàries.

(Metgessa de salut pública.)

La majoria de dones filipines somien amb anar a la universitat per tenir més estatus i tenir més diners. Estudiar a la universitat suposa un esforç econòmic que implica molts parents. La primera persona que acaba la carrera ha de vetllar per la resta de la família, té el deure d'ajudar-los a partir de llavors.

(Missionera.)

La família és un clan, està unidíssima, tu no pots pensar per tu mateix. La família és molt extensa.

(Missionera.)

El discurs sobre la contraposició individu/comunitat, està fracturat en dues corrents, tant en el cas dels experts filipins com entre els catalans. Si d'una banda l'argument per excel·lència per explicar la decisió de migrar és el sacrifici pel bé de la família i particularment les filles i els fills, com es mostra en els fragments que es presenten a continuació, no és menys freqüent que es mostrin indicis dels danys que suposa l'absència de la mare. En qualsevol dels casos, es dibuixa la figura femenina envoltada d'una aura de responsabilitat, en la mateixa mesura en què es desdibuixa la responsabilitat de la resta de la família i de la societat en el seu conjunt. La possibilitat de canvis polítics orientats al desenvolupament d'un Estat del benestar és un element que pràcticament no es contempla. Ens sentim temptades de presentar els discursos d'experts i dones migrants com a imatges replicades i confirmades, on es fa difícil trobar l'origen dels arguments.

Perquè, no només a les Filipines, sinó en tots, perquè jo m'en recordo, després vaig escriure un article, que es deia «*todo por la familia*», perquè hem dit per exemple, abans no m'interessava gaire el tema de família, sociologia de la família, em va interessar després, perquè si tu no entens la família, no entens la migració, és la família que t'ho explica tot. I és aquestes dones, tot t'ho expliquen a través del sacrifici familiar, tot ho fas per l'amor familiar, i jo, m'agradaria estudiar-ho més això, perquè jo crec que quan fas entrevistes, o quan fas recerca, les dones que tenen nens, és que l'amor maternal ho explica tot, ho explica tot. També vam anar a fer entrevistes a les dones a les presons, tot era l'«*amor de madre*», aquest «*amor de madre*» és el que mou tota la migració.

(Investigadora 1.)

Una resposta davant la distància i la solitud, experiència particularment intensa ateses les diferències culturals, és crear xarxes de solidaritat en el país de recepció, cosa que ens mostra Gutiérrez-Otero en el capítol 2 sobre la comunitat filipina, i que es confirma en el fragment que es presenta a continuació.

¿Sabes qué pasa?, que las Filipinas tenían, bueno algunas de ellas eran católicas y tenían la influencia de la Iglesia Católica, muchos valores de tradición judeo-cristiana los compartían, y tal vez una de las cosas que no les gustaba era el aislamiento y la poca vida comunitaria. Lo que encontraban aquí era que la gente se divertía mucho sola. Y lo superaban, recuerdo que lo superaban, poniéndose en un piso y con una parroquia del padre Abelino, hacia abajo a [...] Allí en Sants, aquella se llama Santa Madrona.

(Investigadora 2.)

Al mateix temps, la solitud i fragilitat de les migrants és també territori abonat per a la insolidaritat, una oportunitat de fer negoci d'un patiment prou conegut per qui l'explota.

Hi ha una cosa molt important que penso que seria bo d'assenyalar, que també són explotades però elles es converteixen en explotadores. Això és un tema que a mi em té molt preocupada, o sigui, arriba, una persona d'aquestes, llavors l'acollida aquí jo crec que és dolenta però qui els acull són gent de les Filipines. Elles ja busquen trobar el lloc que hi ha gent del seu entorn perquè és lògic, perquè s'han de trobar. Però aleshores el que els passa quan arriben és que els lloguen una habitació a 300 €, amb dret de cuina però que elles se senten molt malament, perquè diuen «fixa't que m'han llogat una habitació que no té estufa, que em fan pagar molt, però no tinc lloc per anar a dormir i jo accepto aquestes condicions», però al cap d'un any o un any i mig d'estar aquí, es lloguen un pis i fan el mateix amb els que vénen. O sigui anem fent una roda en què les mateixes que se sentien explotades, explotadíssimes, i tu els deies que això no podia ser, ara ho estan fent elles. Perquè nosaltres tenim dones immigrades que tenen dos pisos o tres, tu imagina't quin negoci, llogant cada habitació a 300 € ... al mes, tu compta, et treus una fortuna, tot en negre, i tot això ho vas enviant al teu país i et fas la casa on sigui, a Quito, a Manila o a on sigui, això és una realitat que hem de conèixer, jo l'he coneguda, coneixent-les a elles [...] És una cadena, que primer et sentis molt malament i critiques el que estan fent els teus col·legues amb tu però després et converteixes, perquè t'han ensenyat molt bé, i et converteixes en el que ells són.

(Directora d'una fundació de serveis de proximitat.)

LA FEMINITZACIÓ DE LA MIGRACIÓ I LES RELACIONS DE GÈNERE

Veient l'avaluació feta pels experts de les proposicions sobre les implicacions de la migració en les relacions de gènere, el que destaca del procés de votació entre alternatives és que de la banda de les dones les principals conseqüències són el fet que absorbeixen les càrregues atribuïdes tradicionalment als homes sense abandonar les que tradicionalment tenien atribuïdes. Unes dones, les que marxen, s'ocupen de la provisió de la família. Les altres, les que romanen a Filipines, s'ocupen de cuidar la gent, essent les primeres les que financen les activitats de les segones. Interpretem que «treure de l'estacada» expressa l'existència d'un buit en l'assumpció de les funcions atribuïdes als homes; si les dones treuen de l'estacada, hem de suposar que els homes no poden o no volen fer-ho.

Òbviament, se'n ressenteixen les relacions de gènere. En termes estructurals, perquè la divisió del treball es produeix entre dones i dones, les que romanen i les que marxen, no entre les dones i els homes. I en termes de relacions interpersonals, perquè com a conseqüència dels canvis estructurals, els homes no

tenen un espai propi. En les entrevistes prèvies a les sessions de treball amb experts s'indicava que és força generalitzada la resposta dels homes en forma d'alcoholisme, joc, abandonament dels fills, prendre una nova amant o bé formar una família nova. La recerca realitzada per Alicia Pingol (2001) sobre la situació dels homes que resten a Filipines mentre les seves dones marxen a treballar a l'estranger, mostra que en molts casos la sogra manté el control de les remeses enviades per les dones i de la cura dels fills d'aquestes. En bona mesura, es produeix una pèrdua d'autoritat dels homes, o bé la seva pèrdua d'autoritat, prèvia a la migració de les dones, es posa de manifest en la seva marginació dels afers familiars un cop la dona migra.

Quant a la contribució de les dones, és un fenomen amb dues cares, d'una banda sobrecàrrega, de l'altra apoderament en la família d'origen de les treballadores i reconeixement social.

Tot i que la situació descrita és la general, una altra conseqüència possible és que augmenti la cooperació entre dones i homes. Tot i que, segons la valoració dels experts, es tracta d'una possibilitat menys considerada.

De la banda de les dones que migren, n'hi ha que es casen a l'estranger i s'instal·len definitivament. Les entrevistes prèvies mostraven el fet que el matrimoni en el país de recepció amb homes autòctons comporta la degradació de les dones, ja que predominen relacions marcades per una forta subordinació, superior a la que podien patir casades amb filipins.

Taula 11.

Diagnosi de l'impacte de la feminització de la migració

Feminització de la migració i relacions de gènere: A quines conclusions es pot arribar atesos els canvis que s'estan produint		
Opcions	Vots	% col
No és la família, sinó les dones qui, darrerament, a més de cuidar la família la treuen de l'estacada	28	22,2
Treballar a l'estranger genera conflictes en les relacions de gènere	27	21,4
S'està produint un cert canvi en l'estructura familiar en el sentit que les dones es converteixen en els caps de família	23	18,3
Ha augmentat la dignitat social de les dones, s'ha realçat la seva posició en la família i la societat	16	12,7
En treballar a l'estranger augmenta la cooperació entre les dones i els homes	14	11,1
Les dones solteres que es casen amb estrangers en lloc de casar-se amb filipins no prenen la millor opció	12	9,5
Treballar a l'estranger és una manera culturalment acceptada de defugir els constrenyiments socials, p.e. una manera de separar-se del marit (un divorci virtual i indirecte)	6	4,8
Total	126	100

Entenem que la manera com es jerarquitzen les proposicions, més que mostrar la diferent importància global de cadascuna de les opcions, presenta una realitat segmentada. En una part dels casos, la més general, les dones absorbeixen les responsabilitats masculines, amb totes les seves conseqüències; en

una altra part, més infreqüent, milloren les relacions de gènere. Una tercera possibilitat és sortir de les relacions de gènere pròpies de Filipines per inserir-se en relacions de gènere en el país de recepció, on a les desigualtats entre dones i homes, se sumen les jerarquies nord/sud. O bé, trencar les relacions i constrenyiments de gènere en el país d'origen mitjançant un recurs socialment acceptat, la migració.

El debat subsegüent al procés de diagnòstic en part es va centrar en les conseqüències per a Filipines i no tant en les conseqüències per a les relacions de gènere. D'una banda, el treball a l'estranger no augmenta les qualificacions laborals de les dones. De l'altra, es produeix una pèrdua cultural, la pèrdua d'una manera de cuidar la gent, ja que no es preveu que la societat en el seu conjunt doni respostes a aquesta funció atès que no hi ha indicis que les funcions tradicionalment desenvolupades per les dones siguin assumides per dones i homes.

Són les pitjor pagades, de manera que quines habilitats, quines habilitats addicionals aprendran a l'estranger prenent aquelles feines en lloc de romandre cas que tinguessin una feina aquí? De manera que quin serà el futur d'aquestes dones, o a qui formarem després quan la cura marxi de Filipines degut al fet que aquestes dones marxaran a cuidar altres nens. Qui roman aquí ara, per donar-los una formació que no paga el govern... saps? La població local ho considera part de la cultura i part de la cultura familiar. De manera que qui ho farà quan aquí ningú està disposat de fer-ho de la manera com ho acostumaven a fer les dones o les mares?
(Subdirectora del University of Philippines Center for Women Studies.)

I l'aspecte de la cura sobre el qual es manifesten més preocupacions és el que fa referència a l'atenció i educació dels fills i filles, amb conseqüències negatives a llarg termini que no necessàriament s'han de donar. L'assumpte crucial és si la cura es pot organitzar superant la lògica de la divisió del treball.

En altres paraules, la idea és no limitar-se a satisfer les necessitats dels mercats receptors, sinó preocupar-se també dels imperatius del desenvolupament intern dels països emissors. Hi ha consideracions molts serioses a tenir en compte. Perquè aquestes són, per exemple, funcions de gènere, la divisió del treball entre dones i homes... la funció materna, per exemple, la manca de voluntat de subdividir els rols de la funció materna. Es trobaran que han estat mercantilitzades. Es trobaran que tal com es mercantilitzen, aleshores l'atenció a les persones que demana la família pateix. Per tant, això ha afectat, impactat en la següent generació. Aleshores tens els problemes de drogues, problemes de deficiències educatives, entre d'altres, pateixen perquè les mares subministren cura materna, mercantilitzat, a altres, al que es podria denominar altres àrees. Ara, no sols a les àrees metropolitanes del propi país, sinó fora del país. També això té un impacte enorme, penso que totes aquestes consideracions no s'han fet.
(President de la Foundation for Community Organization & Management Technology a Filipines.)

Els conflictes en el si de la llar no es fan immediatament evidents, expressats d'una manera oberta, però la possibilitat pràctica de prendre decisions pot impactar en les relacions familiars. Migrar dona dues fonts de llibertat i control sobre si mateixa: l'econòmica i la distància que impedeix el control de la dona per part de la seva família.

Realment hi ha conflictes en la família, l'estatus desigual entre els homes i les dones, els cònjuges, fins i tot les que no són esposes, germans, germanes en la família. En efecte, una situació

que condueix al conflicte no manifest, perquè se suposa que les dones han de ser callades, dòcils i sacrificades, etcètera. Però en el moment que troben llibertat i poder econòmic i també llibertat geogràfica, es marca més obertament un límit... Ara tenen a les seves mans més oportunitats de prendre les decisions que les afecten.

(Subdirectora del University of Philippines Center for Women Studies.)

I el món ho reconeix. De fet, prefereixen les filipines. Per què? Per moltes raons. Són més netes, parlen anglès, potser el toc personal, són càlides, et faran un massatge, etc., ja saps. Es pot analitzar què és el bon cuidar, per què el món vol les nostres cuidadores. Bé, de fet les dones abans van ser vinculades en certa manera a ser mares, esposes i concubines⁴, el que fos. Per tant, també és possible que es desvinculin. Però això no significa que la desvinculació hagi de redundar en relacions de menor qualitat. Això és el que crec. No vol dir que si no hi ha un parentiu, relació de sang, no siguis al teu lloc, feliç estimada, càlida.

(Subdirectora del University of Philippines Center for Women Studies.)

Amb tot, no es desprèn d'una manera clara que la migració de dones arribi a donar un balanç negatiu, ni per a les dones, ni per a les famílies, ni per a la pràctica de cuidar.

Des del punt de mira de Barcelona s'evidencia com les dones dels països empobrits poden ocupar el buit generat pels canvis que s'han produït en la posició i expectatives de les dones en els països receptors de migració de la manera més crua. Alhora, indiquen la resistència per una part dels homes a acceptar una relació igualitària amb les dones. Indicació d'aquesta resistència és el tan anomenat turisme sexual, o el que podríem qualificar d'importació d'esposes-servidores, que no són sinó la manifestació de les dificultats o resistència dels homes per situar-se en un pla d'igualtat en les seves relacions amb les dones.

Quan jo vaig anar a Filipines, hi havia una revista, que era especial, *Porno Àsia*, que vam veure allà a Filipines. Estava dirigida als homes alemanys, i deia [...] «mira, aquesta dona [a canvi dels seus serveis] no et demanarà ni per comprar tabac, ni et demanarà no sé què», una mica és «*puedes ser el macho todavía, que estás perdiendo ser*», doncs així. Hi ha molt aquest discurs, diu «l'únic que necessites és que hauràs d'enviar», jo què sé, en aquella època, «30 euros al mes a Filipines, és l'única cosa», i deia així un discurs explícit, respecte a alemanya, o sigui és una mica aquella dona del passat. Que hem perdut. I aquí a vegades això del turisme sexual també és molt embolicat, perquè es barreja una mica prostitució, turisme sexual, matrimonis amb estrangeres, que no els hem d'acusar sempre, perquè a vegades no és gaire clar, tota aquesta amalgama de coses. Perquè jo crec que hi ha molt aquesta idea de poder ser encara l'home tradicional, perquè la dona farà les feines de la casa sense piular, mentre que la d'aquí, ja no, ha de negociar qui fa els plats, qui no fa els plats. Hi ha una regularització d'aquesta gent a través d'això.

(Investigadora 1.)

Aquesta resistència a superar la divisió sexual del treball i unes relacions afectives paritàries, ens duu a interpretar que això forma part dels trets identitaris dels homes, i per tant està sobrecarregada d'elements emocionals, que es revolten contra qualsevol evidència racional, tement una pèr-

4. La institució de la *querida* (s'utilitza el terme en castellà) és reconeguda com un tret cultural del país.

dua no tant de benestar i satisfacció com d'alguna cosa força profunda sobre la qual es construeix la masculinitat.

Els suecs tenen treballs fets en els quals demostren que aquest compartir la cura i potenciar la igualtat entre gèneres és més rentable econòmicament i dóna més satisfacció.

(Metgessa de salut pública.)

[...] D'aquesta manera les relacions de gènere no es qüestionen al final, és a dir que, si el marit ha d'estar a l'empresa aquí a plaça Catalunya, i l'altra està exercint d'advocada, cap dels dos tenen temps, ho fa ella, aquella tercera persona, així no hi ha cap discussió ni cap tipus de renegociació de les tasques domèstiques, i de la parella, que molta gent t'ho diu així d'obertament, diuen que «és l'única manera que no discutim i així no ens enfadem», reclutar una altra persona, no?

(Investigadora 1.)

La razón por la cual se han feminizado tanto los flujos migratorios es, yo creo, la incorporación de la mujer española en el mercado de trabajo y la reconciliación o la conciliación bajísima de hombres y mujeres españoles y el margen de maniobra tan estrecho que han tenido las españolas a la hora de negociar. ¿Qué decidimos? Decidimos tener sólo un hijo por mujer activa fuera de casa y delegar a otras mujeres todo el trabajo de reproducción social, ha sido la única solución dada. Yo creo la educación de los hombres españoles, y después también que no hay guarderías, y no ha habido un Estado del bienestar que ayudara a estas mujeres, y la única decisión que podían... y la única fuerza que tenían, es si tenían pocos hijos. Hombre las ministras que tenemos tienen un hijo o no tienen ninguno. En cambio los hombres, los ministros tienen unos cuantos, bueno es un ejemplo más. Pues estas mujeres inmigrantes son las que solucionan que las españolas puedan trabajar fuera del hogar pero estas mujeres inmigrantes a veces tienen más educación que las patronas, que las mujeres a las cuales están sirviendo. Esta irregularidad que el tiempo iría compensando en la medida que harían más actividades que las españolas y los españoles no quieren hacer. Está claro, se irán dejando vacíos en el mercado de trabajo.

(Investigadora 2.)

A Filipines podem dir que hi ha un matriarcat, la dona és fonamental a la família. Aparentment és l'home filipí el que guanya els diners però l'home filipí és poc home. Per exemple, hi ha un índex molt alt d'homosexualitat. En general els homes no semblen homes. L'home filipí no és un home fort, no és un home responsable ni a nivell religiós ni a nivell de matrimonis. Les dones pateixen molt perquè els homes són com nens, de llibertinatge, irresponsables... I la dona és la que pateix, la que estima, la que accepta... A la dona mai se li acudirà aquesta emancipació nostra pel problema econòmic... Si una dona té un marit homosexual no el deixarà, el perdonarà mil vegades, l'estimarà, l'acceptarà [...]

(Missionera.)

Jo crec que les dones també tenen un paper fonamental, ja des de la colonització espanyola, sempre, hi ha molts llibres del paper de líder, del rol que han tingut les dones filipines, etc., que si es van tornar una mica més submises va ser culpa dels espanyols, o de la colonització [...] allà les veus bastant arriades, eh?, comparades amb els homes, almenys a mi em va donar aquesta sensació, més formades moltes vegades que els homes, molt més actives també.

(Investigadora 1.)

És una situació ben peculiar la de les immigrants. Tal com s'ha assenyalat al capítol introductori, l'índex de desenvolupament de gènere a Filipines és considerablement alt quan es compara amb el corresponent a països amb un nivell de desenvolupament socioeconòmic similar. Per tant, aquestes dones, que vénen a cobrir el *buit de feminitat* en el nostre país, no són precisament éssers d'una feminitat subordinada, sinó persones amb una considerable fortalesa i determinació.

[...] *Yo creo que con lo de los hijos para estas mujeres es fuertísimo, pierden los hijos, y además muchas veces [...] se hace reagrupamiento familiar, muy pocas veces el marido viene por razones principales porque ya está lleno, pero los hijos a veces vienen pero después la relación con las madres aquí es muy difícil, claro ellas también, estas mujeres, han adquirido unos nuevos hábitos (van más deprisa comiendo, van más deprisa caminando) y eso, parece que no pero, en otra sociedad donde el tiempo tiene otro valor y van de otra manera, o tienen tiempo para hablar con los hijos o tienen tiempo por delante, quiero decir, pues aquí, por el tipo de trabajos que tienen que hacer, por su participación en la administración de trabajo, no tienen tanto tiempo para los otros, en relación con los hijos.*
(Investigadora 2.)

AVANTATGES I DESAVANTATGES DE LA MIGRACIÓ

Per tal d'analitzar els resultats obtinguts en el procés d'avaluació cal fer algunes consideracions generals. Com a resultat de l'anàlisi de les entrevistes prèvies als experts i informants de Manila, es van seleccionar 28 proposicions. Si les valorem segons el contingut, com a positives o negatives, detectem que van predominar les proposicions on al procés migratori se li atribueixen avantatges.

Taula 12.

Distribució de les proposicions examinades sobre la migració segons el tipus de valoració

Tipus de proposició	Nombre	% sobre el total de proposicions	Vots	% sobre el total de vots
Proposicions positives	18	64,3	322	63,9
Proposicions negatives	10	35,7	182	36,1
Total	28	100	504	100

En conjunt, i en termes relatius, les proposicions positives van aplegar menys vots que les negatives (van aplegar el 63,9% dels vots tot i que eren el 64,3% del total de proposicions), tot i que la proporció de la diferència és mínima. Diferenciant els avantatges i desavantatges segons els col·lectius o aspectes de la problemàtica considerada, es valora que:

- La modernització es veu clarament afectada d'una manera positiva, tot i que els experts no siguin unànimes a l'hora de considerar que sigui desitjable per ella mateixa.
- Respecte dels fills i filles, l'única proposició positiva va rebre 22 vots dels 36 possibles.
- Per a les dones, els avantatges són una mica superiors als inconvenients.
- Per a la família els inconvenients superen lleugerament els avantatges.
- Es diagnostica que el treball de cura es veu afectat negativament.

f) Finalment, pel que respecta a la societat, es produeix un equilibri relatiu, atès que la proporció de vots obtinguts per avantatges i inconvenients és el mateix que la proporció d'avantatges i inconvenients presentats.

Taula 13.

Col·lectius als quals es fa referència en les proposicions examinades

Col·lectius o aspectes	% avantatges	% inconvenients	Total vots
Les dones	64,6	35,4	113
Les famílies	62,7	37,3	142
Les filles i els fills	100,0	0,0	22
Les relacions entre dones i homes	34,1	65,9	41
La cura de les persones	0,0	100,0	23
La modernització	100,0	0,0	38
La societat	63,9	36,1	108
Total de vots	63,9	36,1	504

A continuació presentem les proposicions, juntament amb el nombre de vots obtinguts, ordenades per col·lectiu o aspecte.

Taula 14.

Avantatges i inconvenients segons col·lectiu o dimensió implicada

Avantatges	Vots	Inconvenients	Vots
Les dones			
S'està produint un cert canvi en l'estructura familiar en el sentit que les dones es converteixen en els caps de família	23	No és la família, sinó les dones qui, darrerament, a més de cuidar la família la treuen de l'estacada	28
Les remeses són una manera de compensar la família per tal de viure pel propi compte	17		
Ha augmentat la dignitat social de les dones, s'ha realçat la seva posició en la família i la societat	16		
L'estatus de les dones millora quan treballen a l'estranger	11	Les dones solteres que es casen amb estrangers en lloc de casar-se amb filipins no prenen la millor opció	12
Treballar a l'estranger és una manera culturalment acceptada de defugir els constrenyiments socials, p.e. una manera de separar-se del marit (un divorci virtual i indirecte)	6		
Total avantatges	73	Total desavantatges	40

Les famílies			
És una de les principals fonts d'ingressos per a les famílies	36	La família extensa s'expandeix encara més per la crida dels diners	25
Les remeses de les dones milloren les condicions de vida de les famílies	30	Més que un factor, és un indicador de la desintegració familiar	16
Tenir un parent treballant fora eleva l'estatus social de la família	23	És una actitud utilitària i parasitària de les famílies cap als treballadors i treballadores a l'estranger	12
Total avantatges	89	Total desavantatges	53
Les filles i els fills			
Les remeses dels treballadors a l'estranger milloren les oportunitats educacionals de les filles i fills	22	Cap	
Total avantatges	22	Total desavantatges	-
Les relacions entre dones i homes			
En treballar a l'estranger augmenta la cooperació entre les dones i els homes	14	Treballar a l'estranger genera conflictes en les relacions de gènere	27
Total avantatges	14	Total desavantatges	27
La cura de les persones			
Cap		El procés de monetarització «corromp» tots dos costats: el dels empleadors per una banda i el de les famílies dels treballadors a l'estranger per l'altra	13
		L'actitud de cuidar pot desaparèixer de l'activitat de cuidar, amb conseqüències tant per a la cuidadora com per a qui rep la cura	10
Total avantatges	0	Total desavantatges	23
La modernització			
És una expressió d'independència individual respecte de la família	19		
És una afirmació de la voluntat individual d'esdevenir autònom	11	Cap	
És un fenomen que afavoreix el procés de modernització	8		
Total avantatges	38	Total desavantatges	

La societat			
És una vàlvula de seguretat del mercat de treball	22	Es tracta d'un fenomen que pot afectar negativament el sentit nacional	26
És un factor principal en el sosteniment de l'economia filipina	19		
És una de les principals indústries exportadores del país	14		
L'ocupació a l'estranger activa sectors professionals com l'educatiu, l'assessoria econòmica o la selecció de personal	14	És l'indicador que es considera superior l'estil de vida estranger	13
Total avantatges	69	Total desavantatges	39
Total vots	322	Total vots	182

DIAGNOSI DE CONJUNT

Per tal de donar una visió de conjunt dels resultats del procés d'avaluació de les causes i conseqüències de la migració, en particular de les dones, presentem a continuació el conjunt de proposicions segons el grau d'unanimitat obtinguda en el procés de diagnosi.

Taula 15.

Proposicions valorades segons el nombre de vots atorgats

Total d'opcions ordenades de més a menys votades	Vots
És una de les principals fonts d'ingressos per a les famílies	36
Les remeses de les dones milloren les condicions de vida de les famílies	30
No és la família, sinó les dones qui, darrerament, a més de cuidar la família la treuen de l'estacada	28
Treballar a l'estranger genera conflictes en les relacions de gènere	27
Es tracta d'un fenomen que pot afectar negativament el sentit nacional	26
La família extensa s'expandeix encara més per la crida dels diners	25
Tenir un parent treballant fora eleva l'estatus social de la família	23
S'està produint un cert canvi en l'estructura familiar en el sentit que les dones es converteixen en els caps de família	23
És una vàlvula de seguretat del mercat de treball	22
Les remeses dels treballadors a l'estranger milloren les oportunitats educacionals de les filles i fills	22
És un factor principal en el sosteniment de l'economia filipina	19
És una expressió d'independència individual respecte de la família	19
Les activitats que abans desenvolupaven les dones basant-se en el compromís personal, ara es realitzen de manera mercantilitzada	17
Les remeses són una manera de compensar la família per tal de viure pel propi compte	17
Més que un factor, és un indicador de la desintegració familiar	16
Ha augmentat la dignitat social de les dones, s'ha realçat la seva posició en la família i la societat	16

És una de les principals indústries exportadores del país	14
L'ocupació a l'estranger activa sectors professionals com l'educatiu, l'assessoria econòmica o la selecció de personal	14
En treballar a l'estranger augmenta la cooperació entre les dones i els homes	14
És l'indicador que es considera superior l'estil de vida estranger	13
El procés de monetarització «corromp» tots dos costats: el dels empleadors per una banda i el de les famílies dels treballadors a l'estranger per l'altra	13
És una actitud utilitària i parasitària de les famílies cap als treballadors i treballadores a l'estranger	12
Les dones solteres que es casen amb estrangers en lloc de casar-se amb filipins no prenen la millor opció	12
L'estatus de les dones millora quan treballen a l'estranger	11
És una afirmació de la voluntat individual d'esdevenir autònom	11
L'actitud de cuidar pot desaparèixer de l'activitat de cuidar, amb conseqüències tant per a la cuidadora com per a qui rep el cuidat	10
És un fenomen que afavoreix el procés de modernització	8
Treballar a l'estranger és una manera culturalment acceptada de defugir els constrenyiments socials, p.e. una manera de separar-se del marit (un divorci virtual i indirecte)	6
Total	504

El balanç de conjunt suggereix que la migració de dones és, alhora que penosa per a elles, pel patiment que suposa separar-se de la família, un camí per a la seva afirmació, al cost d'un innegable sobre esforç. Ens demanem si la consideració social que reben —particularment quan es compara amb la seva posició en països amb un nivell de desenvolupament equivalent— és el resultat de la seva afirmació com a responsables de tirar endavant la família, o si, pel contrari, el seu reconeixement social ha afavorit el protagonisme que en l'actualitat tenen com a provisoras de les seves famílies. Sense oblidar, evidentment, l'existència d'una demanda creixent de cuidadores, treballadores domèstiques i infermeres en els països més desenvolupats que té com a resultat no buscat l'afirmació de les dones en el seu país d'origen. Aquesta és possiblement la gran paradoxa, la degradació de la cura —activitat femenina per excel·lència— en els països occidentals pot donar com a resultat la dignificació social de les dones en els països emissor de migrants.

Pel que fa als països occidentals es pot afegir una segona paradoxa, com a resultat combinat de dos factors. El fet que les dones tendeixin a assolir formació de nivell universitari, sumat a les dificultats de les dones per trobar feina en els sectors d'activitat més masculinitzats, afavoreix que augmenti el nivell formatiu en els sectors «femenins», relatius a les activitats de la cura de les persones. Com a resultat, i a efectes pràctics, es produeix la dignificació de les activitats de la cura, atès que augmenten els nivells formatius de les persones que les realitzen: pel fet que la segregació per sexes del mercat laboral fa que dones cada cop millor formades trobin feina precisament en aquests sectors, i pel fet que les mateixes dones immigrants tenen nivells formatius considerablement alts.

4. Cura i globalització: una visió filipina

Alicia T. Pingol

Un vespre de Nadal, Emong, dalt del seu tricicle, va arribar a casa amb la seva germana i les seves dues petites filles. Viuen a pocs quilòmetres de la ciutat, i els tricicles són el principal mitjà de transport. Portaven amb ells tinubrong, una exquisidosa d'arròs glutinós cuinat en troncs de bambú. El dia i l'hora feien la visita més commovedora: Eva, la seva dona, no era amb ells, ja que havia marxat feia uns mesos per treballar a l'estranger. Havia estat treballadora domèstica a la meua llar des que el meu tercer fill va néixer, i ens va deixar després de dos anys per fundar la seva pròpia família. Les seves dues filles cursen la primària. En l'absència d'Eva, la germana soltera d'Emong és un suport de confiança, particularment pel que fa a l'atenció als nens quan el seu germà és a la granja, ja que ella viu amb una altra germana que també té fills petits que necessiten una assistència similar.

Va ser un vespre fred. Les cares de les petites palesaven la manca de l'escalfor d'una mare. No importava com de disposats estiguéssim el meu marit i jo a escoltar-les: res no podia competir amb l'abraçada reconfortant d'una mare. Emong diu que a penes pot suportar aquelles ocasions en què les troba assegudes a l'entrada de casa mirant com si algú hagués d'arribar.

Aquest no és un retrat estrany a la meua vila. Vaig començar presentant-me a les llars de les treballadores i treballadors contractats a l'estranger al 1989. El projecte va ser finançat per l'Australian International Development Assistance Bureau (AIDAB). Es tractava d'un estudi exploratori sobre els costos i beneficis de la migració (Pertierra i altres, 2002). Va ser al 1998, treballant en la meua tesi, quan vaig tornar amb una altra pregunta: com se les manegaven els homes en absència de les seves esposes? (Pingol, 2001). Aquesta segona qüestió requeria més visites i entrevistes més llargues. Durant els anys següents, vaig mantenir-me en contacte amb ells per esbrinar com es manegaven a l'escola els fills i filles, i quan la mare tornava a casa per una estada breu, em posava al dia sobre com li anava, com s'ho feia per negociar un altre contracte. Les 40 llars que vaig visitar per esbrinar les qüestions relatives a aquest estudi previ encara tenien un membre que treballava a l'estranger. L'esposa podia haver tornat i restar a casa, però algun dels fills també havia marxat del país, ja que a la localitat no hi havia prou oportunitats. D'aquestes llars, 16 van mantenir un model nuclear. Les altres variaven en la forma d'organitzar-se: algunes van restar parcialment nuclears, amb la mare o sogra ajudant habitualment en la llar; alguns van mudar-se de casa dels sogres cap a llars nuclears; altres des de la llar dels seus propis pares cap a una nuclear; o de la nuclear cap a la llar dels seus propis pares o la de la sogra; alguns es van mudar de la llar dels sogres cap a la dels propis pares. Un va romandre amb els seus propis pares des que es va casar; i en dos casos resten amb els sogres des que es van casar; i en dues llars, només són els fills amb els sogres des de llavors, mentre que els marits romanen sols a la llar conjugal.

Les composicions de la llar són matrius de redefinició dels rols de dones i homes. Quan l'esposa era a casa, l'ordre natural de les coses era la complementarietat funcional. L'absència de l'esposa, per tant, posava a prova la competència masculina en una àrea en què les dones són entrenades des de la seva infància. En contrast, és un rol que el marit assumeix tan aviat com l'esposa parteix. L'ordenació jeràrquica de les llars en societats agrícoles no és tan clara com la que es dóna en les composicions més urbanes, on existeixen tasques de dones i d'homes, però l'ajuda recíproca és una regla generalitzada. Per tant, de les 40 llars, 16 es van mantenir nuclears mentre que la resta van modificar les seves formes de viure. La capacitat dels 16 marits en comparació amb la resta depèn molt de la maduresa emocional de les seves filles. Això evidenciava la seva disposició per ajudar els germans i germanes més joves a ocupar-se des de la higiene personal fins a les tasques domèstiques. Per a l'observador pot donar la impressió que els més desemparats són els que tenen nens petits per cuidar o bebès per alimentar amb biberó. Entre els entrevistats, hi ha marits que recorden orgullosament com van portar la canalla a l'hospital, com fan malabarismes per conciliar el treball domèstic amb la granja, o com s'ajunten amb les dones que renten la roba al riu on l'aigua és abundant.

En aquest capítol, em centro en les conseqüències de la inversió de rols dels seus fills i filles i de les dones, com cuiden d'elles mateixes mentre viuen tan lluny de les seves famílies. La resposta d'aquestes dones a les demandes d'un mercat global ha canviat radicalment les dinàmiques familiars. Ara, la producció i consum s'han separat. Abans d'això, la cura dels petits i petites es podia enquibir en la rutina quotidiana de tots dos, el pare i la mare. Els fills i filles podien presenciar com té lloc la producció del necessari per satisfer les necessitats quotidianes. Ara, les mares es veuen forçades a desmamar els seus bebès aviat, deixar-los a càrrec dels seus marits, mares, o de les seves pròpies filles quan justament entren en l'adolescència. L'absència de la mare ha trencat la rutina familiar habitual.

Les llars són parcialment o totalment dependents de les remeses. Alguns membres de la llar poden tenir la seva feina a la mateixa localitat o el cònjuge que es queda conrea una petita parcel·la per aprovisionar-se d'arròs uns quants mesos, que també pot ser venut per cobrir necessitats dels fills i filles i del conjunt de la família. El recolzament que es dóna a l'*home de la casa* o *mestre de casa*¹ és interpretable com una forma de cura de les filles i fills. Pot consistir en el pagament d'un préstec en metàl·lic quan la remesa arriba, o cuinar a temps que la canalla arribi de l'escola. Aquest capítol aborda, en primer lloc, les relacions de poder, que quan operen en aquestes llars, fan que el joc de poder es torni altament volàtil. Degut a la impredecibilitat dels recursos que es produeixen, cada membre productor reivindica de la realització de les obligacions familiars, alguns poden sobrevalorar les seves contribucions respecte d'altres, originant-se conflictes. En segon lloc, compartir els ideals familiars pot veure's limitat a l'amplitud del consens sobre els medis pels quals s'atansa l'ideal del que és la «bona vida». El consens familiar pot no haver estat condició prèvia a la partida de la mare, de la mateixa manera que l'home pot haver-s'hi resistit, o ella ha pogut estar motivada en gran mesura per la seva mare. En tercer lloc, mentre que els membres adults manifesten major autonomia, i els més joves, la mainada, mostren major dependència, la insuficiència en les necessitats bàsiques requereix un equilibri entre els drets i les obligacions. Assumiria, per tant, que calen aspiracions morals familiars per a una noció compartida de «bona vida».²

1. *Househusband*.

2. La discussió de Foucault dels drets, llibertats i justícia com a aproximació per entendre com els nens esdevenen individus autònoms i la seva disposició a assumir la responsabilitat dels seus parents també és empleada aquí. Vegeu Jean Grimshaw (1993).

Les llars forcegen quotidianament amb el joc de poder, com també per al control dels fills i filles. Les mares, usant la línia telefònica fixa o mòbil, recorden als seus fills «estudieu, estudieu, estudieu», cosa que expressa molt bé les seves aspiracions. Tanmateix, alguns pares, que no sintonitzen amb les funcions nutrícies, són pares psíquicament absents. Els fills que tenen una identificació més forta amb la mare absent, se senten atrets pel treball a l'estranger. La carrera que acaben no està necessàriament vinculada al futur treball. Per tant, l'escolarització simplement els proporciona habilitats socials i no tant una preparació per a ocupacions específiques. La decepció dels pares es manté en la mateixa mesura que ho fan les incompatibilitats entre els programes d'educació superior i les oportunitats laborals.

En els precedents esbossos de les llars de migrants, uso l'aproximació de Foucault al poder, localitzat en llocs múltiples i circulant en xarxa, al qual es refereix com a *capil·laritats del poder* (Foucault, 1977). La mirada de la mare arriba amb les remeses, però no garanteix la submissió de les filles i els fills a les seves aspiracions. Cada membre de la llar és un agent actiu, sigui productor o dependent. Els productors o provisors demanen l'ús eficient dels recursos, mentre que els consumidors o dependents expressen o transmeten necessitats il·limitades. Algunes d'aquestes resten insatisfetes, particularment les necessitats no expressades, com les emocionals, que les mares volen compensar amb coses tangibles.

Per un altre costat, les necessitats conjugals poden ser satisfetes substitutivament,³ bé sigui virant-les cap a una altra parella o per sublimació mitjançant altres rols gratificants. Alguns recorren a hàbits auto-destructius. En aquest cas, la situació es complica per la interferència de la sogra que qüestiona encara més la imatge de *macho* dels *mestres de casa*. En casos extrems la separació es percep com l'última opció.

L'ideal familiar, la «bona vida», guia aquest exercici de poder que és la meua segona proposta en aquesta investigació. Quan els provisors de les necessitats materials i psicològiques es troben en un estat precari, també es revisa la noció de «bona vida». L'escolarització o la possible migració a l'estranger del primer fill o filla pot quedar tallada per un matrimoni precoç. El *mestre de casa*/pare, que es cuidava dels bebès i dels infants, pot repetir l'experiència amb els seus néts i netes, ja que els seus fills o filles amb prou feines estan preparats per tirar endavant les seves pròpies famílies. En tals casos, el dret dels fills i filles a ser «autònoms» reemplaça les seves obligacions, d'aquí la meua tercera assumpció. Incapaços d'afrontar les seves pròpies decisions per ser plenament autònoms, encara afegeixen més dependents. I quan això passa, la seva noció familiar de «bona vida» cau en cert grau d'improvisació.

ELS DEPENDENTS

Pares i fills

Dels pares s'espera que eduquin els seus fills per tal que siguin homes de confiança, de les mares s'espera que guïin les seves filles per esdevenir dones respectables. No és usual que em trobi els fills a casa en aquelles llars on els pares tenen problemes amb ells. En el cas que hi siguin quan els visito, acaben trobant més convenient desaparèixer: per a ells, sembla ser una conversació d'adults a la qual no s'espera que s'afegeixin els fills. En aquestes llars hi ha certes pautes comunes de comportament. Els

3. Prenc el terme *substitució* –*substitution*– de Jean Frances Illó (1995).

nois creixen veient com els seus pares s'aferren a les pròpies imatges de la masculinitat que es troben assetjades pel fet que realitzen tasques femenines. Uns pares troben consol en la beguda, altres estan tan pressionats per les seves tasques que abandonen deixant les tasques nutrícies desateses. Hi ha pares eficients però no emotius. Aquells que s'adapten bé son pares feliços; els que es resisteixen al nou rol esdevenen marginats fins i tot dins de cases massificades. Els silenciosos poden amagar la seva resistència estoicament, desvinculats no solament dels altres sinó d'ells mateixos.

Millor fora al pati⁴

A Sam fa vuit anys no li resultava fàcil parlar del seu problema. El 1998 es trobava al punt àlgid de la seva crisi conjugal, mentre pujava dos nois de vuit i sis anys. La intrusió de la sogra va intensificar el problema. Sentia rumors sobre la seva esposa, al mateix temps la sogra el renyava pels minvats resultats en l'exercici de la funció paterna. Quan va arribar als límits de la seva tolerància, Sam va abandonar el resplendent bungalow construït amb els ingressos de la seva esposa i es va mudar amb els seus fills al seu domicili original, prop de la casa del seu propi pare. És una petita cabana típica dels pobles, una estructura d'una sola habitació, elevada un metre sobre el terra. Una escala de tres esglaons ens portava a la *sala* de dos per tres metres, on cap una taula petita i una cadira. Una paret improvisada, de la qual penja un calendari, divideix la *sala* de l'àrea destinada a dormir. La porta de darrere dóna a la cuina, un simple apèndix de l'estructura principal. Encara conservo a la ment una imatge precisa de l'aspecte d'aquesta cabana, ja que en la majoria de les meves visites, Sam era al pati davanter arreglant la seva moto o el sidecar.

En aquestes visites, vaig aprendre més de reparacions (degut a la ingenuïtat del propietari que no comprava les peces adequades) que sobre el que Sam tenia en ment. Mentre ell es concentrava en la seva tasca, jo desviava l'atenció a aquella petita cabana, i armava una pregunta per tal que fos com menys ofensiva i provocativa millor. La major part del temps era més còmode limitar-se a mirar-lo en silenci. Sentia que Sam tenia tanta ràbia per la seva vida que s'havia de contenir per tal de ser prou home. Havia acabat la temporada de cultiu, i esperava la collita, però havia de tenir metèl·lic per a la matrícula escolar dels seus fills. Posposava la visita a la seva sogra per obtenir la part de la remesa de la seva dona per als fills. Malgrat l'exigüitat dels guanys que treia del tricicle, els dos fills semblaven tan robustos i saludables com ho era ell.

La decisió de Sam de mudar-se a aquella petita cabana obeïa a diverses raons. Una era el conflicte que es coïa entre ell i la seva sogra, encara que com a reconeixement dels esforços de la seva dona, ell i els seus fills van romandre a la casa nova alguns mesos. Hi havia altres raons pràctiques. En viure més a prop del seu pare, tenia suport emocional com també ajuda per a l'atenció dels fills quan en algunes ocasions sortia amb els seus amics. Quan arribava tard, deia el seu pare que insistia a emportar-se els fills a casa seva encara que ja dormissin, «Amb qui més hauria de dormir si no és amb ells?», deia Sam. Un veí, la dona del qual també treballava a l'estranger, necessitava una criada, deia Sam que era perquè tenia un fill amb síndrome de Down. Sam pensava que ell no en necessitava. En els primers anys d'absència de la

4. L'original fa servir la paraula *court*, que significa pati i també tribunal. Es tracta d'un joc de paraules que es va fent comprensible amb el relat.

seva dona, justament quan el segon fill havia deixat el pit i el gran encara prenia biberó, va ser molt més difícil. «Com pot ser que tingui minyona, la meva dona és minyona, n'haig de tenir una per a nosaltres?» Una altra de les raons per preferir la cabana, a part de tenir a la vora un pare comprensiu, era que la neteja era més fàcil. «Prefereixo estar aquí, és més fàcil de netejar. Degut al formigó del terra de la casa nova, l'has de rentar quan els nens mullen el matalàs (el teixit de palma es desfà). Aquí és més fàcil netejar (el terra és de taulons de bambú).»

Fa poc que vaig passar pel veïnat i aquesta cabana ja no hi era. Sam diu que es va deteriorar, així que la va desmuntar i va vendre els materials aprofitables als drapaires. Ell i els seus fills es van mudar a casa del pare de Sam. També viu amb la seva germana petita que fa de mestra en una escola propera a la vila i encara no s'ha casat. Ara el fill gran és a la universitat i potser arribarà a ser mestre si és que no marxa a treballar a l'estranger quan acabi el seu programa d'educació industrial. El segon fill encara és a l'institut. Ambdós semblaven no tenir problemes per ajudar en el treball domèstic els seus caps de setmana. Els dissabtes els dediquen a ajudar la seva tieta en la neteja de la llar. I amb ella fan la bugada al riu. Un dissabte, van necessitar que Sam els empenyés a anar a casa de la seva mare per trobar-se amb ella, tal i com havia demanat. Les seves visites han estat més freqüents en aquests darrers anys. Sam diu que la seva dona s'està dedicant molt seriosament a anul·lar el seu matrimoni, i pensa que un cop més és la seva sogra qui l'anima a l'anul·lació en comptes de dissuadir-la. Sam lamenta que la seva dona prometés comprar un ordinador per al seu primer fill quan acabés la secundària. Fins ara, no obstant, l'ordinador no existeix. Sam desitjaria que en lloc de les despeses d'ella originades pels freqüents viatges i factures d'advocats per la vista judicial, estalviessin per a les necessitats escolars dels fills. Espera, malgrat tot, que el tribunal també tingui en compte la seva posició; l'afirmació de la seva dona que és un provisor incompetent i bevedor no és una base suficient per a l'anul·lació que tant sembla desitjar ella. Al cap i a la fi, Sam diu que té proves que ella envia menys per als fills en comparació amb tot el que de fet es gasta ell. Malgrat que ha acceptat la separació se sent trist per les despeses innecessàries, així com per la humiliació d'haver estat cridat a judici per encarar-se als advocats.

El cuidador insistent

La dona de Rey ha viscut a Roma els últims 19 anys. Quan el 1985 va marxar tenien tres fills de vuit, sis i dos anys. Els períodes de vacances de les treballadores domèstiques a Europa són més incerts ja que moltes arriben com a turistes. L'ampliació de l'estada només es pot legalitzar quan s'aprofita una amnistia. Així, per garantir la reincorporació a les seves feines, han d'obtenir la residència legal com a estrangers abans de plantejar-se passar les vacances en el seu país d'origen. L'esposa de Rey va esperar els quatre anys de rigor per obtenir l'amnistia. Només va tornar a casa quan també va trobar un empleador per al seu marit. Rey, de tota manera, no podia suportar la idea d'estar lluny dels seus fills, si més no per quatre anys. Estava particularment preocupat per la seguretat del seu fill gran en assabentar-se que va anar a un oncle per demanar-li com aconseguir una pistola. Se suposava que el noi era a la universitat i, com els seus altres germans petits, era un triomfador a l'escola primària i secundària. «Allí hi ha menys demandes per a treballadors homes com nosaltres. A més, si tant el pare com la mare són allà, res de bo els passarà als fills. Ningú no els cuida. I els fills són diferents ara. Ells saben que certes activitats estan malament però tot i així les proven... fins i tot amb quatre minyones que els cuidin, aquestes minyones no poden fer el que els pares han de fer. Els pares poden donar amor, les minyones no poden. A Roma,

es passa l'estona. Culleres, encenedor... les xeringues embruten les cantonades dels carrers, però hi ha serveis de rehabilitació. En canvi aquí es coneixen els noms dels adolescents involucrats en drogues il·legals, però no els podem agafar, aquí no podem imposar disciplina.»

Es van produir tres visites destacables de l'esposa des que Rey va decidir quedar-se amb els fills. Una va ser quan va venir a parir un altre fill; l'altra va ser quan va venir per completar els documents que li faltaven per reagrupar el seu tercer fill a Roma; i la darrera es va produir quan va venir per confirmar l'acord que també es podrien *separar* com a marit i muller atès que ell refusava reagrupar-se amb ella. L'esposa pensa que en la decisió de Rey de quedar-se existeix una altra raó a banda dels fills.

«Per l'educació dels fills»: la motivació més verbalitzada de per què es treballa a l'estranger tampoc va enlloc. No era la incompetència acadèmica dels fills, ni tampoc beques escolars inadequades. Els treballadors d'Itàlia tenen els cotxes i cases més impressionants de tot el veïnat. Els fills es van tornar problemàtics quan es van fer adolescents, i la tia i l'àvia se sentien incapaces. Rey va veure els defectes de la paternitat a llarga distància. Les joguines i els diners no van ser suficients perquè els fills se sentissin estimats i cuidats. El fill gran va ser el més desgraciat. Rey diu que se'n va adonar massa tard. Finalment la seva preocupació parental va deixar alguna marca. No havent-li cridat l'atenció cap treball fora del poble, aquest fill es va col·locar finalment en una feina agrícola. Porta el tractor, que va reemplaçar les vaques i *carabaos* per cultivar els camps d'arròs. Com a operari, és ell qui decideix el seu horari i a quin dels clients atendre primer. Quan no treballa en cap parcel·la agrícola, prefereix quedar-se dins, a la seva habitació, tot sol.

Els seus germans petits s'inclinen més per les tasques quotidianes. En una visita que vaig fer, passades les tres de la tarda, encara estaven dinant. Aquell dia, la criada havia demanat permís. Rey era fora per comprar provisions a la petita botiga de queviures. A la tarda, el tercer fill es va oblidar d'anar a buscar el germà petit a casa de la criada. Rey va arribar a temps per preparar el sopar però va ser interromput per un agent oficial per signar un document ja que també és el cap de la *barangay*.⁵ Era una tarda enfeïnada però els nois van tenir temps per recordar com ells, de petits, agraïen l'arribada de caixes plenes de joguines i llaminadures. Ara les caixes són plenes de samarretes, utensilis de cuina i altres estris pràctics. També recorden com, quan es posaven malalts, els confortava i tranquil·litzava embolicar-se amb la roba usada de la seva mama. Ara poden veure els seus pares de manera més objectiva. Saben com el seu pare va iniciar diverses empreses per treure partit dels guanys de la mare i demostrar així que quedant-se també aportava alguna cosa. Primer de tot van adquirir una casa i un terreny a la ciutat, a 18 kilòmetres del poblat. A part de la casa, el seu pare va engegar una fleca amb tres treballadors... després un petit restaurant. Va intentar un petit projecte d'aus de corral. No va funcionar. El va seguir una porcellera, on van tenir dos porcs, una truja, dos porcells i alguns altres per engreixar. Decididament la casa necessitava una criada. I el negoci familiar requereix capital.

En l'actualitat, Rey només té amb ell el fill petit. Dos són a la casa de la ciutat i l'altre ha marxat finalment amb la seva mare a Roma. Rey sembla realitzat com a pare cuidador.

5. Càrrec equivalent al d'alcalde de barri.

Pares i filles

Goyong té nou fills, les primeres cinc són noies, i els quatre següents són nois. L'experiència de la seva dona a Hong Kong va tenir la durada aproximada de dos contractes. Dels nou fills i filles, només els tres últims encara són a l'escola, els primers sis ja han acabat els seus estudis. Però el que van estudiar no estava directament relacionat amb el treball que van aconseguir. La primera filla treballava a Taiwan, i més tard, la va portar a casa el seu nòvio seriós. Ara estan casats i tenen un nen. Dues de les filles són a Hong Kong, mentre que el fill més gran espera utilitzar aviat la seva formació de mariner.

Escolaritzar nou fills és una tasca formidable. El 1998 la filla gran ja treballava a Manila, mentre les dues filles més joves eren a la universitat provincial. Uns homes joves les venien a visitar els caps de setmana. Preocupat per la seva escolarització, Goyong els va transmetre la seva aprensió cap als matrimonis precoços. Els va advertir: «M'agradaria dir-te, jove, que encara desitjo veure les meves filles centrades en els seus estudis. La seva mare i jo també hem passat per aquestes coses... quan acabeu els estudis i tingueu feina, aleshores podreu fer el que us sembli.» Els joves van deixar de venir. Ell no estava segur, però, de si es veien amb les seves filles a l'escola. «Si és el cas, no els he vist», deia autoabsolvent-se d'haver vigilat inadequadament les seves filles.

Tal com ja s'ha dit, les noies han mostrat que són unes substitutes competents de les mares. Quan l'esposa era a Hong Kong, qui manegava les remeses eren les dues filles que aleshores anaven a la universitat. Goyong només els deia el que necessitava per a la granja. Eren prudents en la compra del que necessitaven personalment. L'esposa enviava la roba dels més petits atès que encara no la podien escollir ells mateixos. Encara no esperava que els nens menors de 12 anys treballessin a la granja. Tot el que podien fer era portar les cabres a pastar ben d'hora al matí, abans d'anar a escola. Cadascun dels nois tenia una cabra per cuidar.

Per part seva, per tal de limitar les despeses familiars, Goyong procura que el menjar vingui directament dels recursos naturals: peixos i musclos del riu, o fruites i vegetals silvestres o cultivats. Quan en recull més del que necessita per a la seva niuada, el ven i afegeix els diners al moneder familiar.

Germanes i germans

A casa de Jose i Cecil, els fills d'estendre penjaven del sostre del porxo frontal, per tal que la roba rentada rebés la llum intensa del sol que l'eixugava a les tardes. Cecil havia tornat, estava de vacances quan vaig anar a fer una visita. La bugada omplia tots els fils d'estendre. Vaig preguntar qui havia fet la feina. «Ho he fet jo», va dir Cecil. «Tot i que siguin capaços de fer-ho per si mateixos, els vaig dir que mentre sóc aquí, per què no els hauria de servir? Faig això per la persona que em contracta, també haig de servir la meva família. Sento que he de compensar la meva absència.» Sentia que no era suficient enviar diners. Havent estat fora des del 1987, se sentia en deute. Els fills eren pel veïnat, però esperava que fossin a casa per sopar. Atès que havia de tornar amb els seus empleadors al cap d'uns quants dies, havien de passar temps plegats.

Els dies corrents, quan Cecil no hi és, és cosa rara dinar plegats, segons la filla gran, Minerva.

«Rara vegada parlem, els meus germans generalment són fora. Vénen tard a casa, algunes vegades passada la mitjanit. Són uns ganduls (com jo)», afegeix. «El pare els renya, però ells no escolten. Quan el nostre pare està borratxo parla molt, i algunes vegades els meus germans li contesten. Quan han d'anar a treballar a la granja i no es lleven d'hora, el pare els renya, continua parlant. Els meus germans diuen que el nostre pare mai està satisfet amb el que fan. El problema és que també els meus germans beuen. Algunes vegades els seus amics vénen per aquí i beuen.»

«De vegades fan la seva bugada. Quan no ho fan, jo simplement ignoro les seves coses. Algunes vegades, però, mostro la meva preocupació, recullo la seva roba i la faig juntament amb la meva. Jo també els renyo algun cop ja que encara que els parli amb suavitat no m'escoltaran. Però quan la mare és a prop, com ara, escolten. Dinem junts. I s'estan més temps a casa i ajuden més amb les tasques de la llar.»

Minerva ara té 28 anys, està casada i té dues criatures. El germà següent també està casat amb dues criatures i condueix un tricicle per obtenir ingressos per a la seva família. Els dos germans més petits són solters i treballen. Dels quatre fills de Jose i Cecil, només va acabar la seva escolarització Minerva, que va estudiar tecnologia informàtica encara que no li era necessària per al seu treball de venedora, que va desenvolupar abans de casar-se. Mentrestant, Cecil roman a Hong Kong com a treballadora domèstica. Mentre que Jose, sense la preocupació per la necessitat quotidiana de diners per l'escolarització dels fills, i amb ningú per despertar d'hora als matins, està menys estressat i per tant beu menys. D'altra banda, però, Cecil té néts que necessitaran assistència econòmica de nou tan aviat com comencin l'escola.

LES DONES PROVISORES

La part següent descriu com les dones troben el seu lloc en un món estrany que els exigeix aprendre un idioma nou, cuidar nens que no són els seus, i desenvolupar totes les tasques de cura que tenen límits indefinits. La majoria d'elles necessiten aprendre com ser treballadores remunerades en el marc d'una llar que sembla familiar però on elles han de ser únicament les donadores més que no pas les receptores de cura.⁶ El seu treball monetaritzat és percebut com una benedicció ja que obre les portes a la «bona vida» que havien imaginat. La seva inclusió o exclusió de la «bona vida» depèn en gran mesura de com s'ubiquen elles mateixes —on poden esdevenir subjectes actius o, en l'altre extrem, on han d'acabar amb la seva subjecció—. Com s'infereix de la primera part d'aquest capítol, poden semblar prou emancipades del seu estatus previ com a esposes a temps complert, ja que els ingressos les converteixen en prenedores de decisions. No obstant això, com a resultat de la seva incapacitat per dur a terme la seva funció cuidadora a la qual se senten moralment obligades com a mares, es produeix una autoobjectificació. Així, tendeixen a consentir la seva família amb les coses que els diners poden comprar i en el procés sobrecarreguen els seus cossos. Sobrecarregades, les dones també demanen atencions. En cercar atencions, naveguen per terres incertes, cosa característica de les dones en diàspora.⁷

6. Elaborat a María Jesús Izquierdo (2003b).

7. Prenc de Raul Pertierra la *consciència diasporal* [*diasporal consciousness*]. També m'agradaria agrair les converses amb ell sobre les nocions de «bona vida» de les famílies i sobre la cultura globalitzada que ha contribuït en la conceptualització d'aquest capítol.

Aquesta part aborda com les dones migrants reconstrueixen la seva feminitat. En el seu món immediat no poden ser mares, no poden ser esposes, tot i que continuen sent dones. Treballo amb la premissa que les subjectivitats estan constituïdes culturalment. Són dones en trànsit, les seves subjectivitats són ambigües, múltiples i segmentades (Weeks, 1998; Ong, 1999). La seva maternitat és posposada o delegada als homes, si no és que es pren l'opció de renunciar-hi. El seu treball fa possible la separació de les esferes sexual i reproductiva. Alguns cops els subjectes arriben a diverses identitats, manifestant patrons de comportament a contracorrent de les normes de la seva pròpia cultura. Aquesta cultura diaspòrica abandona les assumpcions d'una autodeterminació total i d'una autonomia total. Com argumenta Kristeva, el subjecte no és mai unitari, la diferència es pot donar en o entre subjectes (Young, 1990b). Les seves individualitats i posicionaments en la seva família i la comunitat necessiten de mediació. La demanda de drets se salda mitjançant la justícia. Això també és aplicable per al manteniment de la sostenibilitat del donar i rebre atencions. En termes més pràctics, les dones poden cuidar quan també poden tenir recursos renovables de cura. Aquests recursos no han de venir necessàriament de les mateixes persones que cuiden, com va assenyalar Izquierdo (2003b). Elles esperen que es derivi de les seves famílies d'origen o de les famílies que van crear. La seva mercantilització no es produeix únicament com a cuidadores domèstiques, es pot estendre al seu estatus com a mares i esposes. La seva valoració pot disminuir quan deixen de guanyar diners, experimentant que el respecte que reben és tan intermitent com les seves remeses. Per tant, la manera com les dones es veuen, la seva transformació en subjectes, té lloc a través d'un procés dialògic on s'intercanvien significats simbòlics. El seu treball pot fer realitat els somnis de la família, i elles esdevenen importants, però l'autoestima no s'ha de limitar a elles mateixes, necessita la confirmació dels altres (Ricouer, 1992). La manera com han de ser cuidades ve determinada per la manera com es presenten davant els seus cuidadors o cuidadores en potència. El seu terreny moral és també altament contingent. Aquest és l'escenari on les dones es cuiden elles mateixes.

El contracte és opcional

La decisió de migrar ha estat convenientment justificada com a solució a les necessitats econòmiques de la família. No obstant això, fins i tot quan aquesta necessitat ha quedat satisfeta, després que els fills i filles acaben els seus estudis o quan la migració no satisfà aquesta necessitat, les dones continuen tornant al seu treball a l'estranger. Per exemple, Maura ha estat a Hong Kong com a treballadora domèstica des del 1981. És mare de quatre fills i filles que, en el seu primer treball a l'estranger, tenien set, cinc, tres i el més petit només un any i mig. Fidel a la motivació per convertir-se en treballadora domèstica, les seves remeses es van invertir en l'escolarització. Com els altres fills i filles, el fill petit finalment va acabar la universitat fa dos anys. Amb tot, Maura insisteix a continuar treballant a l'estranger. Serveix amb un altre contracte malgrat la consternació del seu marit. Així és com ell continua arrossegat per la beguda. Quines necessitats han descobert les dones o de quines s'han tornat més conscients? Què és el que volen les dones? Maura se sent part de la família de la persona que la contracta, i diu que el fet que el seu marit begui no és de la seva competència. Espera que l'educació equipi els seus fills per a una vida millor, però es mostra aprensiva per la manca d'oportunitats laborals al país. No obstant això, Maura sent que ha fet prou com a mare. Encara que la motivació prèvia, «per l'educació dels fills» ja no és aplicable, se sent vinculada a la llar de la persona que la contracta, i insisteix que si continua treballant és «per la família». Al mateix temps, tampoc amaga el seu disgust sobre la incorregibilitat del fet que el seu marit begui, i pensa que el seu nou contracte l'allibera d'aquesta rodera.

Maura s'adona que una dona no es limita solament a ser esposa o mare. A part de ser dona o mare a distància, és una persona que busca satisfaccions més profundes. Maura troba una família subrogada i s'enganxa a ella. Emergeix com a individu amb necessitats noves. No obstant això, la seva família sent que no ha canviat el seu motiu per treballar. Continua enviant diners. Ha descobert un estil de vida diferent al de casa. Hi ha altres dones com ella. Exposen aquest descobriment d'una manera ben simple: «aquí és avorrit, no hi ha treball, ni diners». Aquesta afirmació la fan les dones que han estat lluny de les seves famílies durant molts, molts anys. Les seves famílies se'ls han quedat petites i potser elles mateixes també s'han quedat petites per als seus. No hi ha separacions doloroses, les seves absències s'han normalitzat. Veig això com a valoracions noves. És possible que les famílies no hagin d'estar juntes per referir-se a elles mateixes com a famílies. Estan disposades a fer l'exercici de valorar quines miques mostren de si mateixes. Això és el que els permet continuar accedint a allò que satisfà.⁸ Un indicatiu de l'estat d'indeterminació d'aquestes dones: tenir un peu dins el llindar de la seva porta i l'altre fora. Han viscut aquestes tensions al final de cada contracte, però estan decidides a governar les seves vides, com quan finalment poden dir «això és el que he de ser, vejam que passarà ara...». Tenen accessos de certesa.

Altres dones tenen necessitats diferents. Maura diu que les dones es poden vincular amb altres dones o amb altres homes. Pensa que hi ha més probabilitat de relacions íntimes quan la dona sap que el seu marit flirteja. En sentir-se desdenyada, l'esposa ferida esdevé disponible a altres per demostrar al seu marit que, com ell, també necessita que la cuidin. La dona que transgredeix el codi sexual acostuma a ser durament censurada, però entre dones treballadores a l'estranger, les reaccions són diferents. Es poden tolerar i prendre com a simples estratègies. Aquestes estratègies poden aportar nous significats i crear una nova comprensió del que una dona és i pot ser. És possible que algunes dones revelin aquestes subjectivitats noves en públic, de forma lliure o amb enorme dolor. En principi, la revelació apunta a aconseguir reconeixement. En el procés poden arribar a conèixer gent comprensiva amb elles, hi ha qui manifesta respecte pel seu atreviment. Lara (1998) concep que el respecte prové de dos vessants: respecte com a tolerància, o respecte com a estima. Quan les dones es refan a si mateixes utilitzant sentiments radicalment diferents dels de la seva cultura d'origen, tot just poden ser tolerades perquè, més que qualsevol cosa, són guanyadores de pa. Poden ser valorades perquè ara se les veu com a individus als quals es reconeix ciutadania sexual, una categoria que en el passat solament gaudien els homes (Haste, 1994). Les meves entrevistes amb dones de vacances indiquen que són històries gelosament guardades, experiències que no són per explicar. Quan les dones guarden silenci, tendeixo a prendre-m'ho com una mostra de respecte que oscil·la de la tolerància a l'acceptació, «millor no parlar-ne», diuen, ja que mai se sap quan els pot passar a elles. Les dones se senten obligades a protegir-se les unes a les altres perquè totes comparteixen aquesta necessitat. Només es diferencien en la manera de manegar-ho. No obstant això, aquestes identitats canviant confonen les seves famílies per molts i profunds camins. Les noves mares ja no s'adapten a la «bona vida» que les seves famílies van imaginar. Les seves famílies poden refusar-les o algunes a la fi poden ser perdonades.

En conseqüència, per algunes dones la cura és gaudir dels seus drets com a subjectes sexuals. Amb la reivindicació de la seva ciutadania sexual exerceixen el dret a l'autoestima. En elaborar l'autoestima com a afirmació, Deleuze (1983) utilitza la voluntat de poder nietzschiana. Deleuze sosté que l'afirmació és «per

8. Fa al·lusió a la jerarquia de necessitats de Maslow. Quan els recursos són molt limitats s'estableixen compromisos entre el que pot satisfer i el que és suficient.

deixar lliure allò que viu... per crear nous valors... allò que manté la vida brillant i activa». Tal afirmació remet a eleccions constitutives, adoptant en aquest projecte d'autoconstitució el que, més que destructiu, és creatiu. Aquest principi d'elecció es pot vincular al projecte d'autoconstitució entre les dones de classe treballadora, les treballadores domèstiques, quan escullen entre la renovació o la finalització dels seus contractes amb els seus empleadors o empleadores. Veuen els seus dos móns separats any rere any, sota una nova llum, la llar i el lloc de treball en una terra estranya. Algunes poden vacil·lar entre continuar treballant o venir a casa. La subjectivitat es constitueix performativament, tal com es repeteixen les seves presències i absències a la seva família, donant compte de la indeterminació de les seves subjectivitats (Butler, 1990). S'encaren repetidament amb les preguntes: què és el que necessiten? S'assembla al que necessiten les seves famílies? Qui determina les necessitats de la família? Si és la família qui les estableix, s'assembla al que diuen elles? O es resisteixen al que estableix la família i persegueixen els objectius que han definit elles mateixes? Tenen objectius que contravenen els objectius de la família? Els casos revisats assenyalen que aquest projecte d'autovalorització és un projecte col·lectiu, no una activitat que exclou els altres. Per exemple, la pregunta «per què serveixen els cossos?» ja no és solament una pregunta personal. L'autocensura així com el cercle d'amics del qual obtenen suport fan més clares les seves autodefinicions. Elabo la cura com a part del que és sexual perquè aquesta és una necessitat que les defineix com a dones, semblantment als homes.

Les dones són conscients que existeixen revelacions que xoquen a la seva comunitat. En contrast amb els privilegis consensuats pels homes, el desig corporal és menys visible quan s'adreça a les dones, per no dir amagat, només ara comença a ser reconegut, com ho veiem en l'intent de treballadores domèstiques d'apropiar-se dels espais públics en el Central Park de Hong Kong, establint-se a si mateixes, en els seus dies lliures, com a comunitats transitives. En aquestes reunions, es teixeixen en veu baixa les narratives d'aquests desitjos, demostrant com les normes culturals bloquegen el desig, atès que si es treballa fora de casa és «per als fills i filles». I encara que viuen distanciades dels seus cònjuges necessiten romandre fidels.

En les societats en què la dominació masculina és incontestable, la sexualitat de les dones tendeix a estar despolititzada. La noció de «desig» es transforma en un conglomerat d'ideals; per exemple, l'esposa dolça, respectable, bona i obedient. Aplicant això a les esposes absents, algunes veuen la seva abstinència sexual com una forma d'emancipació, mentre que altres la veuen com una forma de privació. Els cossos són llocs de poder, són expressions del *self*, un *self* que intenta, desitja i crea. Les esposes absents han alterat les vides, cosa que les redefeix, i aquestes redefinicions dicten com són els cossos. Afirmo que una dona pot alterar el patró dels seus desitjos. Els cossos estan fets per donar sortida als desitjos o haurien de ser uns contenidors perfectes? De les seves històries en veu baixa en dedueixo que això està problematitzat. Procedien d'acords socials inicials clarament definits, garantits amb vot matrimonial «fins que la mort ens separi». En el seu nou món aquests elements ja no són segurs. El seus cossos, la necessitat de ser cuidat que té el *self*.

Normes canviant fins i tot a casa

Hi ha estudis sobre el comportament sexual que responen les preguntes anteriors parcialment. L'estudi *The Young adults Fertility and Sexuality Survey* del *Demographic and Development Survey* (2002), informa que entre les dones de la regió d'Ilocos que deien haver tingut relacions sexuals abans del matrimoni,

el 53,2% afirmaven que «volien que succeís aleshores». Estudis anteriors del mateix institut, la seva enquesta del 1994 basada en xifres nacionals, mostra que les dones van tenir la primera experiència sexual amb el seu futur marit, i gairebé totes deien que el seu futur marit va ser l'única parella sexual preconjugal; entre els homes casats que van respondre, el 16% deia que havia tingut relacions extramatrimonials, i que la incidència és major entre els homes que es troben en un entorn rural que en les ciutats (Tan i altres, 2001). Aquestes dades susciten diverses preguntes: 1) Per què existeix la necessitat de trobar altres parelles fora del matrimoni?, 2) Per què és més alta la incidència de relacions extramatrimonials entre els homes de les àrees rurals que entre els de les urbanes? i 3) És el sexe prematrimonial un test de compatibilitat o confirma el grau de compromís amb la parella?

Com a explicació a aquests problemes, l'examen superficial de les respostes a cartes en la columna del consultori sentimental dels diaris, generalment apunten a les incompatibilitats, una de les quals és la sexual. El consell que es dóna, en general, és trobar vies de satisfacció mútua o satisfer la parella. I són les dones, més que els homes, qui surten en aquestes columnes de consells.

L'estudi sobre el comportament sexual de 226 dones al nord d'Ilocos de 15 a 65 anys, dut a terme per Rafols (2003), mostrava que per a les dones ilocanes el sexe no és solament unió física. Les relacions sexuals sanes abasten la combinació d'aspectes psicològics, socials i espirituals. El sexe no és solament per procrear, sinó una experiència plaent i la màxima expressió de l'amor en el si del matrimoni. No obstant això, la por de l'embaràs, l'abstinència com a forma de controlar la natalitat, pot crear un impacte psicològic negatiu que s'atribueix a la incapacitat de les dones per expressar lliurement la seva sexualitat. A més, el rol de la dona tradicional de satisfer les necessitats sexuals del seu marit persisteix. Aquesta és tasca de la dona; així és com es tendeixen a explicar les infidelitats del marit: per la incapacitat de la seva esposa. D'altra banda, per a les parelles que viuen reconeixent el cos com a plaer, la seva expressió, confinada idealment al matrimoni, arriba a ser més problemàtica si estan separades pel treball a l'estranger.

L'AIDS Society of the Philippines informa que l'any 2000, el 25% dels casos acumulats de sida es donaven en treballadors i treballadores a l'estranger. És més, l'AIDS Society també informa que el 70% d'homes que treballaven a l'estranger i el 52% de les seves homòlogues femenines admetien que es fiquen en activitats sexuals que mai es plantejarien si fossin a casa. A més, només el 2% usaven preservatiu (*Today*, 1 de juny de 2002). Aquestes dades indiquen que la cultura filipina es veu qüestionada per altres cultures frontereres. Els treballadors i treballadores a l'estranger es troben en llocs amb normes sexuals diferents. Aquestes noves normes poden distorsionar estructures latents i provocar tensions internes. Tal com ho interpreta l'individu, el *self* i el rol s'ententeixen, es tracta d'un procés social que restringeix o permet prendre decisions. En el comportament sexual es manifesten les interpretacions que es fan de les normes sexuals. Per exemple, esdevenen més definides quan les normes noves també són compartides per altres. El que és vergonyós, el que hauria de fer que un se sentís culpable, el que és admirat, el que és menyspreable, es mesura per les estructures de creences de l'entorn, no solament dintre d'un territori nacional, més aviat en una cultura desterritorialitzada. Quan ningú concita admiració, o concita menyspreu cap a tals creences, poden ser apartades i substituïdes per altres de noves. Pertierra (2004) diu que «les nacions estat no poden continuar insistint en la fidelitat exclusiva a la pròpia cultura nacional». Quan els telèfons mòbils no eren el principal mitjà de comunicació entre les llars de treballadors i treballadores migrants, deia una esposa «El meu marit no m'ha escrit des de fa tres mesos, així que em busco un corresponsal». En la dècada del 1980, buscar corresponsals en revistes de migrants volia dir

buscar nois saudites. En aquell període la demanda a l'Orient Mitjà se centrava en els treballadors de la construcció. Hong Kong o altres ciutats asiàtiques podien ser llocs d'escala quan volaven a casa per vacances. Ara que s'usen els telèfons mòbils, connectar amb les seves famílies o amics és una tasca fàcil (Perterra i altres, 2002). A més, el telèfon mòbil pot ser un instrument molt convenient per presentar aquest *self* permanentment reinventat.

Substituïbilitat o acolliment

L'estudi de Jean Frances Illo sobre les dones de Bantigue, en el context del cicle vital, es focalitza en el treball de les dones en tant que és valorat per al benestar i la comoditat dels membres de la família; per l'estabilitat que dóna al grup i la cura que dóna a la generació següent de ciutadans i treballadors (1995: 221). Des que les activitats mercantils de les dones generen empreses basades en el veïnat, es va derivar més confiança en elles mateixes, el que es tradueix en més força per bregar amb cònjuges recalcitrants, atès que es troben en posició de redefinir l'equilibri del poder domèstic. També Ingrid Rudie (1995) va estudiar les imatges de les relacions home/dona en les comunitats camperoles de Kelantan. Les llars malaies són el lloc de les activitats de producció i consum. Rudie mostra dues tendències en l'estudi de les llars malaies: 1) llars que porten en el seu equipatge la noció de família «natural» i corren el perill de reproduir imatges estereotipades de gènere, i 2) aquelles que arrossegueu el concepte de viabilitat econòmica i tendeixen a perdre completament el gènere, junt amb els millors aspectes qualitatius de les relacions humanes. Com a persones que són recurs econòmic, els homes i les dones són substituïbles a la casa. Les dones poden accedir a les seves pròpies llars d'origen, perquè en aquestes se senten més segures de la seva viabilitat econòmica, i fins i tot poden trencar amb el domicili dels seus marits en cas de necessitat. Així, pels objectius econòmics i cooperatius, els llaços fraterns poden tenir prioritat sobre els conjugals. Rudie presenta tres models de relacions de gènere en aquesta societat: 1) el marit com a provisor i la muller com a dependent, o com a persona mantinguda; 2) el marit com a principal provisor i la muller com a provisor auxiliar; 3) el marit i la muller com a proveïdors en una mateixa mesura. En les famílies en què la dona vol tenir ingressos, apareixen dos camins: a) consideren desitjable la independència respecte el marit (bicèntric), o b) volen cooperar amb el marit perquè creuen que és el seu deure (centrat en el marit). Aquest tipus de llars també es presenten en la societat filipina. Més que la inversió de rols m'agradaria emfasitzar la substituïbilitat, una situació on altres parents propers, probablement avis i àvies (Perterra, 2002) poden fer la funció de la mare absent quan se'n va a treballar a l'estranger. I en la comunitat estudiada existeix, la major part del temps, un parent disponible per ocupar-se dels fills i filles. D'aquesta manera, els marits també tenen temps lliure fins a cert punt.

Rellevat de tant en tant gràcies al recolzament dels parents, l'home troba temps per a si mateix, i quan es prolonga massa, es permet algunes infidelitats. Una esposa, explicant la infidelitat del seu marit, diu: «Potser ella (l'altra dona) ja hi era (a la seva vida) fins i tot abans. Parlarem quan arribi a casa. Seria possible que donés el que guanyo aquí? Què és el que faré allà?» Una treballadora domèstica va amenaçar una altra companya també treballadora domèstica de llançar-se del 13è pis de l'apartament on treballava si qui la contractava no la deixava marxar a casa quan va assabentar-se que el seu home s'ho estava passant d'allò més bé i havia prenyat una altra dona. Li deia la seva companya: «Per què no el deixes anar? Tu ets la que l'alimenta, hi ha un munt d'homes al teu voltant!»

Aquests casos mostren com ara les dones s'estan reconeixent com les principals proveïdores, augmentant d'aquesta manera la seva autoestima. Canvien les relacions de gènere. Les transgressions de les relacions conjugals se signifiquen de manera diferent. La infidelitat del marit no ha de ser necessàriament tan devastadora com s'acostumava a entendre. S'avenen a reconèixer que hi ha dos individus amb diferents maneres de manegar els capricis de la vida. Així, veuen la necessitat mútua de consensuar més espai. El conflicte conjugal es pot solucionar més endavant. Obre a altres relacions intermitents, no menys que la intermitència en què s'han convertit els seus matrimonis. Els marits i les mullers reexaminen les regles que governen la seva relació. Les construccions de la masculinitat i de la feminitat esdevenen relacionals. En els casos comentats en les opcions que els cossos són sacrificials, són com a cossos vigilats als quals inculcar disciplina. Hi ha vegades que la dona perdona l'error del marit «amb l'objectiu de mantenir la família junta»; en contrast, hi ha marits que avisen les seves dones que «si l'enganya, ella no veurà els fills mai més». Algunes dones poden limitar les seves relacions amoroses al país en el qual treballen. El fill fruit d'aquestes relacions es pot convertir en coneixement comú. Algunes dones ho revelen als seus marits, però és poc comú que portin la criatura a casa, de manera que l'opció de no tornar és la que els sembla més honorable. Si opten per tornar, la criatura pot ser confiada a parents que visquin lluny del marit.

Així que, per a les dones, cal mantenir en secret aquestes històries. Tot i que poden no tenir relacions extramatrimoniales, són conscients que en un futur podrien caure en elles i, després, perdre els seus límits morals. Aquelles que van ser avergonyides davant la seva família poden fabricar històries sobre la persona que sospiten que ha pogut divulgar el seu secret com a revenja. De fet, estudis anteriors sobre migració demostren que les eleccions de les dones estan econòmicament determinades, però les narracions del seu món quotidià s'aproximen a l'etern retorn o la voluntat de poder de Nietzsche —ja que les seves experiències estan ben connectades als sistemes locals i als globals—. Poden prometre ser fidels, però degut al fet que el cos necessita i que els desitjos poden tornar tan fluides les seves identitats, obertes a infinites possibilitats, han d'evitar de ser crítiques amb altres dones. El que els passa a les altres dones els pot passar també a elles. Del meu treball de camp he après que les dones, per autoprotegir-se, poden parlar més lliurement de les aventures amoroses dels homes que no pas de les seves pròpies. Però, definitivament, hi ha dones dient que les relacions extramatrimoniales no són solament un privilegi dels homes.

Cobrant deutes a la cura

Sheila, en les seves primers vacances el 1999, va prendre la iniciativa de l'acte conjugal, per sorpresa del seu marit.

Ell: Abans no mostraves interès. Per què?

Ella: Vols dir que he fet res de dolent?

Ell: No és això, però ara ets diferent.

Ella: Naturalment, ha passat molt de temps.

Els dos anys d'absència van fer que s'oblidés que aquest marit va ser el que va empenyorar les seves precioses joies per pagar els deutes contrets en apostes abans que ella es convertís en treballadora domèstica. L'absència va ser massa llarga i ella va acabar per tolerar el joc. Els prestamistes van continuar

passant per casa demanant el pagament dels deutes del seu marit. I sent pares de dos criatures de sis i quatre anys, quan Sheila va marxar el 1997, li va resultar més fàcil perdonar-lo.

Ara Sheila fa vuit anys que està com a treballadora domèstica a Hong Kong. Ara que té 34 anys, Sheila s'ha fet gran. Fa dos anys, estava considerant un acord de separació amb el seu marit per lliurar-se dels prestamistes que anaven a la seva cacera. Al cap i a la fi, ell ja havia abandonat la seva família per l'altra dona. Això no és res que la faci plorar. Pel contrari, se sent alliberada de la càrrega de ser una esposa, se sent soltera un altre cop. En els anys anteriors se sentia culpable de pensar en la separació, i es preocupava per on aniria ell. Així que ja no es preocupa d'ell. Admet que té un amic íntim a Hong Kong, algú que la coneix molt bé i que l'escolta. Tots dos se senten bé l'un en companyia de l'altre, però afirma amb tota claredat que no depèn d'ell. Li torna els diners que li demana prestats. No va amagar aquesta informació al seu marit. Quan li arribaven missatges de text en les vacances anteriors, els deixava veure al seu marit. Ell tolerava que s'escrivissin, semblava un acord tàcit que tots dos estaven canviant. Ella no es va sorprendre gaire quan va escoltar dels seus propis pares, que són a l'Aràbia Saudita, que el seu marit té una altra dona. Preocupats per ella, la van trucar per saber com es troba. Amb el pare bromeja que està bé, i que té un xicot, cosa que no es pot permetre davant la seva mare atès que és molt més estricta que el seu pare. Com a filla, espera més tolerància del seu pare, ja que com a filles, ella i les seves germanes han acceptat també dues criatures que ell va tenir amb una altra dona del mateix poble. La infidelitat del seu pare va passar fins i tot abans que la seva mare partís a l'Aràbia Saudita, quan elles amb prou feines eren adolescents.

Sheila, com a subjecte sexual, dibuixa la seva identitat a partir de les imatges masculines projectades pel seu pare, el seu marit, i la vida a Hong Kong. A Hong Kong es passa revista a les històries de les dones davant altres dones que les escolten. Participen d'aquest intercanvi d'històries en parcs, en els dies lliures. És una espectadora dels seus patiments. Sheila observa que les dones casades més grans parlen més obertament de les seves necessitats sexuals que no pas les més joves. Els consells sobre com respondre a aquestes necessitats varien, des de prendre una dutxa freda, a tenir amics per correspondència o per missatges de text o els xicotets. Sheila, però, no es veu a si mateixa en una necessitat desesperada, gaudeix de la seva independència, un estat que ha de mantenir curosament fins i tot en la relació amb el seu amic home.

Ara Sheila es mira a si mateixa d'una altra manera. Està més segura del que vol i no lamenta gaire haver perdut el seu marit per una altra dona. «Havent enyorat la cura dels pares», mirava aquell home que s'havia convertit en el seu marit com a substitut de l'absència dels seus pares quan era jove. La va deixar embarassada malgrat que aleshores tenia un altre xicot. Ara estan separats i ella torna a gaudir de la seva solteria. Encara que s'ha distanciat de la seva llar per escapar de les censures de les seves germanes o els intents dels seus pares de restringir-li els moviments, està segura que pot controlar els seus propis desitjos. Quan el desig ve es diu a si mateixa «només frega el bany, treballa, que ja te n'oblidaràs». En aquesta fase, per a Sheila, el cos i el que és social no estan totalment diferenciats. El que és social està arrelat al seu inconscient malgrat que reconeix en part la força de la seva sexualitat. Necessita la companyia dels seus amics masculins però pot voler o no comunicar-se amb ells a través del text o sense el text, pel telèfon mòbil. La seva capacitat per manifestar el sentit de l'autonomia no és tan recent. Recorda que no va acceptar casar-se amb l'home que la va deixar prenyada fins que el seu embaràs va ser obvi, en el sisè mes. Ara ha redescobert que l'autonomia consisteix a no sucumbir a sotmetre's a l'altre, encara que senti la possibilitat de ser estimada per un altre. Diu que solament dóna una part d'ella mateixa, «sola-

ment una tercera part, la resta me la quedo per a mi, jo mateixa em distancio, com sabré si poden ser igual que el primer [marit]». Un cop, quan la seva mare li va preguntar on havia estat, va respondre que havia anat a buscar un home, és la seva manera de saber com la miren. Ara està segura que es coneix a si mateixa. Menciona com va ser capaç de refusar la demanda sexual del seu xicot en una situació molt compromesa. Aquesta situació va portar-la a adonar-se que reivindicar la seva sexualitat també significa escollir no ser un ésser sexual. Està segura que haver cedit a les proposicions sexuals del seu xicot confirmaria el que els seus pares pensen d'ella. La seva rutina diària durant les vacances és una mostra de com gaudeix de la seva llibertat, sent «soltera» novament, passar-s'ho bé ja no depèn de la presència d'un marit. Tot i així encara continua fent valer la inclusió d'amics homes en la seva vida i, de nou, no com algú de qui dependre, sinó simplement pel reconeixement compartit que les dones no solament són cossos sexuals.

És interessant el fet que hi ha dones que no estan separades de les seves famílies però diuen «si alguna vegada em quedo vídua, no em tornaré a casar mai més, definitivament mai més, solament trobaré un xicot». Estan manifestant una alternativa, malgrat que soni com una fantasia, expressa el desig d'alliberar-se de la supremacia masculina, com fa Sheila. Aquesta autoestima significa l'arribada d'una nova respectabilitat, les dones són capaces d'entrar i sortir d'una relació heterosexual, cosa que es concedia exclusivament al seu marit.

Hi ha un altre punt en l'exploració del cas de Sheila. Està més segura d'ella mateixa per dirigir aquest arranjament alternatiu, continua el seu treball a l'estranger després que els seus pares finalitzessin amb el treball a l'Aràbia Saudita. Els seus dos fills adolescents ara es troben sota l'atenció d'ells, cosa que ella va trobar a faltar. Però diu que també va perdre la vida d'adolescent havent quedat prenyada aviat. El treball a l'estranger sembla oferir-li més espai per al seu propi descobriment. Aquest espai es va crear per l'absència dels seus pares, i d'aquí que ella digui que no està preocupada per la seva absència respecte dels seus propis fills. Deixa els nens als seus pares: que ara siguin ells qui els cuidin ja que els va trobar a faltar quan els necessitava. Tot i així, aquesta reivindicació d'un dret previ per a ella només és secundària. No té grans recriminacions a fer per l'absència dels seus pares.

La noció de «bona vida» canvia

Sandra, també retornada després d'uns quatre anys a Hong Kong, ha decidit tornar un altre cop. No la preocupa la infidelitat del seu marit tot i que li van confirmar ni més ni menys que els seus propis fills i cunyada. Pel contrari, és el seu marit qui se sent més amenaçat per la possibilitat que li sigui infidel, cas que torni a marxar. Respon a les sospites del seu marit amb molta facilitat, dient «un sospita si és culpable del mateix acte», cosa que li va dir amb tot l'aplom davant la seva cunyada. La primera vegada que vaig entrevistar Sandra feia un any que era a casa i encara que els seus guanys es fan evidents en la casa acabada de construir, encara sent la necessitat de treballar a l'estranger per estalviar per a la universitat dels seus dos fills. En el moment de l'entrevista el seu fill tenia 15 anys i la filla en tenia 10. Preparar-se per al futur dels fills ha esdevingut més important per a ella, en particular ara que el seu marit sols pot encarregar-se de les tasques lleugeres després de perdre la major part de la seva cama quan el marit gelós de la dona amb la qual flirtejava li va disparar. El marit de l'altra dona també treballava a l'estranger. Per a Sandra la «bona vida» que va imaginar ja no depèn d'un marit o d'un marit fidel. Si no fos perquè es va

trobar un parent del seu marit a l'autobús quan anava cap a casa de la seva mare se n'hauria anat a viure allà com d'inici havia planejat en saber de la infidelitat del seu marit. El parent del seu marit es va oferir per acompanyar-la a casa de la mare d'ella al mateix temps que li demanava que no abandonés els seus fills. I, és clar, no la va deixar fins que va acceptar tornar amb ells. Tampoc no es va molestar quan el seu marit es va refugiar a casa de la mare d'ell. Així és com, durant uns mesos, va regnar en el seu bungalow de dues habitacions, espai en què, comparat amb la seva primera casa familiar, on la resta dels seus cosins haguessin abusat d'ells, considerava més lliures els seus fills. Darrerament, però, el marit es va trobar forçat a deixar la casa de la seva mare després d'unencontre gairebé violent amb el seu germà, a causa del qual no li va quedar més remei que reunir-se amb Sandra i els seus fills. Però la reconciliació va estar malmesa per les esporàdiques expressions de desafecte per part dels fills mostrant ràbia i manca de respecte envers el seu pare, o de la filla afirmant que no accepta un altre germà (posicions que els fills imposen reclamant un lloc al seu llit, que se suposa que només és per a la parella). Ella se sent protegida amb l'assertivitat del fill i la filla, però també assumeix la càrrega de pujar-los. La seva hostilitat envers el seu marit errant va minvar. I està segura que ha abastat el límit de fills que pot suportar en condicions normals. En desvetllar-se fins aquest punt, mostra com d'ambigües poden ser les pràctiques i els desitjos sexuals. I va dir que està decidida i segura de si mateixa per deixar la seva família: intent per concretar la «bona vida» que somia. Com altres dones, vol enviar els seus fills a la universitat perquè puguin tenir una vida millor de la que tenen ara. Altres llars amb treballadors a l'estranger poden tenir millors cases, i les altres comoditats que les acompanyen.

Dos anys després, en un altre encontre, estava amanyagant el seu nou bebè. El seu fill gran encara no va a la universitat. Ella no ha trobat el treball que podria garantir-li els seus somnis. Amb tot, es pren la vida amb calma. Es pot mantenir en suspens el que no ha pogut aconseguir fins ara.

Les consideracions precedents no fan referència als casos on fills i filles aconsegueixen migrar. Hi ha qui, després de completar els seus contractes en el primer país de destinació, es muda a una segona etapa. De cuidadors o cuidadores a Hong Kong, se'n van cap al Canadà, on finalment troben l'oportunitat d'exercir les seves professions com a infermeres o mestres. Això és possible per a aquells que tenen parents que els poden ajudar a trobar feina. Tenen el capital social adequat i altres característiques que els fan diferents. Aquesta pot ser una altra empresa.

CONCLUSIONS

Entre els fills i filles de llars amb treballadors a l'estranger, la resposta de les mares davant les oportunitats globals sustenta la dominació masculina. A les filles se'ls fa més fàcil identificar-se amb les seves mares que als fills amb els pares. Els fills s'oposen al treball agrícola però les filles prenen el treball domèstic com una segona naturalesa i poden integrar més fàcilment els valors de la mare en els seus trets conductuals. Això és més evident en les llars on la mare marxa quan la filla ja ha adquirit les habilitats corresponents a les tasques de la llar pròpies de dones. Maduren precoçment per la seva primerenca exposició a la forma en què la família fa front a les seves obligacions. Elles veuen i entenen les responsabilitats familiars i opten per les estratègies de la seva mare a l'hora d'arreglar-se-les. S'imbueixen de visions favorables de la família tot i que se'ls assigna una cosa tan important com el finançament de la família. Això els confereix un entrenament valuós.

En aquest moment, el cost humà de l'absència de la mare més detectat són dificultats dels fills i filles per triomfar, particularment els fills. Els pares que tenen fills problemàtics estan exasperats perquè no saben què fer amb ells. Els fills mascles esdevenen joves adults encara que no tenen models identificatoris amb els quals trobar el seu lloc. En aquestes llars es pot aplicar la distinció de Carol Gilligan (1982) entre el pensament masculí, més orientat a l'ètica dels drets, i el pensament femení, més orientat a l'ètica de la cura. Els fills mascles passen més temps fora de casa pel seu dret a jugar i divertir-se, mentre que les filles resten lligades a les seves obligacions de cuidar els germans. Quan els fills estan encara en l'edat en què es determina la seva orientació de gènere, a la llar s'experimenta un alleujament provisional. Les tietes no tenen problemes a l'hora d'assignar-los tasques de la llar, com en el cas dels fills de Sam. Però els problemes sorgeixen quan els fills superen aquesta etapa, coincidint amb la fi de la seva escolarització. No és fàcil trobar feina. La granja no els atrau. A l'escola, sens dubte, se'ls deuen haver transmès alguns coneixements útils. Avanço una altra problemàtica: la compatibilitat, en el seu món actual, d'aquestes habilitats per a la vida amb les habilitats professionals. De la professió s'espera molt capital social, atès que treballar a l'estranger no és la raó més exposada per escolaritzar els fills i filles. Encara cal examinar l'escolarització com a eina igualadora a les llars amb treballadors a l'estranger. La llar va saltar de les comunitats agrícoles al que és global. Encara hi ha una mínima incursió de les organitzacions comunitàries en el sistema educatiu per tal que es revisin radicalment els programes acadèmics fins i tot a les universitats locals, com també per apujar els estàndards dels graduats per tal que siguin competitiu dins el país i també globalment. Per exemple, les nocions de «bona vida» amb prou feines han arribat al nivell que siguin compartides per tothom, en el si de la família i de la comunitat. Amb prou feines s'han reexaminat les formes d'activitat cultural valorades socialment quant a l'impacte real en les seves vides. Existeixen intents de replicar símbols prestats que semblen aportar progrés, però han estat interpretats de diferents maneres. La socialització cap a l'ètica dels drets o l'ètica de la cura comença però no acaba en les famílies. Es requereix disposar d'una autoestima prou reconeguda, per poder comprometre's amb una reavaluació de les creences i les pràctiques institucionalitzades. Cal ser persones creïbles, respectades i valorades.

La noció comuna de «bona vida» és tenir una granja pròpia, una casa millor amb certes comoditats com un lavabo interior amb un vàter amb aigua corrent, una cuina de gas, equip de televisió, DVD, tricicle o *jeep*, (per al servei públic⁹ o per a ús general), si no un cotxe o furgoneta, filles i fills que esdevinguin professionals, estalvis per finançar-se una ocupació a l'estranger. La millora d'estatus s'evidencia amb invitacions freqüents com a patrocinadors de bodes i batejos, o invitacions per parlar en actes socials on s'espera una donació de diners a la institució que convida. Aquests símbols més visibles fan una vida feliç.

Quan aquestes marques de la «bona vida» són difícils de trobar, s'acomoden a una vida més senzilla atès que mentre «estiguin plegats, poden ser feliços». Quan les parelles no poden arribar a un acord, el marit i la muller poden continuar mantenint l'harmonia familiar —el mascle pot abandonar silenciosament (violència simbòlica), la dona fingint obediència (submissió simbòlica)—. Els problemes conjugals se superen, ambdós diuen «pel bé dels fills». El que sustenta l'ordre masculí és que siguin diferents i es complementin: els homes han de «controlar», fins i tot quan es produeix inversió de rol; les dones han

9. A Filipines és molt comú guanyar-se la vida en el transport públic, en forma de tricicles, taxis, o els característics *jeepneys*, *jeeps* habilitats per al transport de persones.

de ser esposes lleials, «estimant el dominant i la seva dominació» (Bourdieu, 2001: 80). No obstant això, existeixen casos que indiquen relacions de gènere en transformació. Això em porta al segon punt.

Les dones que estan perllongadament exposades a experiències migratòries demostren haver-se apoderat. La consciència diaspòrica (Perterra, 2002) les força a ser més reflexives ja que són constantment constretes per dilemes morals. La seva situació econòmica exigeix la resolució d'aquestes qüestions. Treballen com a cuidadores, tracten amb humans, de manera que només poden ser eficients si també elles reben nodriment emocionalment. Lluny de les seves famílies, depenen d'elles mateixes, s'han de cuidar.

Sheila destaca entre tots els casos pel seu sentit d'independència, que, segons recordo, prové d'haver estat testimoni del conflicte conjugal dels seus pares sobre continuar en l'estat anterior. La mare de Sheila va anar a l'Aràbia Saudita abans que el seu pare. No recorda que la seva mare depengués del seu pare ja que sempre va guanyar diners fins i tot abans de marxar a l'estranger. Sheila va arribar a entendre el món masculí aviat. Va créixer estimant el seu pare i va acceptar els fills que va tenir fora del matrimoni igual que els altres germans i germanes. Té la intuïció femenina i l'objectivitat masculina. La primera es manifesta en la seva manera elegant d'acceptar que el seu marit prengui una altra dona. Ella pertany a la segona generació d'una família en diàspora.

Per a Sheila la cura de si mateixa es pot definir com a tenir un amic home portat amb gran càlcul en el nivell de la intimitat emocional. Transmet abstinència opcional o afecte sense sexe. Les seves companyes poden tenir relacions més intenses —sexe amb afecte, compromís i responsabilitat, o sexe sense compromís, algunes altres tenen motius ocults—. Sheila pensa que s'ha alliberat d'un feixuc matrimoni, però continua trobant repressiu l'exercici d'autoritat dels pares, germans i germanes. Necessita ser més calculadora quan fa inversions emocionals en relacions amb altres homes. És curiosa de no prendre més i d'aquesta manera pot donar el mateix, evitant així certs riscos atès que comunicar-se amb homes o romandre inaccessible és un exercici de poder. Tot i que reconeix la seva necessitat de formar part d'una xarxa d'amistats, encara vol conservar un espai de respectabilitat. No vol ser etiquetada com una dona amb valors morals poc fermes.

Les parelles en crisi estan decidides a arreglar les coses per tal de gaudir pau mental. Sam hagués preferit parlar-ho amb la seva dona en comptes d'afrontar un tribunal. La seva dona pot passar amb comoditat a l'esfera pública mentre que Sam se sent intimidat amb facilitat. Té una conjectura sobre la raó per la qual la seva dona vol la nul·litat. Diu que ha acceptat la separació i no veu cap raó per a la nul·litat. És un joc de poder però assumit en diferents camps. Encara que no se sent còmode quant al joc que es dona mitjançant símbols abstractes, Sam pot veure com la seva dona participa d'aquests símbols. Els processos judicials poden portar-la a una posició desavantatjosa. L'únic que lamenta Sam són els diners gastats en el procés, que es podrien haver canalitzat cap a les necessitats dels seus fills. Ambdós semblen perdre i guanyar al mateix temps. Tots dos es troben en condicions precàries. Com es pot deduir de les vides d'altres homes en *Remaking Masculinities* (Pingol 2001), ells solament «refan» en la mesura que es puguin viure aquests senyals simbòlics segons les seves interpretacions del que és apropiat. Sam té els fills amb ell, i segons els seus estàndards no estan descuidats; la seva esposa pensa que haver construït una casa i enviar-los certa quantitat de diners significa que ella tampoc no ha faltat als seus deures. Sam i la seva dona no tornaran a compartir el mateix món. I ho saben.

Les llars travessen tensions internes ja que estan lligades a la tradició local alhora que s'exposen a l'*habitus* globalitzat. Els sistemes simbòlics es reorganitzen i pertorben la sobirania dels homes, encara que ambdós tracten de trobar aquell espai confortable per tal de recuperar el seu sentit de la seguretat. La recerca d'aquests espais no es limita als cònjuges —els homes en tant que juguen a la imatge de «l'home fort» davant els seus fills, la sogra i la seva comunitat—. Entretant les dones transmeten els símbols de la modernitat; encara que prenen el rol masculí de provisió, són també dones amb necessitats de dona i per satisfer-les les seves vides s'han de reorganitzar—. Es constata la confusió resultant d'aquesta reorganització. El que constitueix un «bon» pare o una «bona» mare encara està lligat a una relació conjugal estable per tal d'assegurar millor dedicació a la cura dels nens. Les decisions són molt determinades per les remeses i per la manera en què la família les inverteix. El fenomen dels subtils canvis en les posicions de dominància també defineix la formació de la identitat dels fills, que es pot estudiar més profundament ja que els rols s'han invertit, i això pot afectar l'orientació de gènere de les criatures.

Finalment, respecte a la cura de les dones cuidadores, Sheila i l'esposa de Sam es cuiden elles mateixes de manera diferent. Sheila afirma ser una dona per voluntat pròpia. Se sent apoderada per la facilitat amb què controla el seu propi cos. També posa a prova la seva identitat reconstituïda en la interacció amb els pares i amb els amics homes. L'esposa de Sam, per altra banda, solament pot esdevenir algú si observa estrictament el codi legal que governa els matrimonis. Sheila pot desconnectar de les relacions íntimes sense l'ajuda de la separació legal o la nul·litat. Està elaborant un codi que deriva de les seves experiències migratòries.

Els casos presentats mostren nocions canviants de la «bona vida», que definida i compartida com a ideal de família pot arribar a ser tediosa, atès que els membres de la família també es troben en un estat transitori de construcció d'identitat. Les relacions de gènere es continuen negociant entre homes i dones amb rols canviants. Aquesta negociació desvia l'atenció de la cura de la família. Per exemple, el grau d'acceptació de la infidelitat de l'home continua sent major que el de la dona. El fet que les dones continuïn retornant a les seves famílies, encara que algunes puguin mantenir en secret les seves vides alternatives a l'estranger, confirma les múltiples i fragmentades identitats que sorgeixen d'una cultura diaspòrica. Mentre que altres que preferirien estar amb les seves famílies, han de marxar fora per treballar, ja que van ser formades en una cultura on els seus cossos són per als altres, i només poden considerar que són també per a elles mateixes fins a un cert punt.

Maura és una d'elles. Encara que és una merescuda jubilada, va optar per retornar amb la persona que la va contractar. Refuta l'ideal de Cecil que «la família ha de mantenir-se unida». Treballar a l'estranger té un efecte individualitzador. Defineix Maura com una persona més individualitzada i que mira els seus fills de la mateixa manera. Havent complert amb la seva obligació amb els seus fills i filles, espera que s'espavilin per si mateixos. Es recompensa a si mateixa seguint en el que troba més realitzador: continuar empleada en una família de la qual la consideren part. Aquesta és la seva família substitutiva en la qual la cura monetaritzada ha estat similarment recíproca amb cura. Existeixen altres casos excepcionals com el seu.

Per l'altre costat, la majoria d'elles encara insisteixen a fer tasques de cura per a les seves famílies. Així és com projecten l'ideal d'esposa obedient i submissa, o fingeixen submissió, ajustant-se a les seves normes religioses, familiars i comunitàries. Aquestes estructures han format en elles hàbits mentals que les constreixen més que no pas les fan autònomes, individuals i reflexives. Sobre el procés de formació

dels hàbits mentals (conceptes, nocions, perspectives), el teòric clàssic Durkheim diu que no es formen solament per l'experiència individual sinó també per la «col·lectiva», «sempre anterior al pensament i parla individual» (Carrithers i altres, 1985: 51-52). Aquests hàbits mentals són emmagatzemats i col·locats al costat d'imatges adquirides d'altres cultures. La inversió de rol pot haver produït categories com la de «mestre de casa» o «dona absent» i com a conseqüència desenvolupar representacions col·lectives que en el present, atès que les narratives individuals són molt canviants, fan emergir imatges confuses. L'afirmació de la masculinitat o la feminitat pot tenir lloc en el pensament o en l'acció, interpretades per marits i esposes, fills i filles. L'afirmació és un joc de poder, tal com Foucault argumenta el poder circula, és dinàmic i és negociat. Segons Carrithers, els pensaments no es converteixen fàcilment en l'acció, a menys que hagin esdevingut hàbits mentals. No obstant això, les coses no sempre passen en consonància amb el que es pretén. Encara que Sheila té clar que gaudeix de la seva llibertat, dóna la benvinguda a la idea de «tenir més que només homes amics». Sandra, per altra banda, determinada com estava a no reconciliar-se amb el seu marit anys abans, ha canviat aquest sentiment al llarg del temps. Els significats de les seves experiències canvien i invariablement reformen la seva noció de «bona vida».

Traduït prèviament de l'anglès al castellà per María Jesús Izquierdo Benito i Anabel Gutiérrez-Otero Mora

5. La cadena d'externalització de la cura

Laura Duarte Campderrós

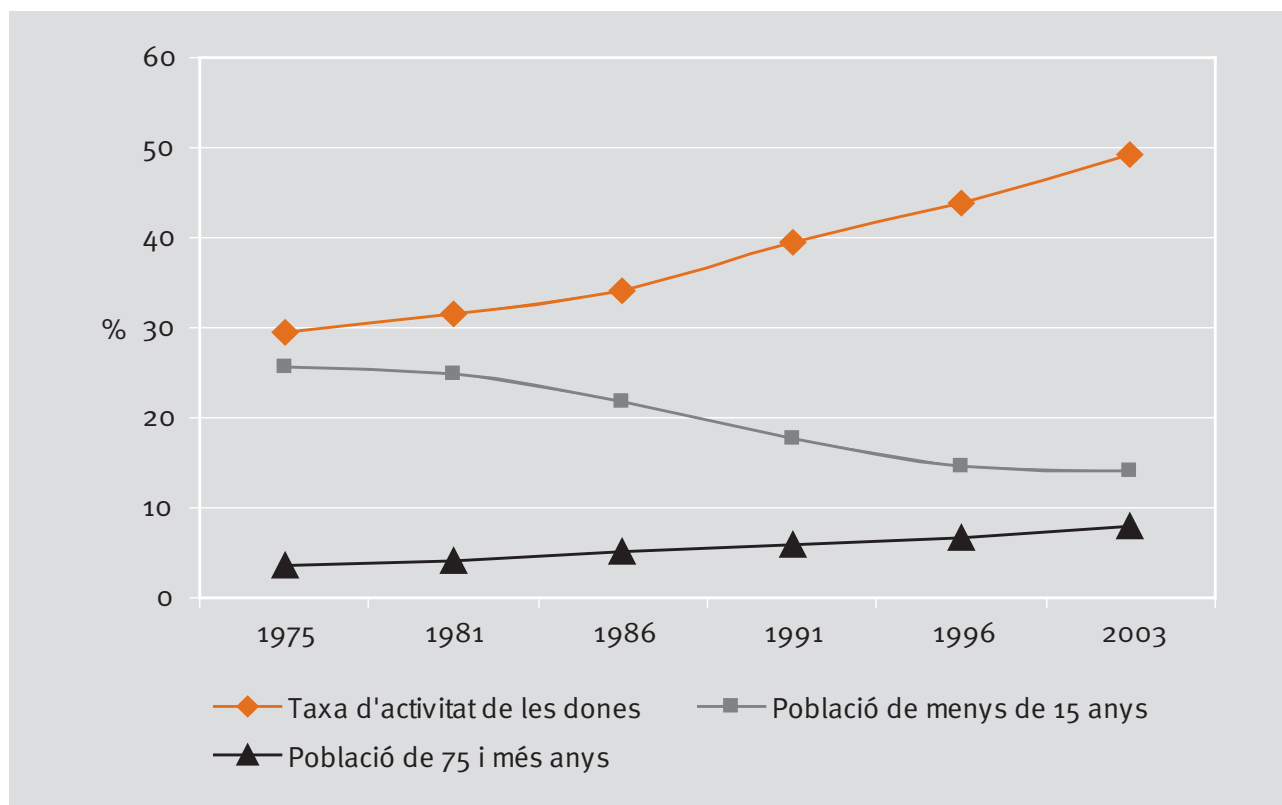
La globalització i la desigualtat social entre països donen com a conseqüència processos d'externalització de part del treball socialment necessari que funcionen en termes de cercles concèntrics. El privilegi de certes posicions socials es tradueix en la possibilitat de desplaçar cap a altres persones aquelles activitats menys valorades tant en termes econòmics com simbòlics. Aquest fenomen, expressió per excel·lència de la desigualtat social, es manifesta en el treball domèstic i les activitats de cura. Tal i com s'ha assenyalat, l'estat, el mercat i els homes desplacen cap a les dones unes tasques que malgrat la seva importància no són valorades, i com a conseqüència de la seva realització, es produeix un empobriment relatiu de les persones que les realitzen respecte de les que no les realitzen.

En l'aproximació al fenomen de la immigració femenina, l'externalització del treball domèstic i de l'activitat de cura apareixen com a elements centrals; la creixent immigració femenina i la proliferació dels anomenats serveis de proximitat són considerats com a fets estretament vinculats (Catarino i Oso, 2000). Alhora, es coincideix a afirmar la relació existent entre la feminització dels fluxos migratoris i la incorporació de la dona al mercat laboral. En una societat caracteritzada per la divisió sexual del treball i per l'escassa oferta de serveis d'atenció a les persones, l'externalització¹ de part de l'activitat domèstica i la feminització de la immigració són percebuts com a efectes d'un mateix fenomen: la creixent participació de la dona en l'esfera pública. Segons el *Boletín de Estadísticas Laborales* del Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, entre el 1992 i el 2000, el percentatge de dones respecte al total d'immigrants que obtenen permisos laborals passa del 28,2% al 35,6%, augmentant en 7,4 punts. Alhora, si observem el gràfic 1, veiem que durant aquest període la taxa d'activitat de les dones a Catalunya augmenta en 7 punts aproximadament (passa del 39,6 % el 1991 al 46,6 % el 2000).

En els darrers anys, l'augment creixent de la taxa d'activitat de les dones i l'envelliment ascendent de la població (gràfic 1) en un context social marcadament sexista i amb escassa oferta de serveis d'atenció a les persones, ha tingut dues conseqüències: l'externalització de part de l'activitat de cura cap al mercat i el descens de la natalitat (a Catalunya, el nombre de fills per dona passa de 2,9 el 1975 a 1,4 el 2003²). Totes dues es presenten com les estratègies majoritàriament adoptades per les dones dels nivells socioeconòmics més alts en el moment de compatibilitzar el treball domèstic amb el treball remunerat.

1. No obstant això, hem de tenir present que aquesta externalització és possible només per a un determinat col·lectiu de dones, aquelles amb una situació social econòmica benestant. Per a les dones que formen part d'una família on o bé els ingressos del marit resulten insuficients o bé el seu sou representa l'única renda familiar, la possibilitat d'externalització de determinades tasques és una opció possible quan es recorre a l'ajuda familiar per a la cura de les filles o fills en edat de dependència.

2. Font: Instituto Nacional de Estadística. *Indicadores Demográficos Básicos. Natalidad y Fecundidad 2004*.

Gràfic 1.**Relació entre el tipus de població dependent i la taxa d'ocupació de les dones. Catalunya**

Font: Instituto Nacional de Estadística. *Encuesta de Población Activa. Principales Resultados. 2004*, i Institut d'Estadística de Catalunya. *Estructura de la població. 1975-2003*.

La immigració femenina, que en la major part dels casos obté un lloc de treball en el sector de serveis, apareix com el mitjà que permet continuar la carrera professional i alhora assumir responsabilitats familiars. Entre la població activa, el rebuig creixent dels autòctons a realitzar les activitats domèstiques, i l'existència d'un marc legal que limita la inserció laboral de la força de treball immigrant, són els dos factors que expliquen que sigui el col·lectiu de dones immigrants el que acabi en les ocupacions del servei domèstic (Parella, 2000). Així, la desigualtat en l'esfera domèstica, el debilitament del tradicional paper de la família extensa juntament amb l'absència de polítiques públiques, ha portat com a resultat la creixent contractació de dones estrangeres per a la realització d'una part de les activitats domèstiques (King i Zontini, 2000). S'assenyala, per tant, la vinculació entre la feminització de la immigració i la incorporació de les dones espanyoles al mercat laboral (Ribas, 2000).

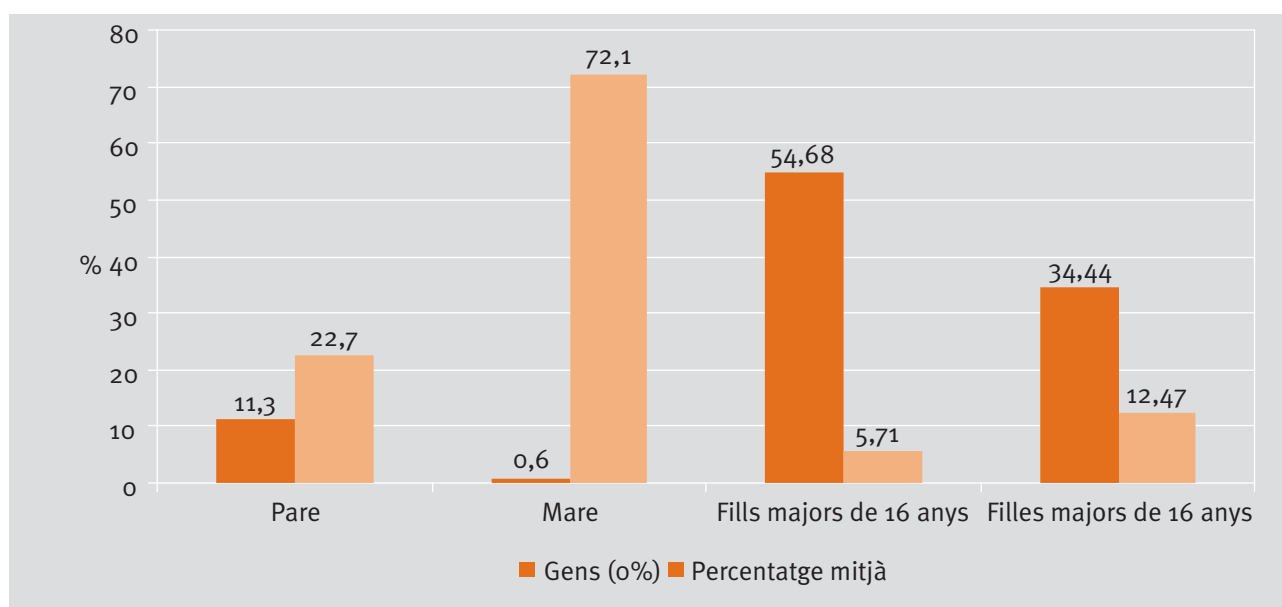
En aquest capítol presentarem els efectes derivats de la relació entre la immigració filipina femenina a Catalunya i la presència de les dones en el mercat de treball, prestant especial atenció al seu impacte en les famílies catalanes, i en les filipines entrevistades. En primer lloc es parlarà dels processos d'externalització i mercantilització parcial de les activitats femenines, en segon lloc es tractarà l'impacte de la contractació de dones immigrants en les famílies catalanes, i finalment es prendrà en consideració l'impacte de la immigració en les famílies de les dones immigrants segons és viscut per aquestes.

EXTERNALITZACIÓ I MERCANTILITZACIÓ PARCIAL DE L'ACTIVITAT FEMENINA

Entenem l'externalització de la cura com la derivació per part de determinades institucions o individus de certes responsabilitats d'atenció a persones dependents i/o a la pròpia persona, cap a una altra institució o subjecte. En les nostres societats, l'estat, el mercat i la major part dels homes han derivat cap a les dones l'activitat de tenir cura dels dependents (infants, malats, vells o incapacitats). Les dones han estat socialment les encarregades de dur a terme les tasques domèstiques i d'atendre les necessitats dels membres familiars (Izquierdo, 2003b).

Gràfic 2.

Distribució del treball domèstic segons la posició en la família i el sexe. Catalunya

Font: Fundació Jaume Bofill. Panel de Desigualtats Socials a Catalunya (PaD). Primera onada, 2001-2002. *El repartiment del treball domèstic i familiar. Avançament de resultats.*

El gràfic 2 posa de manifest com en l'actualitat aquesta situació es manté. En la distribució de les feines de la llar, la proporció mitjana de tasques realitzades per les dones és del 72,1% en relació amb el total del treball, mentre que la dels homes és només del 22,7%.

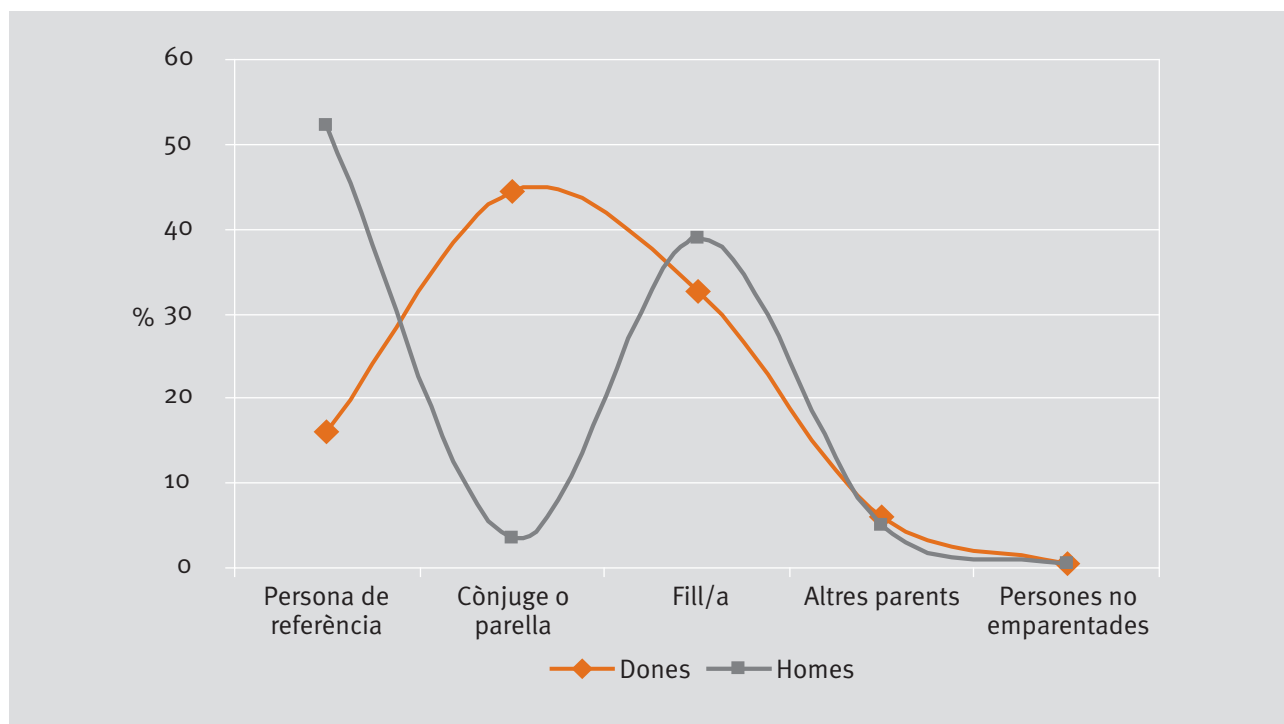
Un altre indicador d'aquest fenomen pot ser la posició que s'ocupa a la llar. Observem en el gràfic 3 com la major part de les dones se situen en la posició de cònjuge o parella, l'equivalent en la pràctica a la posició de mestressa de casa, mentre que els homes se situen sobretot com a persones de referència, el tradicionalment anomenat cap de família.

En la mesura que les dones es responsabilitzen i realitzen la major part de les tasques d'una llar, de la cura de les persones de la seva família —es trobin o no en una situació de dependència— i tenen un treball remunerat, assumeixen una càrrega que excedeix el que correspon a una persona adulta. En primer lloc, perquè amb la seva feina satisfan les necessitats d'altres persones també adultes, generalment homes, i en segon lloc perquè els substitueixen en l'atenció a les persones dependents del seu entorn familiar. Aporten, per

tant, un treball que no les beneficia i en canvi permet enfortir la posició social i política d'aquells que reben l'atenció, els homes, atès que els proveeix de temps lliure per dedicar-se a altres activitats. El fet que les dones s'encarreguin de l'atenció i cura dels fills i filles suposa per als homes un estalvi de temps i energia que poden destinar a la promoció i carrera professional (M.J. Izquierdo, 2003b).

Gràfic 3.

Posició en la llar segons el sexe. Espanya³

Font: INE. Sociedad. Mercado Laboral. *Encuesta de Población Activa*. 2004 (no es disposa de dades més recents).

En la mesura que les dones s'incorporen al mercat laboral, es produeix una tensió entre les responsabilitats familiars i el desenvolupament personal que porta les dones en situació més favorable des del punt de vista econòmic a externalitzar cap a la immigració femenina una part del cost de la producció de la vida humana i social. Pel fet que els salaris en el sector serveis, particularment pel que fa al treball domèstic o la cura de persones, tendeixen a ser més baixos que en la resta d'activitats, i pel fet que el fenomen de l'externalització del treball domèstic i de la cura cap a les migrants es dona no solament en la nostra comunitat sinó també en els països d'origen de la immigració, es pot afirmar que el model d'externalització de la cura de la vida humana està organitzat en forma de cadena estructurada amb la previsible degradació en cada baula de l'activitat i de la persona que la realitza.

En la nostra societat, l'externalització de part de l'activitat femenina s'ha manifestat, parcialment, a través de la seva mercantilització. Esping-Andersen (1993) o Mingione (1994) assenyalen com en les socie-

3. No es disposa de les dades per a Catalunya.

tats postindustrials tasques fins aleshores realitzades per les dones dins el marc familiar han passat a ser ofertes pel mercat. Experts en el camp de la immigració i la cura confirmen aquest fet.

[...] se da una mercantilización porque estas actividades que siempre habían hecho las mujeres sin cobrar entran en el mercado, y claro en el mercado les dan precio, un valor, porque tienes que pagar a la mujer que hace las tareas domésticas o a la mujer que te cuida al padre enfermo, que antes hacían las hijas con las madres.

(Investigadora 2)

El sorgiment d'empreses i entitats dedicades a oferir els anomenats «serveis de proximitat» és un indicador de la creixent mercantilització de les diferents dimensions de l'activitat femenina (tenir cura, el treball domèstic i, especialment, els serveis). Tanmateix, no només el mercat passa a oferir aquest tipus de serveis sinó que l'estat també apareix com a provisor de certs serveis tradicionalment desenvolupats per les dones: les activitats d'atenció i cura a persones dependents. Segons apunta Mingione:

[...] la intervenció de l'estat només és efectiva en una mesura molt limitada, viable únicament en aquells casos d'activitats que poden ser separades del seu entorn domèstic (llars d'infants, hospitals, etc.) o en estrats limitats de la població en situacions particularment difícils (com els dels vells que viuen sols i són assistits a casa seva pels serveis socials).

(Mingione, 1994 p. 289)

Ara bé, tal i com apunta Gutiérrez-Otero en el capítol 7 sobre l'administració, només els països escandinaus tendeixen a proporcionar serveis públics de cura a les persones en edat de dependència: infants i vells. Així, nens i nenes en edat d'escolarització i un terç de la població de la tercera edat reben diàriament assistència pública. Per contra, en la resta de països europeus, la tendència apunta cap a la privatització de l'activitat de cura; el mercat i la família apareixen com els seus principals proveïdors.

Diverses autores com Fraisse (2000) o Torns (1997) han apuntat la possibilitat de parlar dels serveis de proximitat com una nova ocupació resultant de l'evolució econòmica i social. De la mateixa manera, els experts en aquest sector veuen aquesta mercantilització com un mitjà d'incorporació de cert col·lectiu de dones al mercat laboral, aquelles que es troben en una situació socioeconòmica de dependència amb l'estat.

[...] ha ajudat a incorporar la dona al mercat laboral. Ho he vist com un nínxol d'ocupació, ha sigut un forat que ha pogut omplir bé la dona [...] la quantitat de dones que ho acostumen a tenir més difícil i sobretot han pogut viure, sense dependre de l'estat, dependre d'un PIRMI o dependre sempre de les ajudes essencials, que no deixa de ser una cosa terrible. En aquest aspecte jo crec que se'ns ha obert una nova via de col·locació que és important i que pot créixer [...].

(Directora d'una fundació de serveis de proximitat.)

Per tant, la salarització de l'activitat de cura, lluny d'alliberar les dones de la condició de cuidadores i afavorir una distribució del treball més igualitària, ha comportat la reafirmació de la seva posició però en altres condicions, les marcades per l'àmbit de les relacions laborals. Si bé les dones autòctones amb treball remunerat no deixen de realitzar les tasques domèstiques, poden transferir una part d'aquesta feina a altres dones, aquelles que es troben en una situació social més precària que elles mateixes, en l'actualitat el col·lectiu d'immigrants. Cancian i Moody-Adams (citats a M.J. Izquierdo, 2003b) han assenyalat com a tret

característic dels col·lectius més desfavorits l'assumpció de l'activitat de cura. Alhora, la societat filipina ha estat definida pels mateixos experts filipins en el tema d'emigració com una organització dedicada a la formació i exportació de cuidadores cap als països més rics, tal i com comenta Canyelles en el capítol 1. Aquest fet ha comportat la denominada divisió internacional de treball domèstic o la transferència internacional de part del treball de cura engrossint el sector de serveis. Mentre que les dones de nivells socioeconòmics més alts obtenen serveis poc remunerats de les treballadores domèstiques filipines, aquestes treballadores, si s'escau, contracten els serveis, a un cost encara més baix, de les dones més pobres del seu propi país per tal de cobrir el buit que es produeix en les seves famílies quan emigren. S'evidencia la relació existent entre les pràctiques i activitats de tenir cura, el gènere i la desigualtat, tant si es considera el sistema de relacions mundial com l'estructura social d'un país particular. Alhora, exigeix que la necessària atenció a la desigualtat social de les dones, com a fet universal, no contribueixi a ocultar la desigualtat que es produeix entre dones, molt particularment entre dones autòctones i immigrades.

IMPACTE DE LA IMMIGRACIÓ EN LA FAMÍLIA CATALANA

Entre les famílies catalanes que contracten dones filipines, es constaten dues situacions clarament diferenciades: aquella on l'externalització de part de l'activitat domèstica és una estratègia de conciliació, d'augment d'autonomia i de millora de la qualitat de vida particularment per a la dona, i aquella on l'objectiu és la descàrrega de part de l'activitat domèstica amb la finalitat de disposar de més temps i per tant d'oferir millor qualitat de vida als membres de la família. Mentre que en el primer cas la dona que contracta el servei treballa fora i dins la llar, en el segon aquesta està ocupada només en el treball domèstic.

Quan la dona assumeix la totalitat de les tasques familiars i part de la provisió, atès que té un treball remunerat, la contractació de serveis domèstics, a més de suposar una descàrrega important i un increment d'independència i llibertat d'acció, pot contribuir a evitar conflictes de parella. En el cas que presentem a continuació queda evidenciada la importància de comptar amb ajut extern per evitar les tensions entre la dona i l'home. Contractar algú durant tot el dia apareix com la solució davant la impossibilitat de negociar amb el cònjuge una distribució més equitativa de les tasques de la llar. Alhora, com veurem en analitzar la situació familiar de les immigrants filipines, evitar els conflictes propis implica externalitzar-ne la causa en una cadena de relacions de poder.

Abans teníem una noia unes hores al dia [...] però tenia la meva mare que no vivia a casa però vivia aquí al costat, i estava malament de salut i es va anar deteriorant molt. Pràcticament li havíem de fer gairebé tot: ajudar-la a rentar, les necessitats íntimes, no s'espavilava. Quant a menjar, li havies de fer tot, perquè va quedar impossibilitada. Ella tenia la seva casa, no volia anar a casa de ningú, però encara era més feina haver d'estar pendent de la mare [...], i el meu marit també és una persona d'aquelles que no col·labora pràcticament gens i a casa es va crear un clima de tensió important perquè araestic amb el meu marit, abans treballava en una altra empresa [...] tenia un horari que començava a les 8 del matí [...] i quant a parella la relació era dolenta, perquè és clar, arribaves a casa i encara que tinguis una persona que vingui a netejar una estona, el que queda és molt, i vam decidir agafar algú que estigués a casa tot el dia, perquè si no, la parella no hagués anat bé, evidentment.

(Família contractant de treballadora domèstica filipina 1.)

El cas que acabem de presentar mostra que la incorporació de la dona al mercat laboral, lluny de comportar el qüestionament del model dominant —dona activitat de cura versus home activitat de protecció i provisió— i, en conseqüència, la distribució més igualitària de les tasques domèstiques, ha suposat l'externalització de part de l'activitat femenina.

L'externalització apareix com la resposta o solució a una situació de conflicte provocada per la incompatibilitat de demandes que tenen el seu origen en àmbits socials diferents: el familiar i el laboral. La incompatibilitat entre ambdues esferes sorgeix en el moment en què les demandes d'un dels àmbits entren en conflicte amb les demandes de l'altre, sempre i quan aquestes siguin responsabilitat d'una sola persona (Carmen Martínez i altres, 2002). L'organització de l'esfera mercantil parteix a priori d'una plena disponibilitat laboral de les persones, amb jornades que fan de l'atenció a la llar i a les persones dependents un obstacle per a la conservació de la feina. En una societat caracteritzada per la divisió sexual del treball, l'home evita aquest conflicte a través de la dona.⁴ Si és la dona qui assumeix les tasques de la llar, en principi la disponibilitat laboral de l'home serà plena, gaudint per tant de la possibilitat de donar resposta satisfactòria a les demandes provinents de l'esfera privada.

L'externalització apareix com la resposta més generalitzada i es converteix així en un mecanisme de millora de la qualitat de vida de les dones més que de canvi en la manera d'abastar les relacions entre les activitats de provisió i les de cura. A través de l'externalització, les dones ajusten les responsabilitats familiars a les demandes laborals a les quals es veuen sotmeses, o a la inversa, fent desaparèixer la situació d'incompatibilitat i conflicte entre ambdues activitats i produint així una millora en la qualitat de vida de la dona.⁵ De fet, part de les dones amb treball remunerat adopten una estratègia similar a la que han utilitzat els homes des de sempre, traslladant a altres persones (sempre dones) aquelles activitats domèstiques que poden ser un obstacle a la integració laboral. La contractació a jornada completa de mà d'obra filipina permet la descàrrega i tal vegada el traspàs de les responsabilitats derivades de la cura a una altra dona, satisfent així l'exigència de plena disponibilitat provinent de l'àmbit laboral.

P: En quins aspectes creus que ha millorat la teva vida pel fet de tenir una persona contractada?

R: A mi m'ha donat més independència, jo des que hi ha la F. aquí, si algun dia vull sortir, surto i ningú no em diu res. De l'altra manera clar que ho podia fer, però, deixar els nanos, deixar el marit no ho hagués fet. En canvi ara, tinc més llibertat.

(Família contractant de treballadora domèstica filipina 1.)

[...] De fet, per als nanos, arribar a casa i que hi hagi algú, ja és [...] perquè arribar a casa i trobar la casa buida, clar que millor si és la mare, no, per a ells?, però bé, si no hi ha la mare doncs hi ha una persona que li pots parlar, que li pots dir el que sigui, que et pot ajudar i és una tranquil·litat.

(Família contractant de treballadora domèstica filipina 1.)

Les solucions adoptades davant la incompatibilitat entre les demandes familiars i laborals no qüestionen l'actual model d'organització social del treball. La dona com a mestressa de casa i treballadora remunere-

4. En les relacions de parella on la dona assumeix en exclusivitat les responsabilitats derivades de la llar, les demandes i responsabilitat dels homes sorgides de cada àmbit no entren en conflicte i per tant no apareix el problema de la incompatibilitat.

5. En aquest sentit, l'externalització, a més d'una resposta a un conflicte, pot ser considerada com l'expressió de la creixent voluntat de les dones d'accedir i mantenir-se en l'esfera pública i alhora assumir responsabilitats familiars, en un model organitzatiu que encara manté com a criteri distributiu de les tasques socials el sexe.

rada ha de decidir entre adoptar una estratègia de descàrrega de les responsabilitats laborals o de les familiars. En aquest darrer cas, a través de l'externalització de part de l'activitat. L'altra opció implica el treball a temps parcial, amb el cost de tallar la possibilitat de fer carrera professional. En les dades de la taula 16, observem que la proporció de dones a jornada parcial és més elevada en relació amb la dels homes, del 17,7% i del 2,9% respectivament. De manera més específica, veiem que la cura de les filles i fills i dels adults dependents, a diferència dels homes, és un dels motius de l'elecció de les dones de treballar a jornada parcial: el 12,2% de les dones al·lega treballar a jornada parcial per obligacions familiars, en canvi, la proporció d'homes és quasi inexistent, del 0,6%.

Taula 16.

Distribució del tipus de jornada segons el sexe. Espanya⁶

Tipus de jornada		Dones	Homes
Jornada completa	n	5.933	10.755
	% c	82,3	97,1
Jornada parcial	n	1.277	323
	% c	17,7	2,9
Per assistència a cursos	n	45	43
	% c	3,5	13,4
Per malaltia o incapacitat pròpia	n	3	5
	% c	0,2	1,7
Per obligacions familiars (cura de nens, d'adults malalts o discapacitats)	n	155	2
	% c	12,2	0,6
Per no trobar feina de jornada completa	n	229	60
	% c	18,0	18,7
Per no voler treballar a jornada completa	n	128	16
	% c	10,0	4,8
Pel tipus d'activitat que desenvolupa	n	479	130
	% c	37,5	40,3
Per altres motius	n	238	66
	% c	18,6	20,4
Total	n	7.211	11.078
	% c	100	100

Font: Instituto Nacional de Estadística. *Encuesta de Población Activa*. 2004 (no es disposa de dades més recents).

A nivell polític observem la mateixa lògica d'organització: les denominades polítiques de conciliació de la vida familiar i laboral s'han centrat bàsicament en els permisos laborals de persones assalariades i la

6. No es disposa de les dades per a Catalunya.

promoció dels denominats Serveis d'Atenció a la vida Diària (SAD) (Torns, T., Borràs, V., Carrasquer, P., 2003) o «polítiques de cura»⁷ sense posar en dubte la distribució familiar de les tasques de cura.

En altres casos, la contractació respon a la voluntat de descarregar-se de determinades tasques de la llar amb la finalitat de dedicar més temps a la cura dels fills i filles i atendre les necessitats del marit, i les d'una mateixa, alhora que permet disposar de serveis de major qualitat i d'una casa més neta i organitzada. Addicionalment, assumir la càrrega total del treball domèstic pot ser viscut, per a la dona que el realitza, com a cansat i feixuc, i per tant l'ajut d'una altra persona suposa sentir-se més alleujada sense renunciar a oferir a la seva família una atenció de qualitat. Per tant, hi ha una consideració implícita de quines tasques es poden externalitzar i quines no.

Tienes más tiempo para dedicarte a otras cosas, porque la casa te llena muchísimo si es que te gusta tener la casa bien. Aquellas señoras que tienen una casa aparente, pero que tiene rinconcitos, y la comida pues así, y no se preocupa de hacer un buen sofrito, o no se preocupa de servir una buena mesa, o atender al propio marido como se tiene que atender, o a ti misma, que comas en una bandeja, ponértela bien. Pues lógicamente te descansa tener una persona que esto te lo haga [...]. (Família contractant de treballadora domèstica filipina 2.)

A diferència del que s'exposa en el cas anterior, l'externalització no és la resposta al conflicte originat per la incompatibilitat de les responsabilitats familiars i les demandes professionals, atès que la dona es dedica en exclusivitat a les activitats de la llar.

Les dades següents mostren que recórrer a l'externalització no depèn tant de la situació laboral de la dona com del seu nivell educatiu. Així, més de la meitat de les dones amb estudis universitaris tendeixen a externalitzar les tasques domèstiques i de cura dels membres familiars.

Taula 17.

Externalització del treball familiar segons la situació laboral i els estudis de la dona. Catalunya

Tasques externalitzades	Ocupada	Amb estudis universitaris	Ocupada amb estudis universitaris	Total
Tasques domèstiques	23,7	45,4	47,5	18,2
Cura a membres de la família	0,5	1,2	1,4	0,8
Ambdues	3,1	5,2	5,8	1,7
Cap de les dues	72,7	48,2	45,3	78,9

Font: Fundació Jaume Bofill. Panel de Desigualtats Socials a Catalunya (PaD). Primera onada, 2001-2002. *El repartiment del treball domèstic i familiar. Avançament de resultats.*

7. Aquestes polítiques fan referència a aquelles mesures que tenen com a objectiu l'atenció i cura dels infants, de les persones grans i dels malalts (persones dependents).

D'altra banda, és probable que l'externalització vagi associada al nivell econòmic, fet que indicaria que part de les tasques domèstiques són viscudes com a càrrega i no com a pràctica relacionada amb l'ètica de la cura, atès que les dones se'n desprenen tal i com ho fan els homes, si disposen de mitjans per fer-ho.

No obstant això, en ambdues situacions, l'organització familiar està fortament determinada per la divisió sexual del treball. Així, totes les qüestions relacionades amb la llar i la família són afers concernents a la dona. El fet més destacat en els estudis sobre la conciliació i l'activitat de tenir cura és que la dona acaba assumint la posició de cuidadora principal: s'encarrega d'organitzar, gestionar i supervisar el servei extern (*cure manager*) i de realitzar aquelles tasques de cura considerades com a més rellevants o indelegables.

R: [...] A ella li va més bé que li donis tot programat, que li diguis això, allò, fes allò altre. Tants anys que fa que és aquí i, per exemple, a l'hora de fer menjar, què faré, que no sé què [...] L'hi has de dir [...].

P: Per tant el tema organització de la casa continua sent tasca teva no?

R: Sí.

(Família contractant de treballadora domèstica filipina 1.)

R: *Yo, mi marido no, no. Yo soy la que hablo siempre con el servicio, mi marido no, se ocupa de otras cosas. En casa, en cuanto al servicio, todo le va bien lo que yo diga, quiero decir no ha sido un hombre que se ha metido nunca, hombre, si encuentra un defecto vendrá y me lo dirá, pues «esta persona hace esto», o «cuando tú te vas coge el teléfono», o, por lo que sea, mi marido ya es mayor, pero, no, no no, he sido yo la... la jefa, jja, ja, ja!, la que llevo la familia jja, ja ja!*

(Família contractant de treballadora domèstica filipina 1.)

Observem un model d'organització de la cura on la família, i concretament la dona, apareix com el principal agent de socialització i d'atenció de les persones dependents. Les anomenades «polítiques de cura» se sustenten en l'opinió generalitzada que l'atenció oferta per la família (les dones) és la millor forma de cura que poden rebre les persones dependents (infants, vells, malalts i discapacitats). Aquesta lògica també és present en el disseny de serveis socials destinats a la cura d'infants i persones adultes. Així, en el terreny de la cura d'infants, la principal política pública a nivell nacional ha estat l'ampliació de l'oferta de places als centres públics per a nens i nenes de tres a cinc anys però existeix una escassa oferta de serveis per a nens menors de 3 anys (Valiente, 1997). Si bé a partir del 1990 amb la Ley de Ordenación General del Sistema Educativo (LOGSE) l'educació preescolar passa a atendre nenes i nens d'entre 0 i 6 anys, els serveis oferts són concebuts com a programes educatius i no com a mitjans que facilitin i permetin a les dones conciliar les obligacions familiars i laborals. Es concep la família com el principal agent de socialització i custòdia.

De la mateixa manera, la cura dels adults dependents per malaltia o vellesa és considerada socialment com una problemàtica privada a solucionar en l'àmbit familiar (Mora, 2002). La família, de fet les dones, és la font principal de recolzament i cura dels adults dependents seguida de la contractació privada de cuidadores a domicili, especialment entre les persones amb més recursos econòmics. La creença que les persones grans necessiten ser ateses i mantenir-se en el seu entorn familiar i social apareix com un efecte i alhora reforç de l'organització de la cura en la nostra societat. En la creació de serveis socials, la lògica que opera se sustenta en la consideració que l'anomenada «cura formal» (sector serveis) és sem-

pre addicional a la «cura informal» (la família) on són les dones les que s'encarreguen de la cura de vells i discapacitats (Bazo i Ancizu, 2004). La tendència apunta a la preferència per les xarxes familiars per a la cura d'adults dependents. Tanmateix, està prenent rellevància recórrer als ajuts externs públics i privats, especialment als serveis privats, un indicador d'aquest fet és el desenvolupament creixent d'empreses de serveis de proximitat.

IMPACTE DE LA MIGRACIÓ EN LA FAMÍLIA FILIPINA

La migració de dones filipines a Catalunya ha comportat modificacions importants en les relacions familiars a casa seva. Es passa d'un tipus de família caracteritzada per la cohabitació de diverses generacions, a una on les relacions de la dona amb el marit i els fills es mantenen en la distància. També, amb la immigració, les dones s'acaben convertint en providores importants en l'economia familiar ja que a través dels seus ingressos permeten millorar significativament el seu nivell i condicions de vida i alhora crear un patrimoni al seu país d'origen. Aquest fet ha comportat la instauració de relacions de dependència de bona part dels membres familiars respecte a la dona que emigra. Finançar l'educació juga un paper fonamental: és habitual que les dones emigrin per pagar els estudis dels seus fills i filles o germans/es, i que finalment acabin finançant l'educació dels seus nebots/des.

En aquest apartat, tractarem les qüestions esmentades, començant amb una descripció del context familiar de les dones que emigren, de les relacions familiars a distància que s'estableixen i les seves implicacions, i del paper de la dona que emigra en l'economia familiar.

La família d'origen: valors i costums

La família d'origen de les dones filipines es caracteritza sobretot per la seva extensió i per una organització jeràrquica basada en l'edat. La convivència de tres generacions en un mateix nucli familiar i el respecte, la cura i l'obediència dels joves vers els grans, són aspectes destacats en les entrevistes a les dones filipines. L'autoritat atorgada a les persones grans i la cohesió familiar⁸ poden explicar que el desig o projecte més present entre les dones filipines sigui el retorn al seu país d'origen. En el seu projecte de futur pesa considerablement la valoració que fan sobre la situació de solitud i desatenció familiar que viuen les persones grans a Catalunya, situació en la qual no es volen trobar. La confiança en l'obligació de tenir cura i atendre les persones grans com a deure fonamental de la cultura filipina els permet creure que la millor opció és tornar al seu país un cop s'arriba a la jubilació. D'altra banda, el retorn a Filipines també ve motivat pel baix cost de la vida allà; s'anticipa que pocs diners són necessaris per garantir una bona atenció i cura durant la vellesa, a diferència de Catalunya:

[...] Respetar a los mayores que es también demasiado para los españoles, no se puede creer ¿no?, pero en Filipinas tenemos que manifestar nuestro respeto a los mayores, a los abuelos, a los pa-

8. Bona part de les entrevistades posen de manifest la forta unió existent entre els membres de la família, especialment entre pares i fills, entre germans però també entre ties i nebots, avis i néts, etc.

dres, diciendo con palabras, pohc. Poch es como high respect, con mucho respeto [...]. Uno tiene que responder pohc, con mucho respeto a los mayores y a las autoridades, tiene que ser así, es uno de los valores [...].

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

[...] En Filipinas la familia es sagrada, para el filipino la familia es sagrada. Vamos a decir que hay ocho hermanos y hermanas, se muere la madre y los ocho se van a pelear para acoger al abuelo. No es como aquí que van a residencias o cosas, allá no, ni pensar, uno se ha jubilado, «ah te has jubilado, papá, tú te quedas conmigo», «no, no, no, que él se queda conmigo», y es así, o sea que es una familia grande. Y ellos, pues, vamos a decir, hay ocho hermanos, el padre no puede con tanto, «pues yo me voy a otro país y te mando dinero», y cosas así.

(Editor de la revista *Balitang Pinoy*.)

La familia está tan unida que hasta los abuelos viven con la familia hasta que mueren. A los abuelos y abuelas, sus descendientes tienen que cuidarles hasta la segunda o tercera generación, en la casa [...].

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

Hum, ya veremos, porque claro, cuando no estén los padres de mi marido, [...] es cuestión de dinero, a ver, si podemos ir ahora, eso ya es otra cosa, otro asunto. Ahora estamos que no podemos ir, porque están sus padres, y cuando terminen sus padres, ya veremos a ver si podemos. Pero yo creo que ya es, que se lo diría a mi marido, yo creo que tenemos que hacer un poco más de sacrificio, para que tenga jubilación, o que te den la mitad de jubilación, porque por lo menos si nos dan la mitad, con ese dinero ya podemos vivir en Filipinas tranquilamente, y a parte, como tenemos piso, pues lo dejamos en alquiler, entonces ya tendremos más.

(T treballadora domèstica filipina 1.)

Y nunca estaban...vivían solos pero siempre nos turnábamos los nietos para que estuvieran acompañados. Esta es una buena costumbre también allí, que los abuelos son muy respetados, son muy queridos por los nietos, por los hijos, y están mucho por ellos, y entonces siempre estaba con ellos, cuando hacían la compra, ¿sabes la compra? [...]. Estaremos muy solos, viejos. Allí no estaríamos solos, siempre estaríamos acompañados de uno, de otros, porque las personas mayores siempre son muy queridas por la familia.

(T treballadora domèstica filipina 2.)

Quan em retiri la meva única ambició és el que ja els he dit a les meves nenes, els estic dient que vull tornar a Filipines. Però no em quedaré allà tota la vida, però voldria tenir les meves vacances allà, llavors vindré aquí per veure-les, si elles estan aquí, clar. I si tenen família, i canalla, llavors veuré els meus néts, però sempre en el cas que es quedin aquí.

(T treballadora domèstica filipina 5.)

En la seva majoria, les famílies d'origen treballen i viuen de l'agricultura. Sovint, són els mateixos membres de la família els qui fan la totalitat de les tasques agrícoles, només excepcionalment i en moments d'excessiva feina contracten personal extern al nucli familiar. En aquest context, les filles i els fills, a més d'estudiar, treballen al camp i fan part de les tasques de la llar. D'altra banda, l'educació juga un paper

fonamental en la família. Proporcionar estudis universitaris s'acaba convertint pràcticament en una obligació dels pares vers els fills i filles, o fins i tot de les germanes vers els germans/es i, posteriorment, els seus nebots/des, tot i que en la majoria dels casos impliqui l'endeutament, el sacrifici i la migració. Podem parlar d'una cadena de sacrificis a favor dels vincles comunitaris i que per tant no deixen espai, aparentment, per al projecte vital personal.

Mi hermana mayor [...], es la primera que estudió en la universidad, entonces teníamos todavía 6 vacas, y poco a poco las íbamos vendiendo y poco a poco se fueron acabando las vacas, y claro, teníamos muchas deudas, porque la universidad es cara y teníamos que pagar todo. Menos mal que mi hermana estudió en la universidad del gobierno, la pública, y pagaba menos, pero a pesar de eso [...]

(Treballadora domèstica filipina 1.)

Yo, yo, yo, porque tenía la posibilidad de poder seguir estudiando. Por eso de primero a segundo de bachillerato mi tía me pagaba los estudios. Como sus hijos eran chicos, les hacía yo la comida sin cobrar ningún sueldo [...].

(Treballadora domèstica filipina 2.)

Económicamente, o no sé. Ayudarles para que mis hermanos puedan seguir estudiando.

(Treballadora domèstica filipina 2.)

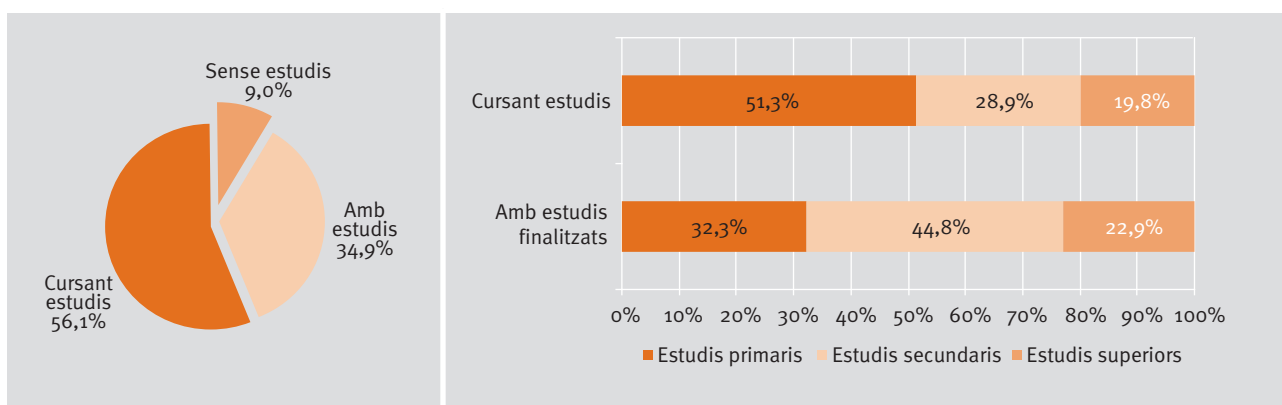
[...] tienen pena pero, quiero, digo «yo quiero ganar, quiero ganar en la vida, para tener un poco bien la vida, y para ayudar a mis hermanos en el estudio y mis padres», digo.

(Treballadora domèstica filipina 3.)

Porque es muy difícil dejar a mis niñas en Filipinas, pero necesito mandarlas a la universidad, imagínate a las tres juntas. Con mi sueldo como profesora, no llegaba. Tenía muchas discusiones con

Gràfic 4.

Distribució de la població major de 9 anys segons el nivell educatiu al 2003⁹. Filipines

Font: National Statistics Office, Republic of the Philippines. *Education and Mass Media*.

9. No es disposa de dades més recents.

mi marido, porque es muy difícil por su parte, muy, muy difícil. Pero necesitamos sacrificarnos, es para luchar por la educación y las necesidades de mis niñas.

(Treballadora domèstica filipina 5.)

Un cop s'acaba el període educatiu o fins i tot durant els estudis universitaris, és freqüent deixar de treballar al camp i emigrar a les ciutats, particularment a Manila, i accedir al mercat laboral nacional o transnacional. En general i mentre els fills o filles no formin una nova família, no existeixen rendes individuals per a despeses particulars sinó que tots els ingressos passen a formar part d'una borsa comuna.

Porque ¿sabes qué?, en Filipinas [...] por ejemplo, si tú estás trabajando allá, el dinero que ganas no [...] es solo para ti solo, entre nosotros ayudamos. Todos compramos algo para tus hermanos o para tus padres.

(Treballadora domèstica filipina 3.)

Quan les dones falten

L'emigració de les dones ha comportat transformacions en la família: es passa d'una estructura familiar caracteritzada per la cohabitació de diverses generacions a una estructura familiar on les relacions de la dona amb el marit i els fills/es es mantenen en la distància. Parreñas (2001) parla de *famílies transnacionals* per referir-se a aquest tipus de relacions. Evidencia que la llar i la família no són sinònims, atès que els vincles de responsabilitat i solidaritat es mantenen, tot i que la manca de convivència té fortes conseqüències en els vincles, particularment respecte de les relacions amb les criatures. El fenomen del pare absent, per la seva dedicació a obtenir mitjans de vida, tan comú en la nostra cultura, es tradueix en una absència de la mare, precisament pels mateixos motius. Les dones filipines casades i amb criatures al seu càrrec han deixat la cura d'aquestes en mans d'altres dones, ja siguin contractades o pertanyents a la família,¹⁰ o en alguns casos en mans del marit. L'enyorança, la incapacitat d'oferir suport emocional i espiritual als seus fills/es, i la dificultat en el procés de reagrupació, són apuntats com els principals efectes derivats de la separació entre mares i fills/es.

[...] Eso es lo que veo a mucha gente que están aquí y sus hijos están ahí, el cariño no está unido a la madre. Por ejemplo, mi amiga, que fue a Filipinas, fue a visitar a su familia, a sus cuatro hijos, y luego decía que la pequeña que tenía, o el pequeño que tenía dos años cuando se marchó de allí, cuando volvió, ya no se le acercaba.

(Treballadora domèstica filipina 1.)

P: Com us ho va fer quan vas venir i elles estaven amb el teu marit [les seves filles] penses que va funcionar?

R: No. Amb la seva educació sí, però de la manera que les veig ara és molt diferent de la meva concepció, perquè, no ho sé, sóc molt religiosa. I això és molt difícil per part meva, ja ho veus, no les he

10. El patró és força similar al de la nostra cultura, ja que en el nostre cas, la incorporació de les mares al mercat de treball va freqüentment acompanyada de la contractació de persones externes, o de la cooperació de les àvies per tal de fer-se càrrec de les criatures mentre la mare treballa.

vist créixer, especialment per la via emocional, perquè el paper del pare és diferent del de la mare, un pare és més fort i en conjunt són molt estrictes i les meves filles no han crescut emocionalment estables, perquè la meva, quan la meva filla gran va estar en tractament tenia un nen, imagina't, abans de finalitzar la carrera es va casar, va tenir un nen fora del matrimoni, i això va en contra dels meus principis vitals.

P: I això va passar perquè tu no eres allà?

R: Sí, sí, aquest és el meu primer problema, no els vaig donar, no vaig ser capaç de donar emocionalment, espiritualment; econòmicament sí, educació sí, però no aquestes dues, espiritualment i emocionalment.

(Treballadora domèstica filipina 5.)

En paral·lel amb el que hem vist en el cas de dones catalanes que contracten filipines, on es veu el seu treball com una mera contribució instrumental, les immigrants mateixes consideren que la seva absència no queda coberta per la resta de la família o per les persones que contracten per tal que es facin càrrec de les seves criatures. La transnacionalització de les famílies, cal concloure, va acompanyada d'importants costos emocionals i, per tant, el que canvia no és únicament la separació que es produeix entre llar i família, sinó l'existència de possibles dèficits afectius i socialitzadors.

La distància geogràfica entre la mare i els seus fills/es és considerada per la mateixa comunitat filipina com un dels factors explicatius dels conflictes i trencaments familiars que es produeixen un cop s'aconsegueix la reagrupació a Catalunya. Sembla ser que l'aportació de recursos no compensa la manca de dedicació personal. La falta de reconeixement i respecte de l'autoritat materna provoca la rebel·lia de les filles i els fills i en conseqüència el desmembrament familiar. La realització de jornades laborals de fins a deu hores o més diàries agreuja el fenomen de la ruptura familiar. Aquests és considerat pels experts com el principal problema de la comunitat filipina a Catalunya:

No se conocen, bien, se conocieron solo cuando los niños eran pequeños, pero después de muchos años, claro, así crecieron. Y sin sus padres, al verles, [gest d'estranyesa], hay una distancia entre los padres y los hijos, y esto les provocó un gran problema. Por eso en el Centro Filipino, uno de los programas es para la segunda generación. En el 92 empezó este programa para la segunda generación, por causa de los problemas que habíamos visto, que los padres nos habían comentado sobre la relación con sus hijos, porque había choc, cuando venían aquí no se conocían, un rebelde, un gran rebelde. M. fue una de las madres que tuvo un problema con su hija, porque estando muchos años aquí, y sus hijos allá en Filipinas, al venir, había una falta de respeto, «es que no la conozco», es como, ¿cómo lo llamáis? Rebelde, ¿no?

[...] Porque uno de los problemas de la segunda generación es que los hijos crecieron en Filipinas y han venido para reunirse, reagruparse con sus padres, y otros miembros de la segunda generación que nacieron aquí, así dos grupos [...] La prioridad de los padres es el trabajo, ganar dinero para poder mandar a Filipinas, porque han venido para ayudar, para buscar mejores oportunidades, para vivir. Porque Filipinas es un país pobre: pobre quiere decir no de la producción, sino porque nuestras riquezas están en las manos de los poderosos, de los países poderosos. Pues los filipinos tienen que buscar otros medios para ayudarles, para ayudarnos. Así, el primer motivo, la primera prioridad es ganar. Si sus niños están aquí, los dejan a otras personas, o en casa, o en los colegios, o en las guarderías, pero la relación no hay mucha relación tampoco porque trabajan mucho, trabajan de las 8 de la mañana hasta las 8 o las 10 de la noche, al llegar a la casa, es otra cosa, viendo

los niños, a veces los niños ya están por las calles, con los otros amigos, hay otros ... hem, otras influencias. Pues los sábados tienen Iskwelang Pinoy [...] 3 horas, de 3:00 a 6:00 h. Idioma, porque los niños de aquí no conocen nuestra lengua.[...].

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

En aquest sentit, les dones filipines entrevistades casades i amb fills/es (aquí o a Filipines), acaben adoptant la mateixa estratègia que les dones catalanes davant els conflictes entre les responsabilitats derivades de la vida laboral i familiar, l'externalització de l'activitat de cura. La diferència essencial entre una i altra societat la trobem en el gruix dels serveis contractats; en el cas de part de les dones filipines aquelles que tenen la família al seu país d'origen, l'externalització de les tasques domèstiques ha estat *total*, mentre que en el cas de les dones catalanes, aquesta es dóna de manera parcial.

És que el tema, per exemple, de les domèstiques, que hem de veure que aquestes dones són dones en edat de reproducció, i és clar, el tema de la seva pròpia reproducció queda molt afectada, amb tot això, perquè vius a la casa on treballes, estàs cuidant uns altres nens, etc. El que es creen són aquestes cadenes de cura, al final el que trobes és que, aquesta, a vegades, havia trobat una filipina, que té una *chacha* a Filipines, que està cuidant els seus nens i el marit i tal, jo deia són com una caixa.¹¹ [...]

(Investigadora 1)

[...]. *Entonces hay una que ha dejado cuatro hijos que tiene allá y el marido, y tiene que pagar una chica para cuidar de su marido y de sus hijos. ¡Es que yo no lo veo bien!*

(Trelladora domèstica filipina 2.)

Igual que a Catalunya, les dones filipines, a més d'assumir part de l'activitat de provisió pròpia de l'home, sovint són les encarregades de dur a terme les tasques domèstiques, atendre les necessitats dels membres familiars i administrar la renda al seu país d'origen. Tanmateix, quan formen o reagrupen la família a Catalunya, les dones també treballen fora i dins de casa, després de la jornada laboral s'encarreguen de les tasques de la seva llar.

Y hombre la cultura nuestra es aquello que te digo, si el padre se va trabajar, la madre tiene que quedarse con los hijos. [...] la hija mayor tiene que ayudar a cuidar a los niños, a los hermanos [...]. Por ejemplo, si la madre tiene que ir a trabajar también, la mayor tiene la responsabilidad de todo: cuidar los niños, hacer la comida y arreglar la casa también.

(Responsable del Comitè de Política del Kalipi.)

Yo cuando mando, por ejemplo, lo mando a mis padres, y yo mandaba una carta, «con esto la mitad lo haces para la casa y la mitad para los gastos que tenéis», eso por lo menos. Pero ellos también lo administraron bien y hasta ahora no he tenido problemas, porque no lo envié como aquello «toma, toma», porque si empiezas así, los acostumbras mal de dar por dar, y ya no lo valoran entonces, hay que saber qué dar, y hay que saber cuánto tienes que dar, y cuando.

(Trelladora domèstica filipina 1.)

11. Es refereix a les nines russes, que són alhora caps que vas obrint i dins de cada una n'hi ha una altra de més petita.

Yo lo sé porque lo he vivido esto, estando mi hija en mi casa, y yo no lo haría ahora. Porque yo también lo hacía esto, trabajaba por la mañana, y también había una época muy corta, porque dije que no puedo seguir así, que hacía horas por la mañana. Cuando salía de hacer horas, por la tarde hacía de canguro, y hacer de canguro representaba que plegaba de canguro a las ocho de la noche. Luego llegaba a mi casa, prepara la cena, prepara la comida del día siguiente, llevar la hija al colegio y encima nadie se da cuenta de lo que estás haciendo.

(Treballadora domèstica filipina 2.)

Alhora i davant d'aquesta situació, en alguns casos s'ha recorregut a l'externalització parcial o total. En el cas de les dones que han emigrat a Catalunya, tal i com comentàvem prèviament, l'estratègia ha estat l'externalització total deixant les tasques de la llar i l'atenció dels familiars a càrrec d'una persona contractada o d'un familiar, normalment una dona. Pel que fa a les dones filipines que han format família a Catalunya o a la llarga han aconseguit la reagrupació familiar, l'estratègia ha estat l'externalització parcial. En alguns casos, s'han contractat serveis de neteja de la llar i de l'escola o de guarderia de les filles i fills oferts per les associacions de filipins, i en els casos de malaltia les amistats els han proporcionat l'atenció i cura necessàries. Se'n desprèn que, a Catalunya, tant la comunitat filipina com les xarxes de relacions de suport que es creen a partir de l'amistat són essencials per al desenvolupament laboral de les dones filipines. A més, sovint les dones filipines a Catalunya participen activament en els actes organitzats per les associacions de la seva comunitat, creant així vincles de suport i solidaritat.

La capacitat organitzativa de les dones filipines sembla ser el resultat de l'externalització de les responsabilitats d'atenció i cura que es produeix quan aquestes emigren cap a Catalunya; el fet de deixar la família al seu país d'origen comporta disposar de més temps per dedicar a activitats pròpies a la vida pública i social.

El paper de la dona migrant en l'economia familiar

En el fenomen migratori, el manteniment econòmic de la família extensa juga un paper fonamental, i en ella la dona apareix com a element central. Les dones que emigren es converteixen sovint en proveïdores de part dels recursos econòmics proporcionant en alguns casos la millora del nivell i condicions de vida de la seva família i la creació d'un patrimoni al seu país d'origen: construcció de cases, establiment de negocis, compra de terrenys, etc. Normalment, l'adquisició de terrenys i altres propietats respon al pla futur de retorn a Filipines, on es considera que la seva qualitat de vida amb els recursos aconseguits serà més alta que a Catalunya.

[...] de Filipinas, digamos, es [...] como si fuera que es fácil, el tema del dinero, porque cuando vuelven allí, llevamos dinero, y como el nivel de vida allí es bajo, entonces pues lo que llevamos ahí, se multiplica mucho, y podemos comprar más de lo que no podíamos comprar antes.

[...] Enviaba dinero y empecé a hacer la casa, [...] desde que llegué aquí en España, primero el proyecto que hice es la casa, es pequeña, pero bueno, ya no se va con el tifón, ¡ja, ja, ja!

[...] Ya no mando dinero ahora a mis padres porque les compré un camión pequeño, un mini camión, para hacer ladrillos y llevar harina a las casas, que construyen casas y materiales de eso. Y a base de eso, ya tienen dinero para lo que haga falta, para comprar aceite, o azúcar, o cosas de

esas que hagan falta, o pescado. [...] y tenemos dos personas que conducen el camión y otra para ayudar, para cuando tienen que llevar a una casa ladrillos. Por ejemplo, 300 ladrillos, hace falta un ayudante para poder sacarlos del camión, para llevarlos a la casa donde lo quieren llevar.

[...] [parlant dels seus pares] dicen que tenemos suerte de que estoy trabajando fuera y que estamos de enhorabuena. Ha mejorado mucho nuestra economía, porque realmente ya he podido hacer la casa mejor, y, bien, porque ahora tenemos un negocio pequeño, pero suficiente para sus gastos.

(Treballadora domèstica filipina 1.)

No obstant això, en les entrevistes s'afirma l'existència de tot un grup de dones casades i amb fills que han enviat i continuen enviant diners al marit sense haver aconseguit cap mena de patrimoni, ni allà ni aquí.

Pero me doy cuenta que después de veintisiete, veintiséis años, mi prima, que está trabajando y lo manda todo, y no tiene nada, y otras amigas mías también lo mismo, me da pena, ¿qué es su vida?, ¿qué han hecho de su vida?

(Treballadora domèstica filipina 2.)

Entonces, [...] con los años se ven [...] esas experiencias que le ha pasado una amiga mía, que, toda la vida estuvo trabajando aquí, vino más o menos como yo, en los años 70, dejó los hijos pequeños allá, y ella trabajando aquí, entonces claro, pagan una chica para que cuide, claro, a parte de mantener a sus padres, y a sus hijos. Mandaba todo el dinero, nunca más volvió allí, no vio crecer a sus hijos. Cuando cumplió 70 años, cogió el Alzheimer esta amiga mía, y no tenía nada de dinero ahorrado, y la tuvimos que ayudar para que la metieran en una residencia [...], a través de la asistenta social. Estuvo poco tiempo porque salió por la noche un viernes, salió con camisón, y cayó por un sitio o se moriría de frío aquella noche. A ver, ¿qué vida ha llevado, no?, ¿qué se ha hecho? Ella vino para mejorar [...]. Yo no quiero que viva mucha gente de esta manera.

(Treballadora domèstica filipina 2.)

Tanmateix, el mòbil de l'emigració més freqüentment apuntat per aquestes dones és donar suport econòmic a la família més propera (fills/es, marit o pares, segons si estan casades o solteres) i garantir així la seva alimentació i atenció sanitària. En aquest sentit, les remeses que s'envien a Filipines es destinen també al pagament d'hospitals o serveis mèdics i a la compra de medicaments. No obstant això, si bé el motiu primer de la immigració és l'ajuda monetària als pares, finalment s'acaba auxiliant altres familiars, sobretot germans/es i nebots/des, especialment per al pagament dels estudis universitaris.

P: Digamos que toda la familia pide dinero, pero en tu caso me has dicho que no.

R: No, gracias a Dios de verdad que no.

P: Pero que hay casos que sí.

R: Sí que hay, sí que hay. Empieza a pedir el hermano, que el sobrino. Por ejemplo ahora, en mi caso, yo me he ofrecido a pagar el colegio a mi sobrina, porque me da pena, pero realmente no me lo ha pedido. Paró de estudiar un año porque no podían estudiar los dos a la vez, porque están en la universidad ya los dos. Éste ya es el segundo año, entonces le ofrecí que, bueno, «pues, te pago el colegio y ya».

R: [...] ahora mismo he ayudado a tres sobrinas, y las estamos ayudando, y han terminado, ahora tienen que examinar en agosto, por poco, por 2.000 pesos al mes.

(Treballadora domèstica filipina 1.)

En cambio si es una cosa muy grande, por ejemplo, que compré el camión ese en Filipinas, y teníamos ese dinero, y le dije, «¡oh! Quiero comprar ese camión». Para que cuando me vaya a Filipinas mis padres tuvieran ese negocio y de esa manera, en ese negocio ellos pueden sacar dinero y ya no mando dinero cada mes, y acabo de mandar dinero cada mes porque es un rollo preocuparse cada mes. Y a base de ese negocio, pues ellos que lo cuiden y que vayan comiendo, que saquen los gastos de ahí, y que lo cuiden el negocio, que vaya funcionando, porque si no, empezamos de nuevo otra vez no, eso no.

(Treballadora domèstica filipina 2.)

Mando. Es ahora cuando soy constante, que me he comprometido. Los sobrinos, los hijos de mi hermano son mayores, y me he comprometido de ayudar en los gastos de la universidad. Es ahora, hará, no sé, desde que se fue mi hija que me he comprometido más.

(Treballadora domèstica filipina 2.)

Que [...] aquí hemos encontrado [...] la vida [...] bien aquí trabajamos en las casas como servicio doméstico. Mira, ganamos el triple más que allá, mm por eso mira, es que tenemos que mantener los padres, hermanos para [...] que terminen también él la carrera del colegio.

(Treballadora domèstica filipina 3.)

Tal i com comentàvem anteriorment, a Filipines l'educació superior juga un paper fonamental, fins al punt d'acabar convertint-se pràcticament en una obligació dels pares vers els fills. Aquest fet comporta que algunes dones casades i amb fills decideixin emigrar a Catalunya amb l'objectiu de proporcionar formació universitària als seus fills o filles. Pagar els estudis suposa una despesa tan important que la família amb ingressos de Filipines no pot assumir. Per aquest motiu, les dones sovint decideixen emigrar, per poder costejar els estudis dels fills/es.

Porque es muy difícil dejar a mis niñas en Filipinas, pero necesito mandarlas a la universidad, imagínate a las tres juntas. Con mi sueldo como profesora, no llegaba. Tenía muchas discusiones con mi marido, porque es muy difícil por su parte, muy, muy difícil. Pero necesitamos sacrificarnos, es para luchar por la educación y las necesidades de mis niñas.

(Treballadora domèstica filipina 5.)

Es produeix un fet paradoxal: per l'educació dels fills i filles, dones amb estudis universitaris i per tant formades per desenvolupar una professió determinada decideixen emigrar i treballar en ocupacions per sota de les seves qualificacions. A Catalunya aquest fenomen permet que la societat disposi de mà d'obra barata i alhora millor formada. Si considerem que a més formació millor qualitat del servei, sorgeix una altra contradicció: la immigració teòricament degrada el valor de les tasques femenines però el fet que les dones que ocupen aquestes activitats disposin de nivells educatius alts fa que l'activitat quedi en la pràctica revaloritzada. Si bé proporcionar educació als joves és la finalitat primordial de l'emigració, també s'acaba donant suport a pares i germans i germanes. S'estableixen, per tant, relacions de dependència dels familiars vers la persona que emigra. En aquesta situació i en els casos en què és la mateixa dona la que administra i controla a què es destinen els diners que envia, la persona provisorament sent que té el dret d'exigir a la persona o persones que reben el seu suport certs comportaments i obligacions.

6. Els components de cura i de servei quan es globalitza el treball domèstic

Enrico Mora Malo

A la dècada dels vuitanta es va fer força coneguda una cançó, titulada *Los días de la semana*, que cantaven un grup de pallassos i uns nens i nenes en un programa infantil de la televisió (RTVE) anomenat *Los payasos de la tele*. En una reedició recent la lletra de la cançó diu:

[...] *y ahora vamos a cantar todos juntos una canción dedicada para las niñas, una canción que se llama Los días de la semana:*

Solo: Lunes antes de almorzar una niña fue a jugar pero no pudo jugar porque tenía que planchar.

Coro: Así planchaba, así, así. Así planchaba, así, así. Así planchaba, así, así. Así planchaba que yo la vi.

Solo: Martes antes de almorzar una niña fue a jugar pero no pudo jugar porque tenía que coser.

Coro: Así cosía, así, así. Así cosía, así, así. Así cosía, así, así. Así cosía que yo la vi.

Solo: Miércoles antes de almorzar una niña fue a jugar pero no pudo jugar porque tenía que barrer.

Coro: Así barría, así, así. Así barría, así, así. Así barría, así, así. Así barría que yo la vi.

Solo: Jueves antes de almorzar una niña fue a jugar pero no pudo jugar porque tenía que cocinar.

Coro: Así cocinaba, así, así. Así cocinaba, así, así. Así cocinaba, así, así. Así cocinaba que yo la vi.

Solo: Viernes antes de almorzar una niña fue a jugar pero no pudo jugar porque tenía que lavar.

Coro: Así lavaba, así, así. Así lavaba, así, así. Así lavaba, así, así. Así lavaba que yo la vi.

Solo: Sábado antes de almorzar una niña fue a jugar pero no pudo jugar porque tenía que tender.

Coro: Así tendía, así, así. Así tendía, así, así. Así tendía, así, así. Así tendía que yo la vi.

Solo: Domingo antes de almorzar una niña fue a jugar pero no pudo jugar porque tenía que pasear.

Coro: Así paseaba, así, así. Así paseaba, así, así. Así paseaba, así, así. Así paseaba que yo la vi.

Bieeen, muy bien, y ahora [...]¹

Un precís calendari i horari d'activitats domèstiques, la realització de les quals està sotmesa a un imperatiu, institucional i interioritzat, que fa de les dones les principals responsables del seu acompliment, regular i puntual. Activitats que semblen apuntar a una determinada disposició ètica cap als altres, ajornant els desitjos de qui duu a terme aquestes activitats. Però la cançó deixa de banda un element que nosaltres considerem fonamental per entendre la divisió sexual del treball, i específicament la producció

1. Versió d'E. Aragón Bermúdez, 1998. «Los días de la semana», cançó del disc d'Autors diversos, *Recordando a Fofo*. Barcelona: Fonodisco. Interpretació a càrrec de *Los Músicos del Circo*. En una versió anterior de la cançó, l'activitat del diumenge no era anar de passeig sinó anar a missa i pregar.

domèstica: quina mena de relacions fan possible que *una nena hagi de fer les tasques de la llar, en lloc de jugar*. La cançó reifica de forma lúdica un ordre establert que es fonamenta en la transferència gratuïta de treball d'unes cap a uns altres en el quotidià procés de satisfacció de les necessitats de la nostra societat. Però no tot és transferència de treball. No tot es regeix per relacions de servei, sinó també per relacions de cura.

La producció domèstica està organitzada a la nostra societat de forma patriarcal. Tal i com assenyalen diverses autores, com ara M.J. Izquierdo (2003a, 2003b, 2001, 2000, 1998), Bubeck (1995) o Hartmann (1980a i b), la configuració històrica de les relacions patriarcal ha donat lloc a la figura de la mestressa de casa com la posició prototípica de producció de cura i servei tant per a les persones dependents, criatures i vells, com per a la seva parella i ella mateixa. En relació de mútua dependència caracteritzada per l'explotació i la dominació, les relacions patriarcal han donat lloc a la posició de guanyador de pa com la posició prototípica de provisió (mitjans per a la cura) i seguretat tant per a les persones dependents, criatures i vells, com per a la seva parella i ell mateix.

En les darreres dècades aquest model de producció domèstica, així com l'organització mercantil de la producció que n'és tributària, ha patit alguns canvis. Un indicador clar n'és l'augment considerable de dones catalanes en les activitats remunerades, i per tant l'accés a ingressos propis, expressat en el creixement de la taxa d'activitat de les dones² (tal i com Duarte ha apuntat en el capítol 5). Això s'ha traduït en una tensió creixent entre les exigències de les activitats remunerades i les domèstiques. En el cas d'aquesta investigació, l'absència o presència feble dels homes en la producció domèstica tant de les famílies contractants com de les treballadores filipines que realitzen serveis domèstics es manifesta de forma molt cridanera en la seva gairebé inexistent presència en els discursos de les entrevistades en relació amb com participen en l'organització i realització del treball domèstic.

La resposta de les dones a aquesta situació ha estat reduir tant com fos possible la càrrega de cura i servei que socialment tenen assignada. Podem considerar com un indicador d'això la pràctica creixent d'externalitzar a la població immigrant, que nosaltres hem analitzat en el cas de les dones filipines, algunes o bona part de les activitats domèstiques de la família tradicional, a través de la mercantilització. Tanmateix, aquesta opció de moment està reservada a aquelles que disposen d'ingressos suficients i de cultura d'externalització mercantil del treball domèstic. Les dones entrevistades que contracten treballadores filipines formen part d'aquest tipus de família. Per a les altres famílies, la tensió esdevé insuportable fins al punt que es torna, de forma temporal o permanent, a un model de relacions on la dona deixa de dur a terme les activitats remunerades per dedicar-se en exclusiva a l'atenció de la llar; o bé es recorre a l'externalització cap a la mare i/o sogra i al pare i/o sogre jubilats perquè duguin a terme algunes de les activitats domèstiques. En tots els casos, l'organització patriarcal del treball domèstic no queda qüestionada. L'explotació, entesa com la transferència del producte del treball cap als homes adults, és manté, per vies diferents, com una constant, a través de convertir la cura en servei, en el sentit que apunta Bubeck (1995).

En aquest capítol centrem l'atenció sobre els components de cura i servei del treball domèstic globalitzat analitzant els discursos de les entrevistades (dones de famílies contractants de serveis domèstics —que,

2. Cal recordar que, en determinades categories socioeconòmiques, les dones no han deixat de participar en el mercat de treball, si bé més com una necessitat que no pas una aspiració.

per motius d'economia lingüística denominarem *dones contractants*—, treballadores filipines de servei domèstic —que denominarem *treballadores*— i expertes sobre el tema) al voltant de: la conversió de les activitats domèstiques de cura en servei, i la realització del treball domèstic. Dediquem especial atenció a quina mena d'activitats domèstiques són objecte de relacions de cura i de servei, a la incorporació d'elements de cura en les relacions de servei i al valor que s'atribueix a les activitats de servei.

LA CONVERSIÓ DE LES ACTIVITATS DOMÈSTIQUES DE CURA EN SERVEI

La distinció entre cura i servei que ha elaborat Bubeck (1995) és, com assenyala M.J. Izquierdo (2003a, 2004b), una potent eina analítica que ens permet identificar les relacions d'exploració en l'àmbit domèstic abastant alhora la problemàtica sobre la responsabilitat envers la població dependent.

Partim de la distinció que fa Bubeck (1995) que assenyala Izquierdo en la introducció d'aquest estudi, entre cura, treball domèstic i servei, però entenem la relació entre aquests conceptes d'una forma un xic diferent. Bubeck atribueix al treball domèstic totes aquelles activitats que no impliquen interacció cara a cara entre la persona que les duu a terme i qui n'és beneficiària. Són les activitats que nosaltres denominem *tasques de la llar*, com ara planxar, rentar, comprar, etc., les quals són necessàries per dur a terme les activitats de cura.

Bubeck ens ofereix un model d'anàlisi de la producció domèstica on la cura i el servei són formes de relacions i no pas activitats substantives en elles mateixes. Tanmateix, pel que fa al treball domèstic, la definició que en fa trenca amb aquest model, perquè li assigna una definició substantiva (són les tasques de la llar). Des del nostre punt de vista, les tasques de la llar poden ser objecte de relacions de cura o de servei com les d'atenció a la persona cara a cara. És més, considerem que les tasques d'atenció cara a cara són un tipus del treball domèstic. Aquesta modificació té conseqüències: en primer lloc, parlar de cura i de servei és parlar de formes de relació en el treball domèstic. Alhora, per entendre si una activitat es duu sota condicions de cura no es diferencia si és d'atenció a la persona o és una tasca de la llar. Ens limitem a considerar si qui en gaudeix és una persona amb relació de dependència en tant que no la pot dur a terme per ella mateixa. Inversament, la relació de servei es produiria quan qui en gaudeix és una persona que la podria fer per si mateixa, tant per satisfer les pròpies necessitats com les necessitats de les persones dependents que té a càrrec. En la taula de la pàgina següent resumim els matisos introduïts al plantejament de Bubeck.

Si tenim en compte aquests matisos podem identificar quines activitats domèstiques de les famílies contractants a Catalunya i de les famílies de les treballadores filipines contractades depenen de relacions de cura i quines de servitud, i d'aquestes últimes quines són mercantilitzades i quines no, així com les disposicions ètiques que impliquen.

Taula 18.**Relacions de cura i de servei en el treball domèstic**

Tipus de relació	Treball domèstic	
	Tasques d'atenció a la persona	Tasques de la llar
Relació de cura	<ul style="list-style-type: none"> • Atenció a persones cara a cara en una relació de dependència on qui la rep no se la pot dispensar per ella mateixa ni té la responsabilitat de dispensar-la a terceres persones. Per exemple, donar el menjar a una criatura. 	<ul style="list-style-type: none"> • Contribució a l'atenció de les persones a través de la realització de les tasques de la llar que la fan possible. Qui en gaudeix no es pot dispensar per ella mateixa aquestes tasques ni té la responsabilitat de dispensar-les a terceres persones. Per exemple, cuinar.
Relació de servei	<ul style="list-style-type: none"> • Atenció a persones cara a cara en una relació on qui la rep se la pot dispensar per ella mateixa i/o té la responsabilitat de dispensar-la a terceres persones. Per exemple, banyar una persona vella. • Subjecte a relacions d'explotació i mercantilització. 	<ul style="list-style-type: none"> • Contribució a l'atenció de les persones a través de la realització de les tasques de la llar que la fan possible. Qui en gaudeix es pot dispensar per ella mateixa aquestes tasques i/o té la responsabilitat de dispensar-les a terceres persones. Per exemple, preparar el bany. • Subjecte a relacions d'explotació i mercantilització.

El treball domèstic externalitzat: la cadena de conversió de la cura en servei entre famílies catalanes i filipines

Com ja ha indicat Duarte en el capítol 5, les cadenes de la cura consisteixen en l'externalització en cascada de la cura a través de la seva conversió en servei. Es produeixen dos processos: la conversió de la cura en servei, i la conversió del servei no mercantilitzat en servei mercantilitzat (que implica la mercantilització implícita de les relacions familiars). Nosaltres prestem atenció especial a l'externalització i transvasament mercantil del treball domèstic de les famílies contractants cap a les dones filipines. Per a les dones de les famílies contractants, s'externalitza a altres dones la cura i les tensions i incompatibilitats en relació amb l'activitat remunerada. Per a les treballadores domèstiques filipines suposa convertir en serventes les dones de la pròpia família a Filipines (aquesta transferència també pot implicar la contractació d'una treballadora domèstica). L'externalització, més que resoldre la incompatibilitat estructural entre les activitats de cura i les de provisió, el que fa es transferir-la als col·lectius que ocupen posicions de subordinació.

La incompatibilitat aproxima les treballadores entrevistades a la posició dels guanyadors de pa. Tanmateix, des d'un punt de vista ètic, que Izquierdo desenvolupa en el seu introductor, les treballadores s'allunyen de la posició de guanyador de pa, en tant que se senten les responsables principals de l'activitat de cura de la seva família, a diferència dels guanyadors de pa, amb les contradiccions i patiment que això implica. Un indicador de l'ètica de la cura que les treballadores expressen en les entrevistes,

com s'evidencia en el fragment següent, és la projecció en les criatures de les famílies per a les quals treballen del vincle que tenen amb els seus propis fills i filles. Des d'aquest punt de vista, s'estableixen àrees grises entre les activitats de servei de les treballadores i les de cura.

La verdad es que lo he hecho como si fueran mis hijos. Es que ¿sabes qué pasa? He dejado también a mis dos hijos en Filipinas, es como si fueran mis hijos. Entonces pues he volcado mi cariño con ellos, he volcado todo lo que sé con ellos. Porque la niña tiene la edad de mi hija, el chico también tiene la edad de mi hijo, entonces es como si fueran mis hijos. Todo lo que hacía antes con ellos, era con mucho cariño. Hasta ahora me llevo bien. Y por ejemplo, si vienen aquí ahora a comer ellos mismos vienen a la cocina, a recoger, y a poner, y me ayudan, no es aquello que se sientan allí.

(Treballadora domèstica filipina 6.)

Podem interpretar aquesta incorporació d'elements de cura en el servei per part de les treballadores com una forma d'alleugerir el conflicte ètic que hem assenyalat. Sospitem que les contradiccions pràctiques d'aquesta disposició ètica són comunes o força similars en el cas de les dones contractants, si bé en contextos de realització clarament desiguals. Les dones contractants són percebudes com les caps i beneficiàries més visibles (en cap cas els marits apareixen en els discursos de les entrevistades com a beneficiaris del treball domèstic) de la transferència de treball que suposa l'activitat de les treballadores, atesa la divisió sexual del treball.

En els quadres 1, 2 i 3 de les pàgines següents representem la cadena de cura esmentada. Si bé l'objecte central són les dimensions de cura i servei del treball domèstic, les hem posat en relació amb les activitats de provisió.

Els discursos de les dones contractants i de les treballadores immigrants fan visible l'absència o escassa presència de l'home adult en la producció domèstica. És més, en el cas de les treballadores els homes tampoc tenen presència en els seus discursos en qualitat de guanyadors de pa. Les treballadores en són providores però alhora vetllen per la cura i el servei dels membres de la seva família. Aquest aspecte no es dona en el cas de les dones contractants. Els seus marits ocupen la posició de guanyador de pa.

Un altre element diferenciador entre el que diuen les dones contractants i les treballadores respon, en certa mesura, a la categoria socioeconòmica de la família. En el cas de les dones contractants (tant és si la dona té una activitat laboral o no) el discurs sobre la participació dels marits en l'activitat domèstica oscil·la entre no dir-ne res o bé assenyalar-ne alguna activitat general associada a funcions de supervisió.

P: Claro, y me decías que la relación con la señora de la casa era buena y con el señor de la casa ¿era buena también?

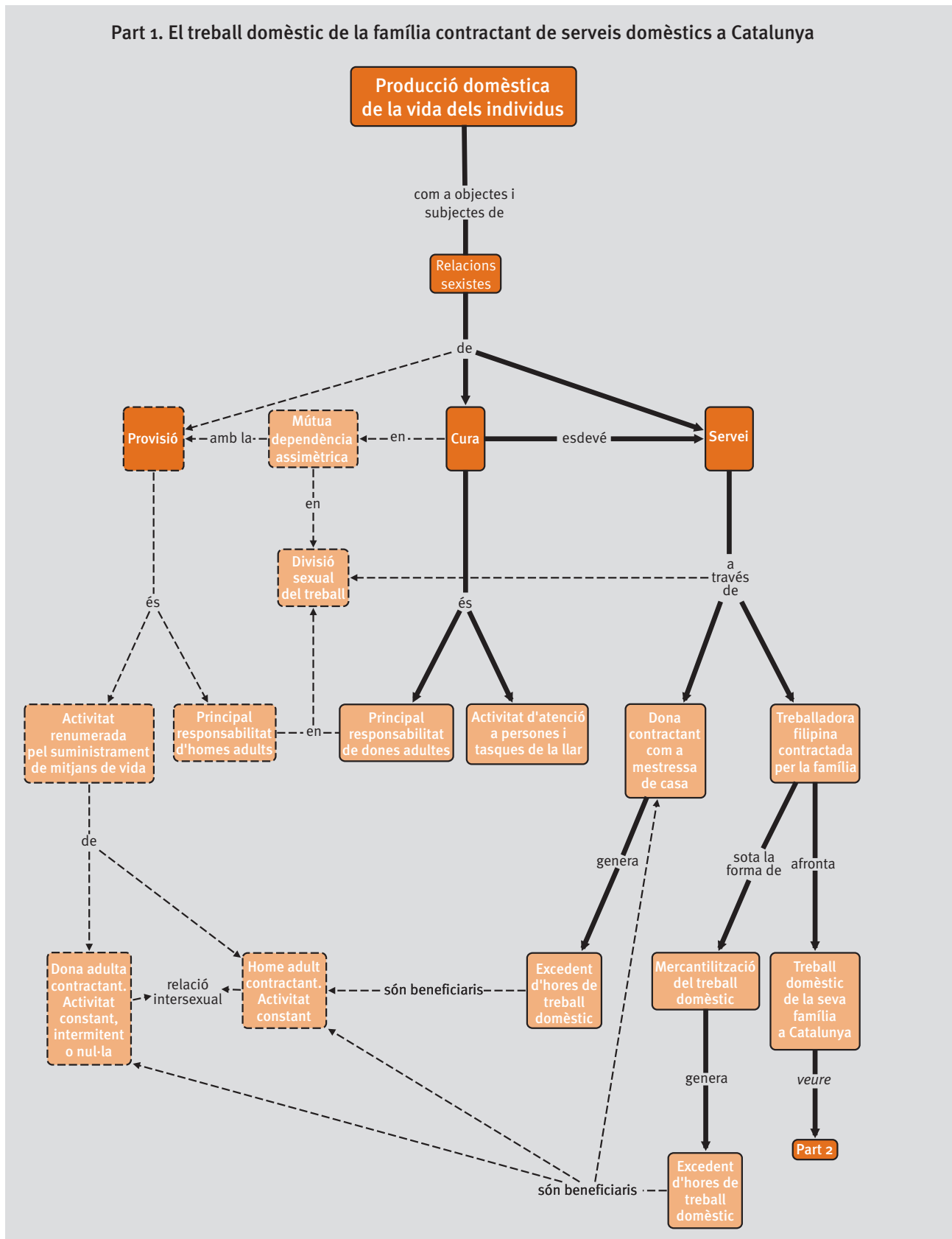
R: También.

R: Lo que pasa es que siempre las señoras están encima, los señores no se meten, sólo vienen para la cena, para... después nada más [...]

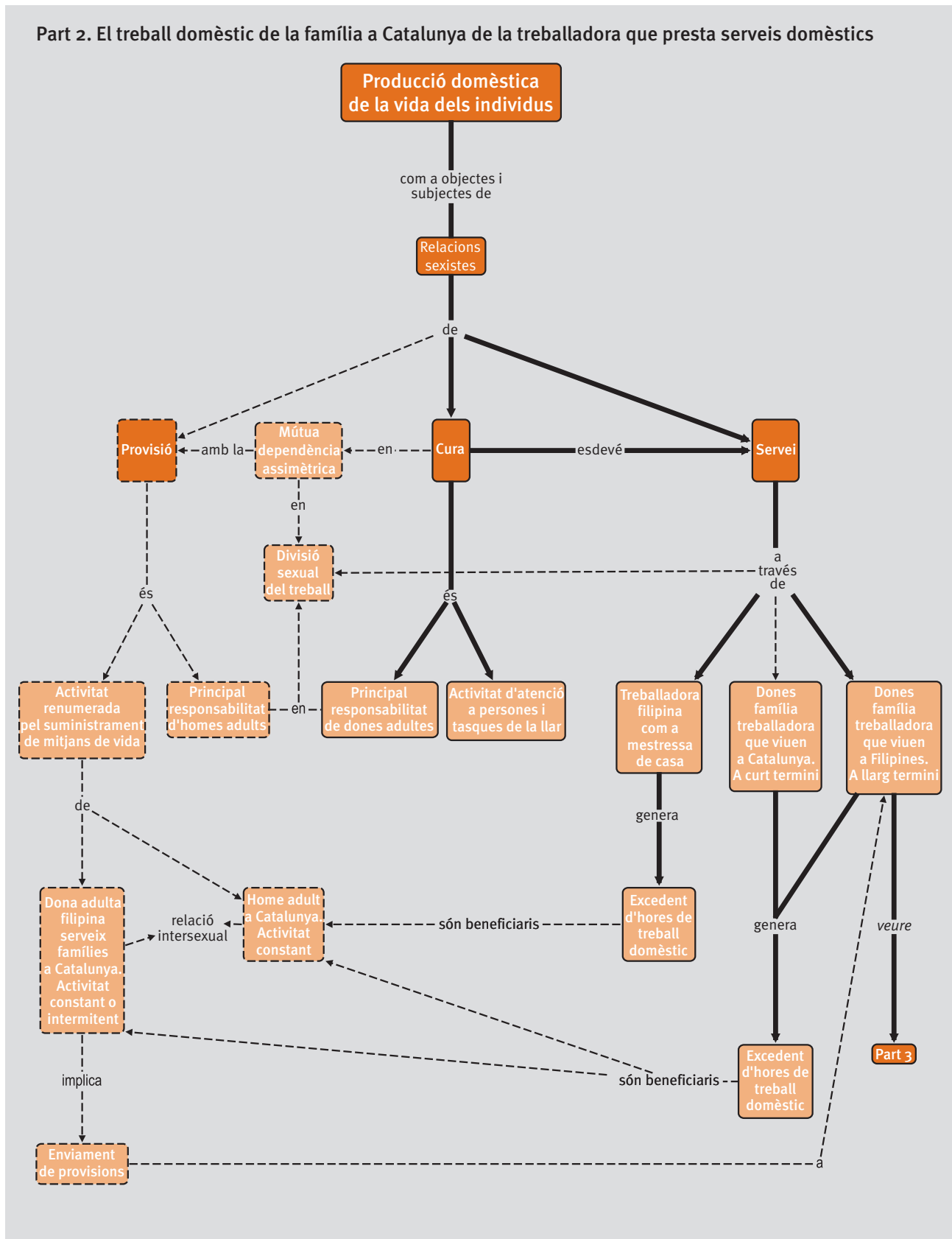
(Treballadora domèstica filipina 3.)

R: Yo, mi marido no. Soy yo la que hablo siempre con el servicio, mi marido no, se ocupa de otras cosas. En casa, en cuanto al servicio todo le parece bien lo que yo diga, quiero decir no ha sido un

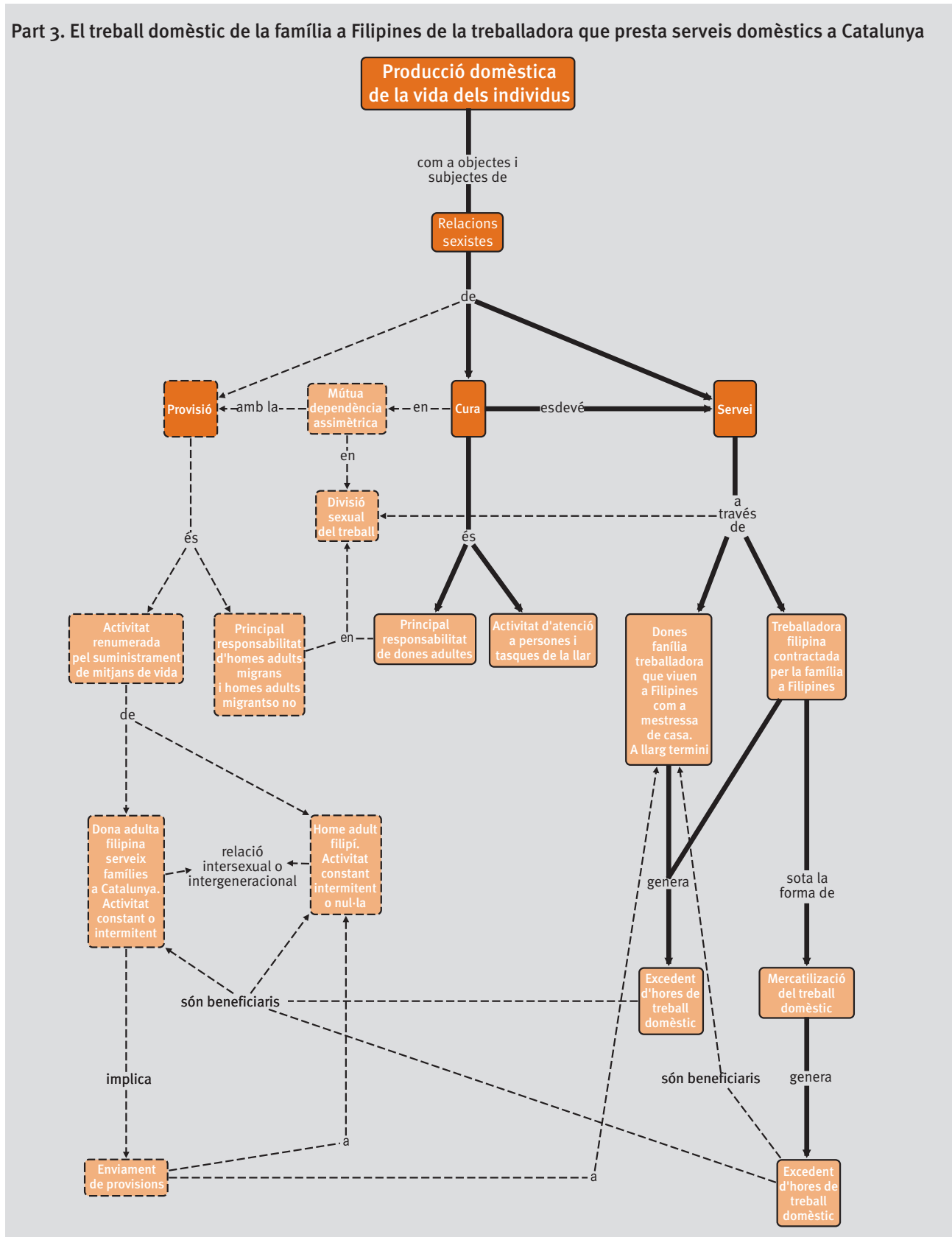
Quadre 2.
Globalització de la cura i la seva conversió en servei. Part 1

Quadre 3.
Globalització de la cura i la seva conversió en servei. Part 2

Quadre 4.
Globalització de la cura i la seva conversió en servei. Part 3

hombre que se haya metido nunca. Hombre, si encuentra un defecto vendrá y me lo dirá, «pues esta persona hace esto», o «cuando tú te vas coge el teléfono», o, por lo que sea, mi marido ya es mayor, pero, no, no no, he sido yo la... la jefa, jja, ja, ja!, la que llevo la familia, jja, ja, ja!
(Família contractant de treballadora domèstica filipina 2.)

En el cas de les famílies de les treballadores, la participació en la producció domèstica dels homes adults es fa present en certa mesura, com una via per afrontar la tensió entre l'activitat remunerada i la domèstica de la treballadora (probablement per no disposar de prou recursos per mercantilitzar) i alhora com a apel·lació a alguna mena de responsabilitat que l'home ha de tenir en la producció domèstica. En indicar que l'home treballa més hores podem interpretar que l'entrevistada reconeix que l'home té més limitacions per fer-se càrrec de les tasques domèstiques.

P: Es verdad, porque tú te casaste, y estuviste un tiempo trabajando ocho horas ¿verdad? Y entonces ¿qué hacías?, ¿trabajabas ocho horas y después tenías que hacer el trabajo de casa?, ¿te ayudaba tu marido?

R: Sí, lo que pasa que cuando trabajaba ocho horas, él también tenía muchas horas fuera de casa, y yo siempre llegaba antes y claro, siempre ha sido que me, siempre me ayudaba, porque yo también le dije, «tienes que ayudar».

(Treballadora domèstica filipina 1.)

La participació de l'home s'incrementa també en els casos de les famílies de categories socioeconòmiques més baixes a Filipines. Podem afirmar que les condicions materials són força determinants en la participació dels homes en les tasques domèstiques.

P: ¿Y cuando estábais allí quién cuidaba de las niñas?

R: Él.

P: Pero cuando tú todavía vivías allí, vivías con tus cinco hijas, y vosotros dos, ¿cómo cuidábais de ellas, qué tareas hacíais?

R: ¡Ah, cuándo voy a trabajar!, Como tenía trabajo y él trabajaba poco, sólo cuando había gente que traía muebles para hacer, él hacía cosas de mujeres, jja, ja, ja!, iba a comprar, a cocinar... me ayuda el fin de semana, y mis hijas también más grandes, cuando ponían hilos de ropa.

P: ¿Teníais una ayuda de fuera de casa o no?

R: No, nosotros no podemos, lo hacemos todos, y nada.

(Treballadora domèstica filipina 5.)

Per tant, la posició dels homes en relació amb les dones en la producció domèstica no difereix en gran mesura a Catalunya i a Filipines. Les dones en són les servidores, aspecte que Delphy (1985) va assenyalar de forma incisiva per explicar la desigualtat de les dones:

[...] las prestaciones de la mujer casada no son concretas, sino que dependen de la voluntad del patrono, esto es, del marido. Las prestaciones tampoco se remuneran según un baremo fijo; el sustento que recibe la mujer no depende del trabajo realizado, sino de la riqueza y la buena voluntad de su marido. Por un mismo trabajo, la crianza de tres hijos, por ejemplo, la mujer de un obrero y la mujer de un ejecutivo reciben un sustento, que varía en una proporción de uno a diez. A cambio del mismo sustento, la mujer realiza prestaciones muy distintas según cuáles sean las necesidades de

su marido. Así, las mujeres de burgués deben realizar menos prestaciones de trabajo doméstico³ a cambio de un aumento de las prestaciones de representación social. Puesto que las prestaciones recibidas no guardan relación alguna con las prestaciones aportadas, las mujeres no tienen la posibilidad de mejorar sus servicios y así aumentar su nivel de vida y la única solución posible para ellas es prestar los mismos servicios a un hombre más rico; la consecuencia lógica del no-valor de su trabajo es la carrera para hacer una buena boda. Pero si su matrimonio con un hombre de la clase poseedora puede elevar el nivel de vida de una mujer, eso no la incorpora a dicha clase. En efecto, ella misma no posee los medios de producción. Por tanto, su nivel de vida no depende de las relaciones de producción de clase que pueda mantener con los proletarios, sino de las relaciones de producción de servidumbre que mantiene con su marido. En la mayoría de los casos, las mujeres de burgués cuyo matrimonio se acaba tienen que ganarse la vida como asalariadas; con ello pasan a ser en términos concretos —con la desventaja añadida de la edad y/o la carencia de formación profesional— las proletarias que ya eran en potencia.
(Delphy, 1985 [1970]: 23.)

Òbviament, això no nega les desigualtats entre les dones en termes de condicions de vida, treball domèstic, accés i condicions de treball remunerat, nivell de consum, benestar i salut, etc. que s'expliquen, entre altres factors, per les relacions de classe i ètniques. Les treballadores filipines serien objecte d'una triple discriminació: la sexual, la de classe i l'ètnica.

LA REALITZACIÓ DEL TREBALL DOMÈSTIC

Com indicàvem al començament d'aquest capítol, analitzem el treball domèstic des del punt de vista de les relacions de cura i servei que el sustenten. Comencem per identificar quines activitats expressades per les entrevistades es duen sota les relacions de cura i les de servei en les famílies contractants. A continuació, ens fixem en les ambigües fronteres que les entrevistades estableixen entre aquestes relacions. Finalment, considerem com les treballadores filipines valoren el treball domèstic que presten en les famílies contractants.

Les activitats domèstiques objecte de cura i de servei

Quan les entrevistades parlen sobre la producció domèstica de les famílies contractants, assenyalen les activitats que presentem en les taules 19 i 20 on distingim entre les que anomenen les dones contractants i les treballadores. Hi podem identificar dues grans menes d'activitats: les que tenen a veure amb les tasques d'atenció a la persona i les activitats que tenen a veure amb allò que fa possible les primeres, les tasques de la llar.

Les dones contractants, quan parlen de les feines que fan les treballadores, sobretot es refereixen a les tasques de la llar (netejar, cuinar, rentar, planxar, etc.) i no mencionen la dimensió ètica i emocional de

3. Delphy diferencia el concepte de *treball domèstic* del de *representació social*. Nosaltres entenem l'activitat de representació social de la dona burgesa com una tasca del treball domèstic.

Taule 19.

Tasques d'atenció a la persona dutes a terme en les famílies contractants segons qui les anomena i a qui s'atribueixen

Tasques d'atenció a la persona segons a qui s'atribueixen	Tasques d'atenció a la persona segons qui les anomena	
	Tasques anomenades per les dones contractants*	Tasques anomenades per les treballadores contractades*
Tasques d'atenció a la persona atribuïdes a les dones contractants	<ul style="list-style-type: none"> • Tenir cura de persones dependents, infants i vells (en general) • Acompanyar pel carrer persones dependents, infants • Acompanyar al metge persones dependents • Rentar persones dependents • Donar el menjar a persones dependents • Organitzar el treball domèstic de les treballadores 	<ul style="list-style-type: none"> • Parir fills • Organitzar el treball domèstic de les treballadores
Tasques d'atenció a la persona atribuïdes a les treballadores contractades	<ul style="list-style-type: none"> • Tenir cura de persones dependents, infants (en general) 	<ul style="list-style-type: none"> • Tenir cura de persones dependents, infants i vells (en general) • Rentar persones dependents, infants i vells • Vestir persones dependents, infants i vells • Acompanyar pel carrer persones dependents • Ajudar a fer els deures d'escola • Ensenyar les activitats domèstiques (cuinar, netejar la cuina, parar la taula i fer el llit) als infants • Quedar-se a casa (de la família contractant) per fer companyia • Bolcar-se emocionalment sobre les persones dependents (infants) • Donar consells i escoltar confidències (de les persones dependents, infants, i de la dona contractant) • Fer de mestressa de casa

* Les tasques no es presenten segons l'ordre d'importància.

Taula 20.

Tasques de la llar dutes a terme en les famílies contractants segons qui les anomena i a qui s'atribueixen

Tasques de la llar segons a qui s'atribueixen	Tasques de la llar segons qui les anomena	
	Tasques anomenades per les dones contractants*	Tasques anomenades per les treballadores contractades*
Tasques de la llar atribuïdes a les dones contractants	<ul style="list-style-type: none"> • Cuinar (sopar) • Ajudar a cuinar • Ajudar a recollir la taula • Comprar aliments (compra grossa) • Ajudar a netejar els armaris de la cuina • Endreçar els armaris 	<ul style="list-style-type: none"> • Decidir el menú • Comprar aliments • Fer alguna cosa
Tasques de la llar atribuïdes a les treballadores contractades	<ul style="list-style-type: none"> • Cuinar • Comprar aliments (compra quotidiana) • Parar la taula • Netejar la casa (lavabos, habitacions i cuina) • Netejar la casa (neteja quotidiana i a fons) • Fer els llits • Ajudar a netejar els armaris • No endreçar els armaris • Endreçar la casa 	<ul style="list-style-type: none"> • Cuinar (esmorzar, dinar, sopar) • Comprar aliments i productes de neteja • Decidir el menú • Netejar la casa (neteja quotidiana i a fons) • Rentar (a màquina i a mà), estendre i planxar la roba • Escollir de l'armari la roba que vesteixen els infants

* Les tasques no es presenten segons l'ordre d'importància.

la cura, que té impacte en les persones dependents, els marits o elles mateixes. Quan la cura de les persones es converteix en servei, pot crear un conflicte ètic en la dona contractant, com si atendre les persones no fos una activitat que hagués de ser mercantilitzada. Perquè en fer-ho, d'alguna manera es masculinitza, en convertir-se en una activitat de provisió per a qui la duu a terme. Al mateix temps, per a les treballadores suposa una reivindicació ètica en la mesura que no presenten el servei que fan com una mera activitat mecànica i mercantil. Un element comú entre les dones contractants i les treballadores és que no mencionen les tasques d'atenció a les persones i de la llar que fan i de les quals són beneficiaris els marits contractants, cosa que indicaria que no es pretén un compromís ètic amb la cura en el cas dels homes.

En poques ocasions les dones contractants parlen de les activitats d'atenció a la persona de les treballadores, i quan ho fan no és de forma còmoda, sembla més aviat l'admissió d'una falta.

P: Quines són les tasques que fa la persona que teniu contractada? Si em poguessis especificar una mica les tasques que fa la F. ...

R: Bé, ella el que fa, més que res el dia a dia quant a menjar, menjars, manteniment de la casa, anar a comprar, encara que la compra grossa la faig jo, sempre hi ha coses que queden... arreglar la casa, fer el menjar, la roba, rentar i planxar, bé, cuidar els nanos, ara ja es cuiden sols, però quan eren petits sí, anar-los a portar a escola, anar-los a buscar. Si podia ho feia jo però si jo no hi era hi anava ella [...]. Què més? Principalment això, i quant a neteja, no fa tota la neteja de la casa perquè tinc una noia que ve tres dies a la setmana que fa el més gros, llavors ella ha de fer el manteniment diari una mica. Això li treu feina, perquè la casa també és molt gran i tampoc pots, pots estar a tot arreu.

P: Sí i tant, i aleshores quan ella s'incorpora els teus fills què, eren petits?

R: Sí, devien tenir 5 o 6 anys potser i l'altre 8 o 9. Per tant, també a part del menjar s'encarregava una mica dels nens.

P: Dels nens?

R: Dels nens, sí. El que passa és que és clar, quan va venir el seu espanyol era molt dolent. Llavors la comunicació verbal era una mica difícil, encara ho és ara que ja fa anys que és aquí, encara li costa una mica, però bé, és clar, els apalancava una mica, tampoc era una persona que hagi..., però els nanos s'hi han trobat sempre a gust amb ella perquè és una noia carinyosa i encara que no els hagi fet jugar gaire doncs s'hi han sentit sempre a gust, que ja és important.

(Família contractant de treballadora domèstica filipina 1.)

Amb els seus silencis potser expressa certa vergonya en mostrar (d'aquí intentar parlar-ne poc) el sentiment de no aconseguir amb les responsabilitats domèstiques que socialment s'esperen d'ella: sobretot les que tenen a veure amb l'atenció a les criatures. Un element que pot recolzar aquesta interpretació del fragment que analitzem és com l'entrevistada delimita el temps dedicat a parlar de les tasques d'atenció que duu a terme la treballadora: així que ens diu que la treballadora ha atès les criatures, acte seguit ens diu que ja no ho fa perquè ja ho fan elles mateixes. Dóna la impressió que es tractés d'un episodi relativament curt en el temps sense gaire transcendència. L'entrevistada presenta les activitats d'atenció a la persona de la treballadora com a substitució puntual: «quan calia acompanyar les criatures a l'escola». També hi ha una vaga relació que anomena «apalancar». Sense ser gaire agosarats podríem interpretar que quan parla d'«apalancar» pretén indicar una relació poc estimulants per a les criatures. Tanmateix, en un sentit més ampli, podria referir-se a l'activitat de contenció de les atencions que les criatures reclamen. I això implica una relació cara a cara molt més intensa i quotidiana del que ens vol donar a entendre.

Aquest fragment aporta dos elements més que reforcen el que hem apuntat. Anomena les tasques d'atenció a la persona en el context d'una detallada llista de tasques de la llar. Per referir-se als seus fills usa el terme «nanos» que pot respondre a un hàbit que l'entrevistada té d'anomenar els seus fills però també a una forma de posar distància entre les tasques d'atenció que realitza la treballadora i els seus fills en crear la impressió discursiva que de qui es parla és d'uns genèrics «nanos», que podrien ser els seus fills o no. També es pot veure la tensió en la manera com descriu la treballadora. L'atenció als fills queda en un segon pla per les característiques de personalitat que l'entrevistada atribueix a la treballadora, com ara ser una persona càlida i respectuosa, i no tant per les activitats que fa i el grau de professionalitat que pot tenir en fer-les.

P: I ha intervingut en l'educació dels vostres fills d'alguna manera?

R: Sí, jo penso que sí. És una persona d'un tarannà amable, respectuós, i això penso que als nanos els ha anat bé, encara que no hagi jugat gaire amb ells, però només la seva presència, la seva manera de fer les coses i la seva manera de parlar amb ells i de fer-los les coses, jo penso que sí.

P: Per tant hi ha hagut...

R: Ha sigut positiu.

P: Per tant hi ha hagut una influència pel fet de tenir una figura com deies d'alguna manera per als teus fills.

R: Sí, per a ells és com un més de casa, ells sí la veuen...

P: Tenen confiança com un de casa, com un familiar que veus com a germà...

R: Sí, en un moment donat també es poden enfadar amb ella...

(Família contractant de treballadora domèstica filipina 1.)

En altres casos, quan les dones contractants parlen de les activitats domèstiques cara a cara de les treballadores intenten sortir de la qüestió a través de respostes ambigües.

P: ¿Hacía tareas de atención, en el caso de enfermedad?

R: No, no tenemos eso ahora...

P: Mientras la tuvisteis no tuvisteis ningún tipo de...

R: No. Estuve un poco mal pero, pero vamos, casi no la dejábamos en la habitación porque era muy contagioso lo que yo tenía, tenía una conjuntivitis vírica, y venía mi marido, me ponía las gotas, y luego me cambiaba la ropa a diario, el momento que ha cogido la ropa para cambiarla, tenía que cambiar la ropa a diario porque tenía conjuntivitis vírica. Y entonces la metía en la lavadora y le digo «después que hayas cogido la ropa te lavas las manos».

P: Claro, sí, es muy arriesgado este tipo de cosas.

R: No, pero ni ella ni mi marido se contagiaron, y mira mi marido estaba al lado y no se contagiaron...

(Família contractant de treballadora domèstica filipina 3.)

No queda clar qui és el subjecte que fa l'activitat d'aplicar les cures mèdiques i de vestir i desvestir la dona malalta. Segons com, sembla que sigui el marit qui atén la seva esposa en canviar-la diàriament de roba. Si és el cas, possiblement és l'única referència a la participació d'un home de les famílies contractants en la producció domèstica sota la forma de cura i té lloc en situació d'excepcionalitat. El marit assumeix parcialment la seva responsabilitat d'atendre una persona que, en aquell moment, és dependent. Semblaria indicar els marges en què es poden modular les circumstàncies estructurals sexistes des de l'acció individual (si tenim en compte que s'ho hauria pogut estalviar atesa la seva posició socioeconòmica contractant, per exemple, una infermera). Tanmateix, el relat de l'entrevistada no és prou precís sobre qui és el subjecte de l'activitat. També sembla tot el contrari, que ho fa la treballadora. El marit i la treballadora es confonen. És la mateixa persona qui canvia la roba i qui la fica a la rentadora? Si la treballadora gairebé no entrava a l'habitació, per què apareix en un mateix plànol amb el marit en relació amb la probabilitat de contagi? És més, són el marit i la treballadora qui duen a terme l'activitat de cura, o en són l'objecte? Aquest últim aspecte és paradoxal, perquè la dona narra una situació on més que parlar de com la van atendre en la seva malaltia, parla de com ella va tenir cura dels altres. L'èmfasi recau sobre l'haver tingut cura de la salut del marit i de la treballadora a través de preservar-los del contagi.

Finalment, un altre exemple de la incomoditat que genera parlar del tema es manifesta a través de respostes curtes per tancar la qüestió i canviar de tema,

P: També s'encarregava d'atendre la teva mare a part d'ajudar-te?

R: Sí, sí. I bé i aquí a casa he continuat tenint una persona que ve tres dies a la setmana a netejar una mica el més gros, saps?

(Família contractant de treballadora domèstica filipina 1.)

En tot cas el detall dels discursos, l'interès a precisar les explicacions que fan les dones contractants al llarg de les entrevistes rau més sobre les activitats indirectes que duen a terme les treballadores i sobre les de cara a cara que fan elles.

En canvi, passa just el contrari quan les treballadores parlen de les activitats domèstiques en les llars on treballen. És quan es refereixen a les activitats d'atenció a la persona quan donen detalls i quan mostren més interès a parlar-ne.

R: Mira... [pare i criatures] se van por la mañana, y ya vienen por la noche. Dejaba los niños en el colegio, al mediodía comían allí, a veces pues no. Ah, uno ya venía a comer en casa. No, no, venían a comer, primero los [...] venían a comer en casa, iba a buscarlos para comer en casa, después los dejaba otra vez en el colegio, después por la tarde iba a buscarlos hasta por la noche, y cuando ya tenían los deberes, tenía que hacer los deberes con ellos, y después hacía inglés, estaban encantados los padres...

P: O sea que a parte de cuidadora, tenías que hacer funciones de educadora.

R: Claro, ¿sabes qué pasa? Que también era mi trabajo, y yo disfruto enseñando los niños pues yo disfruto. Entonces pues ya por la noche ya vienen los padres, ya están ya duchados y ya, para ir a la cama ya, después ya vienen los padres, dar las buenas noches y ya, ya se van a dormir. Estaban encantadísimos, ¿eh? Y muchos años así, ¿eh?

(Treballadora domèstica filipina 6.)

Per a les treballadores, les activitats d'atenció a la persona són les més valuoses mentre que les tasques de la llar són activitats inevitables, de les quals expressen reiteradament el volum de feina que suposen. Tanmateix l'assignació de major valor a les tasques d'atenció a la persona les hem de restringir a la relació amb les criatures i amb les dones contractants.⁴ Les persones velles no formarien part d'aquesta disputa ètica que hem assenyalat.

R: A mí no me gustaba cuidarla, una persona mayor, porque es más difícil, yo prefiero un niño.

P: ¿Has cuidado niños?

R: Sí, sí, sí, el niño de la señora, antes de empezar a trabajar en su casa, estaba embarazada, donde trabajaba con ellos desde hacía 9 años, estaba embarazada de... bueno faltaban dos meses para nacer el niño y creció.

P: O sea lo estuviste...

R: Sí, bueno de enfermera, y tenía canguro, pero siempre es como si fuera... soy su segunda madre.

P: O sea, tenía canguro, ¿pero tú también te quedabas con él?

R: Porque me dejaba, cuando se iban de viaje, porque se iba de viaje con su marido, y se iban por ahí, me llevaba el niño a mi casa.

4. Precisament són els subjectes de servei de les treballadores on més es desdibuixa aquesta relació incorporant-se elements de cura, com veurem una mica més endavant.

P: ¿Ah sí?

R: A veces, bueno, me quedaba a dormir en su casa, o me lo llevaba a mi casa.

(T treballadora domèstica filipina 1.)

L'atenció a les persones grans es valora negativament, com una tasca inevitable, una exigència de la feina. És paradoxal que treballadores que provenen d'una cultura que respecta les persones grans i els assignen un paper central en les relacions socials (com expressa The Filipino Code Of Ethics), visquin la feina d'atendre persones velles com, probablement, l'activitat que valoren més negativament. Potser una clau per interpretar aquesta paradoxa és que mentre que poden construir amb relativa facilitat un imaginari «com si fossin mares» potser és més difícil imaginar-se «com si fossin filles o nétes» de les persones velles que atenen o han hagut d'atendre.

La capacitat d'agència de les treballadores es pot mostrar en les seves preferències i fins i tot en el vincle emocional que estableixen amb el que fan. No tan sols atendre les criatures, sinó les activitats com ara cuinar, planxar, tenir cura de les plantes, són tasques que poden semblar rutinàries. Tanmateix, són activitats on poden objectivar les seves qualitats. I aquesta objectivació implica una doble valoració: la que fa la treballadora en funció de les pròpies preferències i la que fa en funció del grau en què satisfà a qui serveix. Com veurem en el pròxim apartat, aquest aspecte valoratiu pot quedar desdibuixat per la incorporació d'elements de cura en una relació de servei mercantil.

R: Me gusta cocinar, no sé, jja, ja, ja!

(T treballadora domèstica filipina 3.)

P: De los trabajos que has tenido ¿cuál es el que más te ha gustado?

R: Sí, cocinar y planchar, porque me gusta. Sí, la mayoría sí me gusta porque a la gente le gusta como lo hago, están contentos, pero me gusta más cocinar, cosas de esas y planchar, sí, mucho calor planchar pero me gusta porque queda bien la ropa, jja, ja, ja!

P: ¡Ja, ja, ja!, luego queda muy...

R: Sí, bien planchada, porque están encantados, por lo menos mi jefa me dice que plancho mejor que la chica que tiene ahora, pero ya están acostumbrados, pues se conforman. Pero bueno, cada uno es como es, además soy muy exigente, cuando plancho una cosa ya podría estar terminada la camisa, por ejemplo, pues si veo que no queda bien pues lo plancho otra vez sin problema.

P: Que no quede ni una arruga, vamos.

R: Sí, sí, soy muy exigente para eso, ¿eh?, me parece yo, considero que soy exigente...

(T treballadora domèstica filipina 1.)

Fins i tot, podríem dir que consideren el seu paper en la producció domèstica de les famílies per a les quals treballen com a central, fins al punt que en ocasions, desdibuixen la posició de les dones per a les quals treballen:

R: Y confió en mí desde el principio, aunque no sabía hablar castellano, se iban de viaje el matrimonio y yo me quedaba con los tres pequeños, luego tuvo otro, cuando volvió se quedó embarazada y entonces tenía cuatro por cuidar...

P: Mucho trabajo ¿no?

R: Sí, pero no se me hizo... y no tenían lavadora. Las cosas grandes las llevábamos a la lavandería,

pero también era lavar a mano. Y era comprar, era cocinar...

P: ¿Y lo hacías todo tú sola?

R: Sí. Bueno ella, no sé qué hacía, alguna cosa. Hasta un día se me cayó un niño porque tenía que tender la ropa arriba, era un dúplex en calle (?) y me siguió un niño en la escalera y no me di cuenta, claro, era joven también, era otra niña más inocente ¡ja, ja, ja!, pues se me cayó. Los llamé y me dijo, porque se cortó el niño, se hizo un corte, sangró muchísimo, y me dijo llévalo a tal sitio, coges un taxi y llévalo a tal sitio. Yo tenía un miedo, a ver qué me van a hacer cuando venga, nada, y cuando ya estaba cosido me llamaron «¿ya está cosido? Pues ya vendremos a la noche», así muy tranquilos. Se iban a Mallorca, de viajes. Y sí, confiaba en mí, pero eso sí, cuando me mandaba a comprar yo, primero no podía, porque tenía miedo a que no me entendieran, ¡ja, ja, ja!

(T treballadora domèstica filipina 2.)

Tot semblaria apuntar a un jerarquia implícita entre les tasques domèstiques: les referides a les criatures són considerades les més importants enfront de les tasques de la llar, on des d'un punt de vista ètic podríem interpretar que la realització de les primeres investeix d'autoritat moral en la producció domèstica i de reconeixement en tant que s'acompleix amb les responsabilitats domèstiques que s'han socialment assignat a les dones adultes. La competència expressada en les entrevistes sobre qui s'encarrega de les activitats d'atenció a la persona indica la competència, en un ordre patriarcal, per qui és, èticament, millor mestressa de casa. Una competència al voltant de qui se sobreordena en relació amb qui, en compliment de les responsabilitats ètiques domèstiques.

La incorporació d'elements de cura en les relacions de servei

La distinció entre les relacions de cura i de servei no sempre és nítida. Un primer aspecte, ja apuntat, és que la dona de la família contractant realitza activitats de cura però també de servei, en tant que s'encarrega de fer determinades activitats domèstiques que reverteixen sobre el marit (com, per exemple, organitzar el treball domèstic de les treballadores o bé contribuir en l'atenció a les persones dependents). En el cas de les treballadores contractades semblaria a primer cop d'ull que només realitzen activitats sota la forma de servei.

Com hem assenyalat, les treballadores se senten com a responsables principals de l'activitat de cura de la seva família des d'un punt de vista ètic, encara que les activitats de provisió tinguin una posició central en les seves vides, fins a aproximar-les a la posició de guanyador de pa, amb les contradiccions i patiments que això implica. La combinació d'una disposició ètica cap a la cura amb la realització d'activitats de provisió com a assalariades en activitats d'atenció a persones pot permetre'ns entendre la insistència amb què les treballadores es refereixen a la cura quan parlen dels serveis que presten. És més, semblaria que les dones contractants saben d'aquesta tensió i se'n beneficien. No tan sols volen una persona que es dediqui al servei. Volen alguna cosa més, difícilment mercantilitzable, que és més probable trobar en una dona que no pas en un home: l'atenció a l'altre tenint com a fita el seu benestar. Potser això seria un dels elements que explicarien l'especialització sexual del mercat del treball domèstic. Volen algú que, com expressa una dona contractant, s'ofereixi a servir-li el dinar en un lloc que potser implica més esforç i feina, i tot i així ho fa perquè sap que allò contribuirà al benestar de qui serveix; algú que la tapi quan està fent la migdiada perquè es preocupa que no passi fred, algú que li posi unes roses acabades de

collir al bany perquè sap que li donen alegria. Volen algú que es comporti com si fos una *mare* amb tot el que implica en termes de disposició a la cura.

R: Yo no la eché, pero mi marido no la quiere ver [una treballadora domèstica]. Además con mi marido nos gustaba comer arriba, y ella no quería, no quería subirnos la comida arriba. Tenemos una terraza muy bonita y otras chicas que hemos tenido, pues incluso «ay señora, hoy les pongo la comida arriba que hace muy buen día», otras chicas me decían esto, y ésta que no quería subir la comida arriba... (Treballadora domèstica filipina 3.)

R: Hasta que he encontrado esta otra española pues ha venido esta, la tuve 18 años. Claro son de esas antiguas, bueno una chica que te pone la manta en la siesta sin pedirle yo nada, sin pedirle yo nada te pone la manta en la siesta, porque tengo los pies fríos, (?) a llorar, porque eso es un detalle que era, era una madre, ni una hermana te hace una cosa así, una cosa que, me cortaba rosas, cuando tenía rosas en la terraza, me cortaba las rosas y me las ponía en el cuarto de baño bien, (?) al no ser que las corta bien, pero si (?) llegas al cuarto de baño y ves la rosa que te ha cortado la chica... (Treballadora domèstica filipina 3.)

Des del punt de vista de les treballadores, aquesta ambivalència que incorpora elements de cura en una relació de servei implica afegir quelcom més a la seva activitat de servei, quelcom més que no és retribuït, un plus de valor emocional i d'atenció a les persones que es deriva de la seva disposició ètica cap a la cura com a dona adulta, aspecte que té en comú amb la dona contractant. Un plus pels subjectes d'aquesta atenció en tant que es construeix una relació on la treballadora esdevé aquella persona en la qual una es pot recolzar en els moments d'especial dependència física i/o psíquica que es poden produir al llarg de la vida, o que contribueix al benestar i estimulació de les persones. Les treballadores expressen aquest plus identificant-se amb la posició que tradicionalment faria aquest suport i atenció en societats sexistes: la mestressa de casa i la dona-mare.

P: Entonces cuando tú te ibas a trabajar allí, me decías ¿hacías un poco de todo?

R: Como una ama de casa. Sí, porque no había nadie allí, los niños en el colegio, el marido en el trabajo.

P: Entonces la relación con los niños, porque ¿eran niños que ya estarían en el colegio?

R: Sí, iban a estudiar.

P: ¿Cómo era la relación con ellos?

R: Sigue siendo buena, sobretudo con la hija que ya no tenía la madre. Cuando tenía el periodo, por ejemplo, o se encontraba mal, entonces me llamaba, me metía en la habitación y me decía «oye cierra la puerta, me pasa esto». Eso claro, a su padre y sus hermanos no se lo podía contar. Entonces es como si hacía un poco de madre, cualquier cosa que le pasa. Ahora mismo que estaba su padre muy enfermo, pues me llamó, y llorando, y estuvimos una hora hablando...

P: ¿Te pide consejo?

R: Sí, de alguna manera...

P: ¿Y sobre qué cosas te lo pide?

R: Bueno, por ejemplo, «¿ahora qué hacemos, necesitamos a alguien, donde podríamos (?), un chico? En lugar de una chica», porque tenían dos chicas, porque claro, porque un hombre para ayudarlo a bañar...

P: ¿Por qué? ¿Está en cama?

R: Sí, no se levantaba solo. Como teníamos un familiar que estaba sin trabajo, digo pues mira, (?) a él, y aún sigue allí. O muchas cosas, «oye que vienen mis tíos y yo no sé donde llevarlos, ¿dónde podríamos ir? ¿Qué les podríamos enseñar?» Imagínate que ella es nacida aquí, ¡ja, ja, ja!, entonces pues yo le explico también.

(Treballadora domèstica filipina 2.)

La incorporació dels elements de cura impliquen convertir-se en una *mare* que escolta els neguits d'una filla sobre aspectes íntims de la seva vida, i dóna consells per afrontar els problemes. És més, l'entrevistada mostra de forma força clara la incorporació de la cura a través del recurs de dues figures: la de mestressa de casa i la de mare. Es presenta com si ocupés aquestes posicions, la confusió és encara més forta quan a la família contractant no hi ha la dona adulta. En aquest fragment la treballadora mostra de forma particularment clara la seva disposició a la cura. En oferir com a possible solució al neguit sobre com atendre el pare de la dona que havia servit quan era una nena, no contempla només el neguit de qui l'expressa sinó també el seu benestar i el benestar de qui ha de ser objecte de cura: atendre un home vell dependent tenint en compte la seva intimitat (encara que no sabem què n'opina l'home vell) en proposar contractar un home, en lloc d'una dona, per banyar-lo.

Alhora, aquest fragment és especialment il·lustratiu de la incorporació dels elements de cura en la relació de servei per un motiu addicional. En els discursos de les treballadores s'insisteix que el vincle amb les famílies que han servit durant força anys no acaba quan finalitza el contracte. Interpretem que aquest element reforça la idea que la relació no ha estat només de servei sinó també ha incorporat elements de cura. La intensitat de la relació, segons les treballadores, ha implicat que aquesta es mantingui més enllà de la relació mercantil adquirint, potser, una forma més propera a una relació de cura. Amb això volem dir que el que expressen les treballadores és la seva disposició ètica a la cura a través de sentir-se en certa mesura responsables d'atendre aquelles persones que van servir en el passat quan ho requereixin.

Un altre element de cura que expressen les entrevistades té a veure amb criar les criatures estimulant-les en activitats domèstiques que bé es podrien interpretar com formes de contribuir en la seva formació com a persones autònomes.

P: Y los niños claro, te deben ver un poco como...

R: ¡Uh!, ¡Sí, Sí, sí, sí!, pues fíjate, que han crecido conmigo ellos, que ya saben cómo hacer la cocina, y la cama de ellos, la hacen ellos.

P: ¿O sea, tú les enseñas a ellos a hacer tareas domésticas?

R: ¡Claro!

P: Es genial...

R: Sí, sí, sí, sí. Ya lo saben todo, cocinar, «venid a cocinar», los tres cocinamos allí ¿eh?, sabes por la tarde, que estamos los tres solamente, tenemos que hacer la cocina, después ya uno tiene que poner la mesa, y uno tiene que fregar los platos, y así. Hombre claro porque si no..., y claro, siempre lo dicen «gracias, gracias M. que nos has enseñado todo esto, porque si no es por ti no sabríamos nada».

P: ¡Ja, ja ja!

R: Sí, sí, sí sí. Hacen pasteles, hacen comida, y ya tienen su propia casa ahora, y ya cocinan, ya lo hacen ellos.

(Treballadora domèstica filipina 6.)

També indicàvem que per a les treballadores la cura implica escoltar i donar consells a la dona contractant sobre la seva vida matrimonial. Potser en la següent cita és on millor es veu la incorporació d'elements de *cura en el servei* en una tasca concreta. En aquest cas la treballadora entrevistada expressa la incorporació del plus emocional i d'atenció que comentàvem unes línies amunt quan està planxant la roba de tota la família i alhora escolta i dóna consells sobre els neguits de la vida matrimonial de la dona que l'ha contractat. I aquest plus s'escapa de la relació mercantil.

R: siempre habla con nosotras la señora, mientras estás planchando está hablando contigo, charlando un poco así.

P: Con la que hablabas entonces es con la señora.

R: (Fa un gest d'assentiment).

P: Y con la señora, por ejemplo si algún día la señora estaba un poco triste un poco así ¿te hablaba de como se sentía contigo?

R: Claro.

P: ¿Te pedía consejo a veces?

R: Sí, sí, sí, sí.

P: ¿Y sobre qué cosas te pedía consejo?

R: Hombre a veces los matrimonios (?), hay problemas de matrimonios, es normal, los matrimonios se pelean, mal, y luego, otra vez bien y luego... es, es normal.

(Treballadora domèstica filipina 3.)

El sacrifici com a criteri incommensurable de valoració de les activitats de servei de les treballadores

Les reflexions anteriors ens permeten afirmar que per a les treballadores té una importància especial mostrar en els seus discursos els elements de cura. Pot ser una forma de resoldre el conflicte entre la disposició ètica a la cura i l'exercici de les responsabilitats de provisió en relació amb la família d'origen. Un altre element és la valoració que fan de la seva feina com a treballadores domèstiques. Segons com s'expressen, tenir en compte els aspectes relatius a la cura els permet fer una valoració positiva de les activitats que fan. Paradoxalment, són els més difícilment objectivables a través del salari (i per tant no disposen d'una valoració mesurable i comparativa que impliquen els diners), perquè queden excloses formalment de la relació de servei quan es mercantilitza.

És obvi que les treballadores donen importància a aconseguir diners, de fet és la justificació principal de la seva decisió de migrar, i al fet que poden obtenir millors ingressos que els que obtindrien a Filipines. L'acompliment dels objectius que s'havien fixat es mesura en diners, fins al punt de poder quantificar el grau d'èxit a través del nivell d'ingressos i la seva expressió en mitjans de vida a Catalunya i a Filipines.

R: Sí, me llena, yo creo que, digamos, es lo que quería. No es realmente lo que quería trabajar, pero económicamente he conseguido, materialmente no es lo que quería trabajar.

(Treballadora domèstica filipina 1.)

P: Si comparas como te sentías en tu trabajo en Filipinas y en tu trabajo de ahora, ¿cómo...?

R: *¿De aquí? Durante los años que estaba en Filipinas trabajando en un despacho yo he sentido que no era... yo no estaba muy contenta con mi trabajo...*

P: ¿Por qué?

R: *Por la razón del sueldo, de la posición que yo tenía y tanto trabajo.*

(T treballadora domèstica filipina 4.)

Però la satisfacció que expressa l'entrevistada és en relació amb els resultats, no pas al procés mateix de treball. Algunes treballadores poden experimentar vergonya per realitzar unes tasques que prèviament a venir a Catalunya no havien fet abans i per les quals fins i tot tenien contractades persones de servei a Filipines.

R: *Que te quedas ahí trabajando, que vivieran más justo de dinero, pero están en su lugar. Y no que allí están con alto nivel de vida, y luego vienes aquí como criada que siempre está visto muy, no un poco...*

P: ¿No está bien visto?

R: *O sea que es un trabajo honrado, pero parece que todavía es menos...*

P: Menos valorado.

R: *No está valorado como tendría que ser...*

P: *Porque, ¿cuando tú vas a Filipinas, ellos saben que aquí trabajas de...?*

R: *Claro.*

P: *¿Pero en cambio me decías que tienes amigas que no lo dicen esto?*

R: *¡Uy sí! ¡Uy! Y una que dijo que estaba aquí trabajando de profesora. Digo ¡pero se está engañando a ella misma!*

P: *¿Y por qué crees que lo dicen?*

R: *Por no menospreciarse. O sea, hombre, si ya tiene su foto allí con su diploma que es profesora y va a Filipinas y dice que está..., ahora, ya se sabe, por mucho que mientas ya somos mucha gente para contradecir... ¡ja, ja, ja!*

(T treballadora domèstica filipina 2.)

De què depèn, doncs, que es valori positivament el procés de treball per part de les mateixes treballadores? Addicionalment, què evita la renúncia i retornar al país d'origen en absència de mecanismes explícits de coacció i considerant que la nostàlgia és un sentiment comú entre les migrants? És aquí on considerem que tenen un especial paper els elements de *cura en el servei*. En concret els elements de cura introdueixen elements d'incomensurabilitat que allunyen la mesura dels diners en la valoració (no es pot establir cap equivalència de diners), i per tant fan incomparable la importància de qualsevol valoració personal de la feina duta a terme, establint un valor absolut. I si no hi ha comparació objectivable, no hi ha possible degradació. Les treballadores fan aquesta operació a través de l'apel·lació al sacrifici com a font de valor i que, paradoxalment, es materialitza en les trameses monetàries cap a les famílies d'origen. Addicionalment, el paper especial que les treballadores assignen a la cura en la valoració del treball que fan permet afrontar una altra dificultat: assumir que la feina que fan implica un desprestigi i una davallada en la seva posició social. A Filipines, moltes d'elles no realitzaven activitats de servei domèstic. Eren mestres, treballaven per a l'administració pública, eren pageses... però en ben pocs casos eren minyones. Aquesta activitat de poc prestigi social en la nostra i la seva societat és per la qual han pogut venir a Catalunya. Des d'aquest punt de vista, necessiten posar l'accent sobre els aspectes del tre-

ball domèstic que el dignifiquen, i la cura, per a moltes d'elles, aporta dignitat a una feina que a Filipines mai no haurien fet i per la qual fins i tot tenien personal contractat. El pes que ha tingut en les seves vides aquest desprestigi es pot veure a través de com s'expliquen les feines realitzades a Catalunya quan en parlen amb les famílies d'origen. Des d'ometre les activitats que es consideren més degradants fins a mentir explícitament sobre la feina que es fa, com ara dir que es treballa de mestra o infermera en lloc de treballadora domèstica interna. La incomoditat del tema es reflecteix en el fet que aquestes estratègies a través de les quals intenten mitigar la presentació del propi desprestigi professional són explicades com estratègies d'amigues o conegudes, però no de qui parla.

Les treballadores entrevistades expressen com a raó principal per haver migrat la necessitat d'obtenir ingressos suficients per poder subministrar els mitjans de vida necessaris pel sosteniment de les seves famílies a Filipines. Aquesta raó posa en evidència la tensió entre dues dinàmiques socials que podem identificar a Filipines i que també han caracteritzat Catalunya i Occident en general: la tensió entre les dinàmiques individualistes i les comunitaristes. La decisió de migrar no queda clarament expressada per les entrevistades com a pròpia. No tenim suficients elements per precisar-ho, si bé podem suposar que era un projecte individual anterior al procés d'emigrar. El que sí sembla clar és que un cop s'ha iniciat el procés migratori el projecte individual ha d'enfrontar-se a dificultats, si tenim en compte els sentiments de soledat i aïllament que les treballadores expressen quan parlen dels primers temps fora de Filipines. Alhora, aquests mateixos sentiments ens poden indicar que el projecte migratori que van iniciar potser tampoc no era amb el que havien fantasiejat. Tanmateix, aquests mateixos elements els podem interpretar com a part d'una narració que contribueix a substantivar el sacrifici que implica la seva migració i les tasques que han de dur a terme: les activitats de servei fora de Filipines per a persones amb estudis i que implica perdre el seu lloc en el reconeixement social a Filipines, com ja hem apuntat. Tanmateix, és de sobres reconegut que a Filipines la família que té parents migrats que enviïn trameses experimenta un ascens social.

P: ¿Y cómo fue [treballar d'interna en una casa]?

R: Es muy duro. No estamos acostumbradas a ser como chicas, porque en Filipinas, yo no lavaba la ropa, yo no hacía nada, nada, ni barrer el patio de mi casa, nada, por eso estoy un poco... He sufrido mucho, por ser como una chica, porque no estamos acostumbradas a ser chicas en Filipinas...

P: Porque, en Filipinas, las tareas de fregar, limpiar...

R: Las tareas de fregar ahí también se hacen, hacen lavar...

P: En tu caso, ¿tenías a una chica que os hacía...?

R: Lavando.

P: Lavando.

R: Sí, sí...

P: Y entonces el hecho de venir aquí y dedicarte a lavar, a hacer esas tareas que en Filipinas no hacías...

R: Mira, cuando llegué, cien veces estaba llorando, es que no, no podía aceptarlo, estaba llorando, y le decía a mis padres que quería volver ya, «quiero volver, no puedo, no quiero hacer esto, no puedo», les decía. Me apoyaron mucho por cartas, «espérate un poco y aguántate lo que hay», esto es lo que me decían, me apoyaba toda mi familia porque siempre lloraba, porque es, es muy duro. Vienes a trabajar como una chica y no estás acostumbrada a esta clase de trabajo.

(Treballadora domèstica filipina 3.)

En les entrevistes en cap moment s'expressa cap referència a mesures coactives per part de les famílies d'origen o de les llars on treballen cap a les treballadores que volguessin tornar a Filipines. Des d'aquest punt de vista podem considerar que hi ha voluntat de continuar el projecte migratori però alhora cal conciliar-lo amb la família d'origen. Interpretem que les trameses monetàries poden tenir diverses significacions: acomplir amb el mandat familiar d'enviar provisions; el pagament a termini del dret a realitzar el propi projecte personal; la contenció del control de la família sobre la migrant; l'establiment d'una forma més tolerable de relació entre els membres de la família a Filipines que frena la seva desarticulació; i pagar per tal de conservar i/o augmentar el seu valor de cara a la seva família d'origen i ser així beneficiària dels seus serveis de cura presents i futurs.

Totes aquestes possibles significacions tenen un element en comú: la valoració de les trameses no es fa només en termes monetaris i per tant commensurables. També es fa en termes incommensurables, que és l'aspecte que ens interessa particularment aquí. Una tramesa de 100 euros al mes són més de 100 euros: són això i el sacrifici incommensurable que implica obtenir-los i enviar-los. Les entrevistades expressen el sacrifici que implica des de la mateixa migració fins a la incorporació d'elements de *cura en el servei*. La incorporació d'elements de *cura en el servei*, com hem pogut veure en l'apartat anterior, no tan sols està vinculada a un conflicte entre l'ètica de la cura i la posició de provisió, sinó que alhora expressa el conflicte entre l'ètica de la cura i l'absència de la posició de cura que pot ser viscuda com un abandonament. Per exemple, podem interpretar que la projecció en els criatures de les dones contractants que expressen les entrevistades no només fa referència a elements de cura, sinó també té una funció implícita dramàtica en indicar allò que haurien d'haver fet amb els propis fills i no han fet. Des d'aquest punt de vista, expressa sacrifici, un esforç suplementari que confereix un valor suplementari a allò que fan, al seu treball, i a la seva expressió objectivada a través del salari i les trameses enviades a Filipines.

7. El paper de l'administració espanyola en la definició de les normes i l'organització de les pràctiques de cura

Anabel Gutiérrez-Otero Mora

Per començar, cal tenir presents algunes qüestions relatives a l'organització del treball de cura. Tal com indiquen Daly i Lewis (2000), l'estudi de la implicació dels Estats del benestar en la *cura social* (*social care*), ens dóna tres eines per a la seva anàlisi. En primer lloc, ens ofereix claus útils per estudiar l'aplicació de la dimensió de gènere en les polítiques socials. Derivat de la divisió sexual del treball i el patriarcat, el treball d'atenció a les persones ha estat una tasca transferida a les dones, marginant-les del mercat de treball o mantenint-les en posicions desavantatjoses respecte als seus col·legues masculins. Aquest fet propicia que moltes dones no participin o participin precàriament dels drets de ciutadania, que s'aconsegueixen en gran mesura en formar part del mercat laboral. L'assignació a les dones de les tasques de cura comporta la seva marginació social. En el cas de les mestresses de casa, per les mateixes condicions en què es realitza l'activitat i per la posició de dependència econòmica en què les situa. En el cas de les dones treballadores, per l'handicap laboral que suposa carregar amb el pes de la producció domèstica. En el cas específic de les treballadores de serveis de proximitat, perquè es tracta d'una activitat laboral on el nivell de regulació és molt baix, i es tracta d'una de les activitats pitjor remunerades.

En qualsevol cas, l'adjudicació de les tasques de cura a les dones —també com a treballadores en els serveis de proximitat—, marca la seva subjectivitat desenvolupant una disposició ètica pròpia a cuidar —o servir— que Bubeck (1995) defineix:

El cercle de la cura representa la part de les dones en la divisió sexual del treball en les nostres societats. D'aquesta manera el treball de les dones com a cuidadores es reforça per la seva identitat basada en el gènere, el fort sentit d'apoderament i de realització que obtenen d'ell, i —reforçat— per l'ètica de la cura que les compel·leix a cuidar quan se senten necessitades. Per altra banda, el fet que encara siguin majoritàriament les dones i no els homes les que fan el treball de cura, contínuament reproduceix i desenvolupa les habilitats i els coneixements de les dones com a cuidadores, i per tant incrementa la seva obertura i prestació per respondre a les necessitats. (Bubeck, 1995: 171.)

En segon lloc, el concepte de *cuidar en societat* pot refermar l'anàlisi de la qualitat i profunditat dels Estats del benestar, ja que les condicions en les quals es brinda poden afectar la qualitat de vida personal, familiar i laboral de les persones que en poden gaudir. De fet, la futura llei de la dependència a Espanya és vista com el «quart pilar de benestar», terme que proposa Vicenç Navarro.¹

1. *El País*, 30/04/2005.

Com a tercera qüestió, el concepte de *cuidar en societat* té la capacitat de captar les trajectòries de canvi que emprenen els Estats del benestar. Daly i Lewis (2000) expliquen la vivència generalitzada d'una crisi de la cura en els règims de benestar europeus, derivada bàsicament de l'envelliment de la població, la incorporació massiva de les dones al mercat de treball i de la no assumptió per part dels homes de les responsabilitats d'atenció a les persones. Una societat en la qual no es pot continuar assignant a les dones aquesta tasca en la seva integritat —no pas per motius ètics sinó per la necessitat d'efectius de treball per tal que els estats siguin competitius en una economia globalitzada— força a repensar com s'aborden les qüestions relatives a l'atenció de les persones dependents. Tot i la potencialitat de l'estudi del treball social de cura en societat com a categoria substantiva de l'Estat del benestar, ha estat pràcticament desconsiderat o en el millor dels casos ha estat tractat de manera fragmentària.

Analitzar com s'organitza el treball d'atenció a les persones des dels poders públics és una tasca complexa, fins i tot il·limitada, d'exploració de les polítiques socials vigents. L'atenció a les persones és transversal a bona part de les polítiques socials de benestar, interacciona amb fenòmens com la globalització i les tendències microsocials que s'hi generen, i retorna a l'elaboració de les polítiques.

Un altre element que afegeix complexitat són les subdivisions de l'organització de les tasques de cura, la determinació de qui les ha de finançar, quins són els responsables de la seva execució, i qui avalua i testa el procés i resultat. Si tenim en compte que aquestes activitats poden ser dutes a terme per diversos actors socials: estat, mercat, família i/o comunitat, la graella de possibilitats i estratègies es complica en gran manera, formant un quadre amb múltiples possibilitats d'interrelació.

Les dades ens autoritzen a afirmar que les dones són les principals responsables de l'atenció a les persones, a la vegada que existeix una externalització considerable al mercat, mentre que el sector públic sembla assumir-ne una part ínfima.²

Avançar cap a un escenari on el treball de cura sigui una activitat on el sector públic ocupi una posició central pot contribuir a la millora de les condicions de vida de la població dependent, i cal considerar que, amb el pas del temps, tothom pot adquirir major grau de dependència. No oblidant els diferents escenaris que es poden donar en estratègies mixtes, els serveis públics presenten els següents avantatges generals respecte als privats, en termes de finançament, subministrament i control:

1. La supressió del marge de benefici empresarial.
2. La possibilitat de generació de debat públic entorn a com es cuida, a qui es cuida i com s'organitza aquesta activitat: fomentant una discussió social, ja que es tracta d'un bé col·lectiu del qual tothom pot gaudir, ja que tothom pot esdevenir dependent i alhora contribuent amb impostos o treball directe.³
3. En augmentar el pes del sector públic, en tots els nivells de l'organització, el treball de cura pot deixar de ser una activitat invisible.⁴
4. En no portar-se a terme des del mercat, pot disminuir el particularisme en el treball d'atenció a les persones.⁵

2. Per exemple, el nombre de discapacitats que reben assistència personal pública són el 3,6%, familiar el 37,7%, i mercantil o d'altres provisors, el 6,4%. *Encuesta nacional sobre discapacidades, deficiencias y estado de salud 1999* (INE,2002).

3. Avantatge assenyalat per María Jesús Izquierdo (2003b).

4. Ídem.

5. Ídem.

5. Es poden millorar les condicions d'ocupació de les persones que treballen en serveis d'atenció a les persones.
6. L'acreditació, control i avaluació del procés i dels resultats del treball poden esdevenir més eficients i transparents.

No oblidem que els serveis públics generen uns desavantatges respecte als privats, i és que els primers comporten pèrdua d'eficiència per costos burocràtics i d'administració. Al 2002, per exemple, les despeses administratives sobre el total de despesa en protecció social va ser d'un 2,1%.⁶

En aquest capítol ens proposem identificar els punts claus en què les actuacions de l'Administració General de l'Estat afecten les condicions d'atenció a les persones dependents. Explorarem en primer lloc la situació del treball d'atenció a les persones a Europa, per tal de valorar les particularitats del nostre sistema. En segon lloc, posarem sobre la taula algunes qüestions relatives al paper de l'administració entorn de l'organització del treball de cura.

LA POSICIÓ DE L'ESTAT ESPANYOL RESPECTE D'ALTRES PAÏSOS EUROPEUS

Segons dades del 2002, el que Espanya gasta en protecció social⁷ es troba a 8 punts per sota de la mitjana europea (Europa dels 15) i solament supera Irlanda quant al pes d'aquesta despesa respecte del PIB.⁸ Respecte al percentatge del PIB que es dedica a les funcions més properes a la cura,⁹ la proporció dedicada a les funcions Vellesa i Invalidesa és semblant a la mitjana de la UE, però la despesa relativa a la funció Família i Fills es troba molt per sota (Espanya: 2,6%; mitjana UE dels 15: 8%, el 2002).¹⁰

Els eixos vertebradors del treball de cura

Recolzant-nos en la proposta de Leira (1993), abordarem els principals eixos vertebradors del treball de cura, atenent al tipus de subministrament:

- Remunerat / no remunerat
- Públic / privat

No considerarem l'eix *contractual / no contractual* per la manca de dades disponibles.

6. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. *Anuario de Estadísticas Laborales y de Asuntos Sociales (2002)*.

7. Com ja s'ha explicat a la introducció d'aquest capítol, l'anàlisi de la implicació de l'administració en els afers de cuidar travessa diferents sistemes de despesa pública. Tot i això, podem considerar que la partida de protecció social és on s'inclou la major despesa per a aquests afers.

8. Eurostat. ESSPROS (European System of integrated Social Protection Statistics), 2005.

9. Hem escollit les grans funcions a les quals serveixen les diferents partides pressupostàries: *invalidesa, vellesa i família*, i *fills* ja que en elles s'insereixen gran part de les despeses substancials, tant en prestacions en espècie com monetàries, referides a la cura de les persones. Hem deixat de banda la funció *malalties i salut* ja que els ítems de despesa pública s'ajusten més a la provisió i a la cura física que al cuidar.

10. Eurostat. ESSPROS (European System of integrated Social Protection Statistics), 2005.

TREBALL REMUNERAT/TREBALL NO REMUNERAT

Per tal d'avaluar el pes¹¹ del treball que no es remunera, hem agafat l'índex que proposen Bettio i Plantenga (2004) per comparar la intensitat del treball informal entre els diferents països europeus. L'Estat espanyol se situa a la franja mitja-alta en intensitat del treball informal que absorbeix bàsicament la família i la comunitat, situant-se en el 76,7 de la intensitat. Als Països Baixos és on el treball informal té més pes (100 en l'índex), mentre que Dinamarca és el país amb menys intensitat de treball informal (22,9).

Segons dades de les mateixes autores,¹² a l'Estat espanyol el 77% de cuidadors informals són dones, i se situa en una posició intermitja respecte del conjunt dels països estudiats. La proporció més baixa es dona a Dinamarca (59,4%) i la més alta a Portugal (86,2%). La majoria de països se situen entre el 70% i el 80% de dones entre els cuidadors informals. Això indica que la feminització de la cura és un fenomen general a la Unió Europea. Que les dones assumeixin el treball de cura crea una gran tensió entre el dret de les dones a incorporar-se al mercat laboral i assolir autosuficiència econòmica i el dret de les persones a ser cuidades quan es troben en situació de dependència.

Una altra qüestió que es mostra a l'estudi de Bettio i Plantenga (2004)¹³ és la posició en el mercat laboral de les dones que s'ocupen d'aquestes tasques. En el cas d'Espanya, només un 1,9% de les dones treballen a temps parcial per poder atendre els membres de la família. Tot i que la proporció és variable, la jornada a temps parcial és més freqüent a altres països: Alemanya (11,8%), Països Baixos (11%), Gran Bretanya (10,9%) o Àustria (9,8%).

Quan s'han de cuidar de les persones, la sortida més generalitzada entre les dones espanyoles és la d'excloure's completament del mercat de treball formal (37,7% de dones), situació comuna en els països de l'Europa del sud —Grècia (39%), Itàlia (37%)— i Irlanda (41,7%). En entorns on els drets de ciutadania passen per participar en el mercat de treball, totes dues situacions —treballar a temps parcial o excloure's del mercat de treball— posen les dones en una situació precària.

L'administració espanyola no ha aconseguit incentivar una distribució més equitativa de les càrregues d'atenció a les persones entre els homes i les dones. Quan es contempla legislativament la incorporació dels homes a participar en les tasques de cura de la família no es fa en termes de deure, sinó de dret, per tant es deixa a la seva voluntat una distribució més equitativa d'aquestes responsabilitats. Un cas ben clar és el de la Llei de conciliació de la vida familiar i laboral de 1999, que tot i preveure la possibilitat que els homes gaudeixin de fins a 10 de les 16 setmanes de permís remunerat de paternitat, només l'1,5% dels pares es van acollir a aquesta possibilitat l'any 2003.¹⁴ Davant d'aquest fet, a països com França i Suècia ja existeix un permís remunerat exclusiu i intransferible per als pares.¹⁵

11. Dades del 1996 elaborades per les autores a partir de la tercera onada del *Community Household Panel (ECHP)*. Es prenen els Països Baixos com el 100% de l'escala, sent el territori que major activitat informal presenta sota aquesta categoria. L'indicador es construeix per la conjunció de dues mesures: a) el número d'adults que passen almenys dues hores cuidant nens o nenes (menors de 16 anys), persones grans o invàlids, dividit pel número de persones dependents (incloent-hi nens i nenes), i b) el percentatge de llars entre totes les que tenen criatures, que no paguen per ajudes regulars que no siguin la de pares o tutors.

12. Bettio i Plantenga (2004). Dades elaborades per les autores a partir de la tercera onada del ECHP 1996.

13. Dades elaborades per les autores a partir de la tercera onada del ECHP 1996.

14. Instituto Nacional de Estadística.

15. *El País*, 1/06/04. Charo Noguera.

Una altra qüestió és la distribució intergeneracional del treball domèstic o, dit d'una altra manera, el pes en què les diverses franges d'edat l'assumeixen. Segons Bettio i Plantenga (2004), a Espanya, al 1996, el 52,9% de persones que s'encarreguen del treball informal de cura es troben per sobre dels 50 anys, situant-se de nou a la franja alta d'edat respecte a la UE. La proporció més alta es dona a Itàlia (70%) i la més baixa a Dinamarca (22,4%). Considerem que en la seva major part són dones que, precisament per la seva edat, tenen més risc de caure en la pobresa en enviduar i tenen, per les seves obligacions d'atenció a les persones, més dificultats per compatibilitzar aquestes activitats amb un treball remunerat. Algunes d'aquestes dones, a més, podrien estar tenint cura dels seus pares o sogres, a la vegada que dels fills i filles no emancipats/ades.

CURA PÚBLICA I SERVEIS PRIVATS

Daly i Lewis (2000) ens expliquen que als països escandinaus, l'únic model clar i diferenciat de provisió de benestar, es tendeix a responsabilitzar en bona part l'estat, tant del finançament com del subministrament de la cura, amb uns serveis públics de qualitat sufragats per via impositiva. Més de la meitat de nens sota l'edat d'escolarització disposen de servei públic per atendre'ls i un terç de les persones de la tercera edat és atès mitjançant ajuda domiciliària pública.

En sentit contrari, als països del centre i sud d'Europa el subministrament d'atenció a les persones es dona de manera principalment privada, encara que la naturalesa de la privatització és força diferent de país a país. Posem alguns exemples: als països mediterranis la cura i serveis són prestats bàsicament per la família i pel mercat. Entre ells destaca Itàlia on el mercat de serveis de proximitat està força desenvolupat. A Alemanya, en canvi, funciona la provisió per part del sector de voluntariat. En el model anglosaxó tenen un gran pes els serveis privats concertats.

Implicacions del model espanyol

Segons el model comparatiu dels sistemes de benestar europeus de Bettio i Plantenga (2004),¹⁶ que es construeix amb dades del 1996, Espanya és l'únic país junt amb Grècia que puntua baix per a tots els tipus de protecció pública que es contempen relatius a nens i persones grans.

Si bé és cert que del 1996 fins ara hi ha hagut alguns canvis respecte a la posició de l'Estat espanyol en els afers de tenir cura, es parteix d'una posició endarrerida respecte als veïns de la vella Europa dels 15, i tal com veurem al llarg del capítol, amb una forta orientació assistencialista. Els canvis principals han estat el tímid augment de les partides de la despesa en allotjament, el manteniment de rendes durant la maternitat, i ajudes per tercera persona o fill a càrrec.¹⁷ S'hi afegeix el fet que es manté una sistemàtica naturalització de les activitats d'atenció a persones com a responsabilitat de la família, i en concret de la dona. Més enllà, no existeix una política activa per tal de redistribuir les càrregues d'atenció a les

16. Construeix diversos índexs a partir del *European Community Household Panel* del 1996.

17. Anàlisi pròpia a partir de l'*Anuario de Estadísticas Laborales*. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 2004.

persones entre home i dona, cosa que afavoreix l'externalització al mercat d'aquestes tasques quan les dones no poden o no volen fer-se'n càrrec, al mateix temps que són dones les treballadores d'aquest sector d'activitat.

El fet de l'externalització del treball domèstic, quan les dones deixen d'ocupar-se de la seva totalitat, expandeix el segment del mercat laboral de serveis de proximitat. Constitueix una situació homòloga a la dels països del context de l'Europa del sud, i és un reclam per a la immigració de mà d'obra femenina provinent de països menys desenvolupats des del punt de vista econòmic, entre ells Filipines. En canvi, aquest patró no sembla haver-se donat en altres zones de benestar europees, el mercat de treball de les quals ha donat altres oportunitats laborals al col·lectiu de dones filipines:

És una tradició de treball domèstic, [...] al sud d'Europa, és a dir, tens Atenes, Roma, Milà no, Portugal no, Barcelona, Madrid, és el mateix tipus, perquè a Anglaterra les filipines és el que tu dius, és una mica diferent, ja es barregen més, sector sanitari, infermera, gent qualificada potser com que ja tenen l'anglès doncs s'han posat potser d'advocada, o professions liberals, com unes branques més àmplies, però aquí, és bastant tot igual [...].

(Investigadora 1.)

Tant l'administració com les famílies externalitzen el treball de cura cap al mercat, opció respecte de la qual no es poden ignorar els efectes col·laterals que pot generar: difícil control sobre els actors privats; desfavoriment del debat públic entorn del treball de cura; enterboliment de les pràctiques de subministrament que s'amaguen en un sector privat marcat per la precarietat laboral i per objectius propis difícilment controlables. A més, aquesta precarietat devalua les activitats generadores de valors d'ús, i forma inherentment un grup oprimat per part del conjunt de la societat que podria projectar, amb més virulència si fos possible, el seu malestar cap al col·lectiu sobre el qual pot tenir poder: les persones objecte de les seves atencions.

LÍNIES BÀSIQUES DE L'ADMINISTRACIÓ ESPANYOLA EN L'ORGANITZACIÓ DEL TREBALL DE CURA

Començarem fent un breu repàs a la despesa pública a Espanya dedicada a l'atenció a les persones. Ens basem en les dades del Ministerio de Trabajo sobre els comptes integrats de protecció social en termes ESSPROS.¹⁸ Considerarem les funcions directament relacionades amb el treball de cura: Invalidesa, Velle-sa, i Família i Fills. De les tres partides, la que més recursos rep és l'atenció a la Velle-sa (80,7%), seguida d'Invalidesa (14,3%), i la que rep menys és la de Família (5,7%).

Els destinataris de les ajudes són majoritàriament les persones sense recursos,¹⁹ les quals reben, respecte de la funció Invalidesa, el 86,7% de les ajudes, respecte de la funció Velle-sa el 89,9%, i respecte de la

18. *European System of Integrated Social Protection Statistics*.

19. «Les prestacions socials es desglossen en *sense condició de recursos* y *sota condició de recursos*, sent aquestes últimes les que estan condicionades, explícita o implícitament, per la legislació de cada país, al fet que la renda i/o el patrimoni del beneficiari se situï per sota d'un nivell concret.» *Anuario de Estadísticas Laborales*. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

funció Família el 61,4%. El fet que les persones sense recursos s'emportin el major volum dels recursos, reforça la hipòtesi àmpliament acceptada que l'Estat del benestar a Espanya és bàsicament assistencial: per tenir ajuda pública, les persones han de trobar-se en una situació de precarietat aguda. La conseqüència és que una part considerable de la població no rep ajudes públiques ni pot permetre's acudir al mercat de serveis quan necessiten atenció. Les polítiques assistencialistes, en una situació com la nostra caracteritzada per una forta entrada d'immigrants —una bona part dels quals es troben en una situació particularment precària—, genera una forta tensió entre els drets de ciutadania i el dret universal a gaudir d'una vida digna, cosa que hem constatat en les nostres entrevistes realitzades a experts:

[...] Hi ha molt la frase aquella, que a mi no m'agrada, que la gent d'aquí diu, «és que no hi ha dret, és que vas a la Seguretat Social i tot ho donen als immigrants i vas a no sé què...», i no! Els donen, sí que els donen, però crec que són més pobres, perquè tenen menys mitjans, perquè tenen menys recursos, perquè de moment com que no es pot donar a tothom i l'Estat del benestar s'està trencant cada cop protegint menys, l'estat cada cop fa menys, a qui dóna? Al que té més necessitat, i en principi el que té més necessitats és la dona que ve o sola o ve amb tres fills de fora, perquè aquesta, és just o no és just, jo crec que sí perquè és humana, vull dir, hem de donar a qui menys tingui, llavors això genera reaccions en el barri xenòfobes, «estàvem millor sense immigrants», perquè, és clar, aquí, la societat d'aquí creu que se'n beneficia poc el resident d'aquí, perquè vénen aquí a viure però elles presten serveis a fora de casa, vull dir, aquí els autòctons vénen a buscar serveis que es presten a través d'immigrades, què els aporta que vinguin immigrants aquí? Més aviat els treuen espai de protagonisme, d'ajuda, perquè els immigrants estan agafant un paper i com més en vinguin més importants seran, llavors això es viu amb dificultat, es viu més o menys bé però amb dificultat.

(Directora d'una fundació de serveis de proximitat.)

Atesa la situació de precarietat dels immigrants provinents de països amb pobresa relativa, la seva presència és percebuda com un obstacle molt important per l'accés als recursos per part de la població autòctona. Si afegim l'orientació de les polítiques cap a l'assistencialisme, amb la qual cosa la població en general no rep suport, es poden alimentar reaccions xenòfobes, especialment cap al col·lectiu migrant femení. Els nous beneficiaris d'ajuda pública, doncs, desplacen els vells beneficiaris.

El fet que a Catalunya l'atenció a les persones s'abordi mitjançant xarxes complexes pot dur a la pretensió que en l'atenció a les persones intervenen simultàniament una multiplicitat d'actors. En realitat, la població es troba segmentada. Les persones amb menys recursos, una part de les quals són població immigrant, responen a les seves necessitats mitjançant serveis assistencials proveïts per l'estat, mentre que els col·lectius amb nivell socioeconòmic alt cerquen solucions adquirint serveis privats. En canvi, la majoria de la població amb una situació econòmica que no és de pobresa, es troba en una posició difícil pel que fa a l'abordatge de l'atenció a les persones, i la via principal és recórrer a les xarxes familiars.

Les famílies autòctones entrevistades en el desenvolupament de la nostra recerca formen part del col·lectiu que té accés, atès el seu poder adquisitiu, al mercat. Entre el col·lectiu de dones amb nivell socioeconòmic alt, una part no té problemes de conciliació entre la vida laboral i la familiar, ja que no treballen fora de casa; en canvi, poden millorar la seva qualitat de vida i la de la seva família contractant una treballadora domèstica. D'aquest col·lectiu, les dones que tenen una feina remunerada poden gaudir d'ajuda domèstica. En canvi, són la resta de dones treballadores les que es troben en una situació de

tensió entre les exigències de la vida laboral i les necessitats de la seva família, incloses les treballadores immigrants.

A més d'aquesta segmentació de les ajudes, que deixa un contingent de població desatesa per part de l'administració de l'Estat, un segon aspecte a considerar és la tendència creixent que les ajudes públiques se subministrin en diners i no en serveis.²⁰ Pot estar reflectint la tendència a l'alça per part de l'Estat a externalitzar al mercat les tasques de cura, ja que es donen diners al beneficiari o beneficiària perquè busqui el servei al mercat o s'ocupi de la seva família.

Pensem que el fet que la família sigui el primer provisor de cura i que la despesa pública sigui assistencial i orientada preferentment a prestacions monetàries comporta que la determinació dels paràmetres del que es considera una atenció adequada a les persones dependents, com se subministra la cura i com s'avalua, pot no ser considerat un afer col·lectiu. L'argument principal que s'utilitza per defensar els diners respecte dels serveis és que els beneficiaris poden escollir més lliurement el tipus de servei que volen. Alhora, la prevalença de les prestacions monetàries treu transparència a les relacions que es donen entre els subministradors de serveis i les persones ateses, en tant que l'activitat s'enclaustra en un tipus de provisió privada. Si considerem que la naturalesa específica d'aquest tipus de treball es vincula fortament amb la part emocional de l'individu, es pot concloure que una situació de menor transparència és més susceptible de generar en la relació servit/servidor recíproques formes d'abús en el vincle laboral i/o en l'àmbit emocional.

Els serveis concertats privats

No totes les prestacions monetàries van a parar directament a mans dels seus beneficiaris; una part tenen com a destí les entitats privades per tal que subministrin serveis als seus beneficiaris/àries. Es tracta dels serveis concertats. Aquests se situen en una posició intermèdia, ja que sent de titularitat privada compten amb finançament públic. A diferència de les prestacions monetàries directes a les persones dependents, on les decisions descansen en el beneficiari o en la seva família, en aquest cas, l'administració pública pot conservar el control de les condicions en què es duu a terme l'atenció als dependents d'una manera indirecta.

Hi ha una altra conjunció d'actors: l'administració externalitza la seva responsabilitat gestora de les ajudes a l'atenció a les persones a una fundació. Per tant, no és l'administració qui els distribueix entre els beneficiaris, sinó la fundació. Es promou una complexitat del següent tipus: estat—tercer sector—persona beneficiària—mercat.²¹

En un altre ordre de coses, veiem com les entitats a les quals s'externalitzen els serveis de proximitat tenen els seus propis objectius, que estan marcats per les persones que controlen l'entitat, amb tot el risc d'arbitrarietat que comporta, i del qual no està absent la mateixa administració.

20. Descomptant les partides destinades a pensions i a manteniment de rendes durant la maternitat, l'any 2004, la suma de les ajudes en prestacions monetàries per a les tres funcions explorades –Vellesa, Invalidesa i Família i Fills– va ser de 4.677.139 euros, i les prestacions en espècie de 3.974.223 euros. *Anuario de Estadísticas Laborales. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.*

21. Es tracta d'una llista tancada d'empreses de serveis.

El cas següent es refereix a una empresa del tercer sector, que manté relacions amb els Serveis Socials:

A veure, la relació amb l'administració, prescindint totalment de Serveis Socials d'aquí de la zona, eh?, la relació amb l'administració és totalment burocràtica a nivell de demanar subvencions, de presentar informes i memòries, això com a Fundació, com a entitat social és obligatori.

I això també, per això allò que us deia de posar límits, i no som Santa Teresa de Calcuta, moltes vegades a veure... ens trobem casos... a veure, situacions límit d'aquestes que veus que tu com a persona, ja no com a professional sinó com a persona, veus que a aquesta persona no li pots donar un entrepà, no és competència nostra, és que no pot ser, la nostra obligació és informar a Serveis Socials.

(Responsable d'un projecte de serveis de proximitat.)

Cal considerar les conseqüències de les actuacions potencialment arbitràries per al benestar de les persones dependents, quan la seva atenció recau en entitats amb fins lucratiu. De fet, la premsa recull episodis de maltractament en aquestes entitats que caldria prendre com la punta d'un iceberg.

Hem trobat indicis que és el mateix personal de serveis d'aquestes entitats privades qui informa l'entitat o els serveis socials de situacions de males pràctiques en casos extrems. En aquests casos l'exercici de responsabilitat suposa una càrrega feixuga si atenem a les precàries condicions de contractació del personal ocupat en els serveis de proximitat.

Això que us comentava de... un vincle d'això de confiança amb els seus límits com a professional i després també la treballadora fa moltes vegades de filtre entre l'usuari i jo, l'usuari i serveis socials, és la que detecta, a veure, és la que està allà, és la que s'emporta tots els marrons, és la que veu el que hi ha, el que deixa d'haver-hi, el que pot necessitar.

(Responsable d'un projecte de serveis de proximitat.)

L'Avantprojecte de la Llei de promoció de l'autonomia personal i l'atenció a les persones en situació de dependència²²

No hi ha dubte que en aquests moments l'atenció a les persones dependents és un objecte de preocupació social que han recollit els poders públics. Al desembre del 2005 es va fer públic l'Avantprojecte de la Llei de promoció de l'autonomia personal i l'atenció a les persones en situació de dependència. A partir de les orientacions de l'Organització Mundial de la Salut, el Consell d'Europa i la Unió Europea en la seva exposició de motius, es presenta l'atenció a les persones en situació de dependència com a gran repte de la política social. Els factors demogràfics —bàsicament l'envelliment de la població— mèdics i socials, el canvi de model familiar i la incorporació de les dones al mercat de treball remunerat, porten un increment de les necessitats d'atenció a la dependència.

22. En el moment de la redacció d'aquest text (abril 2006), la situació de la llei era d'avantprojecte. En l'actualitat la llei està aprovada.

L'Avantprojecte de Llei estableix els paràmetres bàsics que regiran l'organització del treball de cura concretats en un Sistema Nacional de Dependència (SND), la implantació del qual es preveu que sigui de caràcter progressiu, entre el 2007 i el 2015. El seu objecte és «regular les condicions bàsiques de la promoció de l'autonomia personal i d'atenció a les persones en situació de dependència, mitjançant la creació del Sistema Nacional de Dependència amb la col·laboració i participació de totes les administracions públiques i mitjançant la garantia de l'Administració General de l'Estat d'un contingut bàsic comú de drets per a tots els ciutadans en qualsevol part del territori nacional».

Els actors públics principals són l'Administració General de l'Estat, les comunitats autònomes —queda per definir el paper de les entitats locals— i el Consell Territorial del Sistema Nacional de la Dependència. El text proposa una descentralització considerable de les competències cap a les comunitats autònomes, que es coordinaran amb l'Administració General per mitjà d'aquesta figura que és el Consell Territorial del Sistema Nacional de la Dependència.

La dependència²³ és definida de manera molt similar a com ho va fer el Consell Europeu en el seu moment:

Dependència: L'estat de caràcter permanent en què es troben les persones que, per raons lligades a la falta o pèrdua d'autonomia física, intel·lectual o sensorial, precisen de l'atenció d'una altra o altres persones o ajudes importants per realitzar activitats de la vida diària.

(Avantprojecte de Llei de promoció de l'autonomia personal i l'atenció a les persones en situació de dependència, 2005.)

Es poden fer dues consideracions respecte a aquesta definició. Designa un estat, i no una relació social.²⁴ La definició podria nodrir el mite de l'ésser autònom i independent que M.J. Izquierdo (2003b) visibilitza, en classificar les persones en una o altra categoria. A afectes de la llei, sota la definició de *dependència* no s'inclouen els nens i nenes. El sistema, doncs, responsabilitza implícitament les famílies de la cura dels infants.

També hem de fer notar que el sistema és universal,²⁵ però no gratuït. De fet, el Sistema Nacional de Dependència (SND) se situa per sota d'altres sistemes públics com la sanitat i l'educació, ja que l'usuari ha de cofinançar la seva atenció segons els seus recursos. Les condicions del cofinançament estan per tancar al si del Consell Territorial del Sistema Nacional. Atès que l'accés al sistema és dependent del nivell de renda, es corre el risc que l'SND sigui una prestació purament assistencial.

Els centres i entitats que duren a terme aquesta tasca quedaran recollits en un catàleg, on figuraran els serveis públics i serveis privats concertats disponibles. Referent al grau d'implicació pública en el procés, no s'estableix quin pes adquiriran els serveis públics enfront dels privats, no fent cap referència, orientació o límit per a l'externalització de la responsabilitat pública cap al mercat. Tampoc no s'estableix

23. El concepte de *dependència* és de definició prou controvertida. Tal i com es desprèn del text de Fraser i Gordon (1997) canvia substancialment en èpoques i ubicacions diferents, i han pogut ser qualificats com a tal territoris, esclaus i esclaves, vassalls, indigents, persones que participen dels programes d'ajudes públiques dels serveis socials, dones, nens i nenes, persones discapacitades o persones ancianes.

24. Històricament, s'havia comprès la dependència com a qualsevol relació de subordinació (Fraser i Gordon, 1997).

25. Article 3, «Principios de la Ley». Apartat B. «La universalidad en el acceso a todas las personas en situación de dependencia, en condiciones de igualdad efectiva y no discriminación, en los términos establecidos en la ley.»

el circuit de pagament per als serveis privats concertats, és a dir, no es fa cap disposició sobre si es donaran prestacions econòmiques als beneficiaris per tal que paguin aquest tipus específic de serveis, o se subvencionaran directament a l'entitat.

Una altra modalitat de subministrament és a través de la mateixa família, considerant la possibilitat que en aquest cas qui cuidi la persona dependent gaudeixi d'una contraprestació econòmica, amb la qual cosa queda mercantilitzada. La persona cuidadora «haurà d'ajustar-se a allò establert a les normes sobre afiliació, alta i cotització a la seguretat social respecte a aquesta activitat». En no establir cap incentiu per tal que els homes esdevinguin cuidadors familiars remunerats, aquest últim tipus de subministrament conté un perill: la perpetuació dels rols de gènere en el si de la família. El sistema pot crear una nova situació en la relació d'explotació del treball domèstic que fan les dones, mediat per les institucions de l'estat, situació que Carol Brown defineix com a «patriarcat públic».²⁶

En aquest sentit, l'Avantprojecte no fa cap al·lusió als termes «gènere» o «dona», exceptuant l'exposició de motius, on apareix la dona com aquella figura que ha suportat tradicionalment la càrrega del treball de cura, i com la seva incorporació al mercat de treball ha fet «disminuir sensiblement la capacitat de prestació de la cura familiar». Atès que la incorporació de la perspectiva de gènere a les polítiques és un tema de debat constant, crida l'atenció que una llei d'aquest tipus no prevegi cap actuació en termes de gènere, ni per les disposicions que implica la cura familiar, ni els que es donen per part dels serveis públics, ni als serveis privats concertats. Això pot comportar el perill que no s'alterin les posicions tradicionals dels gèneres en la divisió sexual del treball.

Una altra qüestió a destacar d'aquest avantprojecte és que no fa cap referència rotunda a les dinàmiques negatives en les quals s'insereix el treball de cura, com la poca valoració monetària i social que presenta i la precarietat i temporalitat a la qual se sotmet. Únicament es comenta a l'Article 34 «Calidad en la prestación de los servicios: Se atenderá de manera específica a la calidad del empleo», sense cap especificació major, cosa que facilita la manca de compromís públic en aquesta matèria. Notem que, a més, l'apartat no lliga aquesta responsabilitat a cap actor dels implicats en l'SND.

Actualment la Llei es troba en tràmit parlamentari. Les qüestions de fons que es tracten en aquestes línies queden, de moment, inalterades.

LA REGULACIÓ ESTATAL DEL MERCAT DE TREBALL DE SERVEIS A PERSONES

Al llarg del capítol hem mostrat la importància creixent del mercat de serveis en el marc del treball de cura. A l'Estat espanyol, aquest sector es caracteritza per la precarització laboral i per les condicions generals que s'inscriuen en el seu funcionament. Hi ha una pluralitat de factors en els quals està involucrada l'Administració de l'Estat i que poden contribuir que es doni aquesta situació.

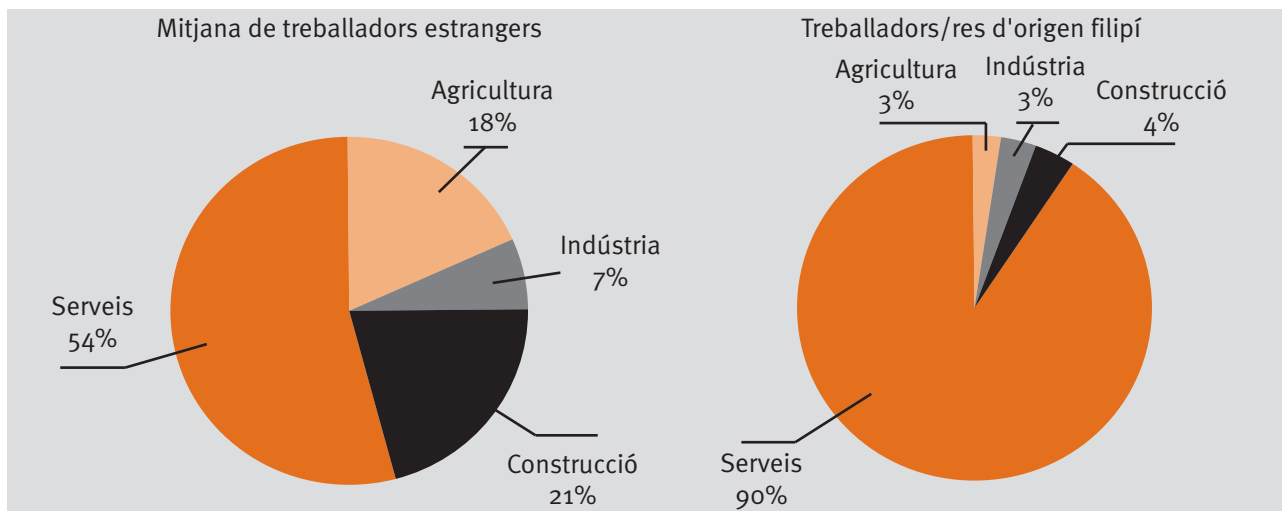
26. Citada a Young, Iris Marion (2000).

Els convenis reguladors

El col·lectiu de persones d'origen filipí té una posició particular respecte del conjunt d'immigrants. Al 2003 la majoria dels treballadors estrangers filipins (86,5%) treballaven en el sector dels serveis.²⁷

Gràfic 5.

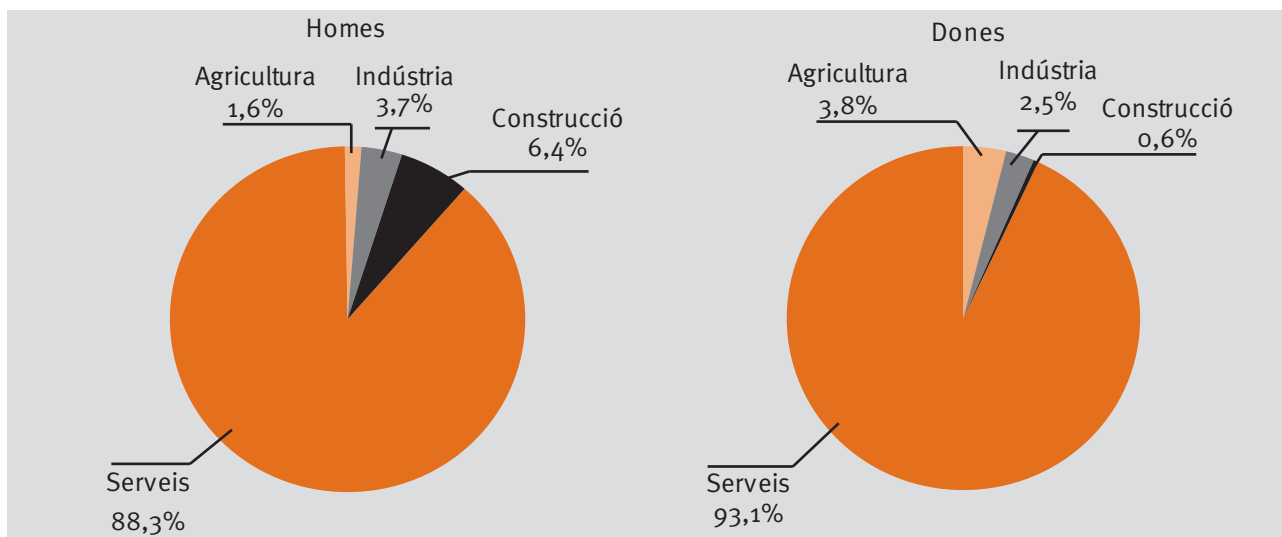
Contractes registrats corresponents a treballadors/res estrangers segons nacionalitat i sector d'activitat. 2003

Font: Elaboració pròpia a partir de l'*Anuario Estadístico de Extranjería 2003*. Secretaría de Estado de Inmigración y Emigración. Observatorio Permanente de la Inmigración. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Gràfic 6.

Contractes registrats corresponents a treballadors/res estrangers filipins. 2003

Font: Elaboració pròpia a partir de l'*Anuario Estadístico de Extranjería 2003*. Secretaría de Estado de Inmigración y Emigración. Observatorio Permanente de la Inmigración. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

27. *Anuario Estadístico de Extranjería 2003*. Secretaría de Estado de Inmigración y Emigración. Observatorio Permanente de la Inmigración. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Arran d'aquesta informació, i sospitant que el sector serveis pel col·lectiu filipí conté en la seva majoria activitats relacionades amb les tasques de cura, és del tot pertinent que ens preguntem quin tipus de salaris es marquen legalment per a aquests treballs en els convenis provincials o autonòmics —i en el cas que no n'hi hagi, els convenis estatals.

També presentem algunes dades relatives a altres àmbits a tall de comparació, com és el cas de l'hostaleria, segon filó que ocupen els i les filipines després dels serveis de proximitat segons les informacions recollides en el treball de camp. També ens fixem en el cas de la construcció, principal sector en què s'ocupa la força de treball migrada masculina, tot i que no ha estat destí del col·lectiu filipí. Finalment es presenten dades d'altres sectors industrials ocupats paulatinament per la migració.

Taula 21.

Comparativa de convenis en l'àmbit dels serveis de proximitat, hostaleria, comerç, construcció i indústria²⁸

Conveni col·lectiu. Any d'actualització de les taules salarials	Categoria professional	Salari anual
Conveni col·lectiu general de la indústria química estatal 2006	Grup 1	14.472,33€
Conveni col·lectiu de treball del sector de la construcció i obres públiques de la província de Barcelona 2006	Aprenent 1a.	9.230,87€
	Peó	17.886,08€
	Oficial 1a.	20.652,17€
Conveni col·lectiu de treball de la indústria siderometal·lúrgica de la província de Barcelona 2006	Operari	15.365,70€
	Oficial 1a.	16.063,74€
Conveni col·lectiu de treball del sector del comerç de Catalunya per a subsectors i empreses sense conveni propi 2005 – 2006	Mosso	7.838,7€
Conveni col·lectiu de treball per al sector agropecuari de Catalunya 2005	Peó	9.507,02€
Conveni col·lectiu de residències de persones grans i del servei d'ajuda a domicili. estatal 2005	Gerocultora	10.675,56€
	Netejadora-planxadora	9.676,8€
Conveni col·lectiu de treball del sector d'empreses i treballadors/es d'atenció domiciliària i treball familiar de Catalunya 2001 a 2004	Auxiliar de geriatria a domicili	10.444,86€
	Auxiliar de neteja d'ajuda a domicili	8.526€
Sense conveni. Regulat pel Reial Decret 1424/1985. Revisió 2006	Treballadora de la llar ²⁹	7.031,7€

28. Cal tenir en compte que les categories professionals preses com a referència per a la comparació són les inferiors, i que en el treball de cura, en especial en els serveis de neteja i manteniment de la llar, no sol haver-hi promoció.

29. Cal tenir en compte que s'ha de distingir les treballadores que treballen per a una sola família de les que treballen per a més d'una. En el segon cas, la quota de la Seguretat Social corre a càrrec de la treballadora.

Les dades salarials segons els diferents convenis ens permeten objectivar el valor que es dóna al treball de cura. Sigui perquè la presència sindical en aquest sector ha estat dèbil, o perquè l'administració no ha intervingut per tal de millorar les seves condicions, el cert és que aquest treball està poc remunerat, cosa que es pot prendre com un indicatiu de la seva falta de valor social. Si recordem que la major part de treballadores filipines estan ocupades en el sector serveis, i molt particularment com a treballadores domèstiques, podem imaginar que els seus seran inferiors als de la mitjana de la població. Cal, a més, considerar que la major part d'immigrants homes treballen en la construcció, per tant, tal com mostra la taula, la desigualtat salarial entre dones i homes es replica entre les persones immigrants.

Fem notar que el conveni de les treballadores familiars a Catalunya del 2002 millora mínimament les condicions de treball del Reial Decret 1424/1985 pel qual es va regular la relació laboral de caràcter especial del servei de la llar familiar; no té conveni propi, ni sindicat. També és el cas d'altres convenis específics que es milloren en l'àmbit autonòmic català.

Ara mateix hi ha dos convenis, el conveni autonòmic de treballadores familiars, i hi ha un conveni estatal, que és el de residències geriàtriques i també d'ajuda domiciliària, però en haver-hi l'autonòmic hauria d'anar primer l'autonòmic i haurien d'aplicar l'autonòmic, i a més a més és el que nosaltres potenciem, perquè realment potencia una professionalitat una mica més avançada que no pas l'estatal ja que hi ha unes millores econòmiques de cara als treballadors, doncs importants, és a dir l'estatal queda una mica més enrere, és a dir, es paga millor el treballador amb l'autonòmic que amb l'estatal.

(Responsable de relació amb empreses d'una fundació gestora de serveis de proximitat.)

Les treballadores de la llar a les quals no s'aplica el conveni autonòmic han de subjectar-se a aquest decret regulat per l'Estatut dels Treballadors de l'Estat espanyol. La relació laboral especial que disposa es presta a realitzar qualsevol de les tasques domèstiques, així com la direcció de la llar en el seu conjunt o en alguna de les seves parts: treball domèstic i atenció dels membres de la família o de qui conviski al domicili, així com treballs de guarderia, jardineria, conducció de vehicles. El salari mínim interprofesional (13 pagues en lloc de les 14 habituals) s'aplica a l'àmbit d'aquesta relació especial. A més, en el cas de les treballadores que reben prestacions en espècie, com allotjament o manutenció (cas típic en la història laboral de les dones filipines immigrades), es pot descomptar fins al 45% del salari.

Quant a les treballadores domèstiques a hores, situació creixent entre les dones filipines migrants, segons les nostres entrevistes la situació a Catalunya és la següent:

Actualment amb el conveni que hi ha que marca les treballadores familiars de Catalunya, marca per exemple, uns 6,60 euros l'hora aproximadament, que queda nets uns 5 i escaig llargs, llavors és clar, tenint en compte que no és un servei de moltes hores, la majoria, no totes, però sí que moltes d'elles, no fan 40 hores setmanals, sinó que en fan menys, és clar, això al mes els queda poc salari, i sí que és veritat que demanen poder treballar *més hores* i que se'ls augmenti en la mesura que sigui possible una mica més el sou.

(Responsable de relació amb empreses d'una fundació gestora de serveis de proximitat.)

El treball per hores, que confereix un caràcter temporal a aquest tipus d'activitat, nodreix les bosses del treball submergit.

Els agradaria tenir força hores, perquè de vegades els hem comentat que poden fer poques hores, les que estant contractades, i elles desitgen treballar més hores: «*Yo quiero trabajar, quiero trabajar*», i és clar volen treballar moltes hores, però és clar, això des d'aquí no els ho podem oferir al cent per cent, si més no els diem que tenen la possibilitat que alguna de les empreses que contracti, d'entrada menys hores o més hores, però que no és garantit un contracte de moltes hores d'entrada, i és clar, depèn de com, troben feina més ràpid més continuada d'hores al carrer sense un contracte laboral que a través d'un contracte laboral.

(Responsable de relació amb empreses d'una fundació gestora de serveis de proximitat.)

La tònica entre les treballadores filipines ha estat mantenir-se en els segments laborals descrits. Tot i que els salaris que diuen cobrar superen lleugerament els mínims establerts per als treballs de cura, podem pensar en la precarització que tot plegat pot comportar per al col·lectiu —i per extensió, per a la migració femenina provinent de països pobres— i les conseqüències que se'n deriven; no solament econòmiques, també les emocionals tals com l'autoestima.

Segons les dades disponibles, la distribució de dones i homes filipins pels diferents sectors d'activitat és marcadament similar, a diferència del que passa amb altres col·lectius d'immigrants. Segons ens indiquen els nostres informants, els homes, a part de ser emprats en servei domèstic, també acostumen a treballar en l'hostaleria com a cambrers. Els salaris per aquest tipus de treball són molt semblants als de l'àmbit del treball de cura, i són molt menors en relació amb el sector que dóna ocupació a la major part d'homes migrants: la construcció.

No, porque los hombres se meten como camareros, hostelería, y a veces también en servicio doméstico, en el caso de esas señoras viejas y así que necesitan un acompañante.

(Editor de la revista *Balitang Pinoy*.)

P: ¿Los hombres trabajan en restaurantes?

R: Normalmente, la mayoría.

P: ¿Algunos en servicio doméstico también?

R: Servicio doméstico, y además, algunos como dependientes de tiendas.

P: ¿Y construcción, por ejemplo?

R: Construcción no, nunca, no.

(Responsable del Comitè de Política del Kalipi.)

També se'ns explica que tant homes com dones tenen algunes experiències com a dependents de comerç, sector on els salaris de convenis són extremadament baixos.

Els problemes financers de les empreses de serveis de proximitat i residències

A les entrevistes fetes a persones involucrades en l'atenció a dependents, hem detectat elements que podrien apuntar algunes causes per les quals el sector esdevé precari. Les empreses de serveis d'atenció a les persones semblen tenir problemes comuns. Agafarem l'estructura clàssica, la residència, i un jaciment de nova creació, les empreses de serveis de proximitat que reben alguna subvenció pública.

El primer problema es deriva de l'estret marge de beneficis que deixen aquest tipus de serveis. Les empreses que reben subvencions públiques no poden ultrapassar un preu/hora estipulat per l'Administració Pública: un preu que pot ser massa alt per a beneficiaris i beneficiàries, però massa baix per a les empreses; per arribar a guanyar el primer cèntim, l'empresari o empresària ha de tenir contractats un mínim de 15 treballadores o treballadors.³⁰ La principal dificultat de les empreses de serveis de proximitat i també de les residències és que els seus beneficis es basen en una economia d'escala. Per tant, es veuen sotmeses a una pressió objectiva que afavoreix oferir condicions laborals particularment precàries.

El marge que tenen les empreses d'atenció domiciliària és molt baix, però és clar, si apugen molt més el sou a les treballadores familiars [...]. Perquè és clar, si no ells també tenen la seva tasca i la seva feina que no és poca ni és fàcil però si apugessin molt aquest marge, les empreses es quedarien a 0'1 o 0.

(Responsable de relació amb empreses d'una fundació gestora de serveis de proximitat.)

Un segon factor que agreuja la seva situació financera és la desmanegada relació burocràtica amb l'Administració per les despeses de gestió que genera —plans, reglament de règim interior, protocols, anàlisis setmanals d'aigües, gestió de les ajudes—, per no parlar de les responsabilitats adquirides, que poden derivar en sancions copioses. Cal afegir també el temps que es dóna des que fan el servei fins que el cobren, en determinats sistemes de finançament públic pels actors privats (veiem l'exemple del xec-servei):

El circuit dels xecs és una mica complex, o sigui l'usuari primer demana informació [...] quan la persona ho té segur, la donem d'alta i li gestionem els xecs [...] llavors li fem entrega dels xecs, o en aquell moment o al cap d'una setmana, i aquests xecs que els té d'usuària, els ha d'entregar a l'empresa, l'empresa fa la liquidació de tots els xecs una o dues vegades al mes, els envia a xecs Gourmet i després arriben aquí [...] una vegada aquests xecs han estat comprovats [...] la fundació dóna l'ordre i es fa el pagament, cosa que equival a aquests valors dels xecs i després es fa el pagament a l'empresa [...]. És clar, l'empresa el que fa és una mena d'avançament d'aquests diners perquè l'empresa no rebrà el que equival a aquests descomptes fins que no faci la liquidació a final de mes.

(Responsable de relació amb empreses d'una fundació gestora de serveis de proximitat.)

Adicionalment, els ingressos de les empreses per aquesta subvenció pública i el servei a les famílies es dóna durant un curt període. No és una ajuda permanent sinó que és puntual (el número de xecs-servei màxim per beneficiari o beneficiària varia segons l'entitat local que la subvencioni).

La prestació de serveis en espècie per part dels poders públics podria aportar respecte d'aquest escenari dues millores: en primer lloc, una major solvència derivada de la socialització dels marges de benefici de l'empresari —diners que es podrien destinar a augmentar els salaris del personal contractat—. En segon lloc, una major transparència respecte de l'organització, acreditació, control i avaluació del treball de cura i les relacions que s'hi donen.

30. La reflexió parteix d'un estudi de *breaking point* feta a una empresa de serveis de proximitat durant l'any 2003.

IMMIGRACIÓ I PERPETUACIÓ DE LA DESIGUALTAT

Per al col·lectiu de filipines, igual que per a moltes altres dones migrants, la via per residir i treballar a Espanya ha estat aconseguir contractes en l'àmbit del servei domèstic. La inserció dels i les migrants es fa en segments específics del mercat laboral, en els quals la població autòctona no vol treballar. Al mateix temps, les nostres entrevistades ens diuen que la seva arribada és percebuda com una de les causes de l'atur entre la població autòctona.

Algunas mujer [talla], algunas personas que me lo dijeron así claramente, [...] una vecina me dijo, así directamente, que le quitaba el trabajo, que yo le quitaba el trabajo a ella, digo «no, porque hay trabajo para todos, ¿tú no querrás trabajar en una casa?», dice «no», digo «pues entonces».

(Treballadora domèstica filipina 2.)

Tengo un vecino que echa pestes de los inmigrantes. Su mujer está enferma y la cuida una ciudadana polaca. De las labores domésticas se encarga otra inmigrante, esta vez ecuatoriana. Yo no sé si mi vecino es un poquito incoherente o si tiene un morro que se lo pisa. Pero lo que sí que hay muchos como mi vecino.

(José Antonio Pozo Maqueda. *El trabajo de los inmigrantes. El País* 24-9-2004, «Cartas al director»).

El fet és que la via d'inserció laboral en determinats segments fa temps que consolida la divisió racial i sexual del treball amb la complicitat o omissió de l'estat.

L'entrada d'homes migrants en el sector del treball domèstic pot ser objecte de sospita. A tall d'exemple, recollim l'experiència que en converses informals ens va comunicar una diplomada en relacions laborals que habitualment s'ocupa de serveis de regularització d'estrangers. En gestionar un permís de treball en l'àmbit de la cura per a un home migrant, el funcionariat li va advertir que es farien inspeccions per determinar si aquesta relació laboral era un frau, posant manifestament com a causa que el demandant del treball era un home. Sens dubte, aquestes actuacions poden tenir un efecte dissuasiu a l'entrada d'homes en aquest segment d'ocupació.

Un aspecte addicional que cal contemplar és la connexió entre diferència sexual i sexualitat. Les dones, majoria entre les persones que es troben en situació de dependència, prefereixen ser ateses per dones. Quant als homes, possiblement no tenen una visió sexualitzada de les seves cuidadores. Sembla existir la percepció que l'home pot resultar menys qualificat per dur a terme tasques de cura, o més amenaçador, potser degut a la seva força física, factor que al mateix temps és positiu quan es tracta d'atendre persones amb dificultats motrius:

[...] i això se'm queixen els homes, no?, perquè em diuen no és veritat, ahir em deia un noi que va venir, «veig que el vostre projecte és absolutament femení», dic «sí, és absolutament femení», però tampoc és perquè ja et dic nosaltres en els nostres estatuts, pensem que només han de ser dones, no, però jo crec que la dona potser per tradició o per cultura, que això ha d'anar canviant, ha estat sempre la cuidadora dels altres, i tens com una certa predisposició o tendresa.

(Directora d'una fundació de serveis de proximitat.)

P: [...] no tens cap experiència amb homes de serveis de proximitat?

R: No.

P: I què opinaries?

R: [...] Home, jo crec que no totes les dones usuàries obririen la porta a un home.

P: Seria un problema en aquest cas?

R: Més que un problema... a veure, potser seria... que fos un perfil d'home amb un perfil concret d'un servei concret, neteja i punt, no vagi a dutxar-la. Perquè és el que et deia, aquesta disponibilitat de les noies, et ve una noia, li diu: «*Si quiere usted aparte de limpiar le ayudo a ducharse, si quiere usted, le hago los pies.*» Bé, per dir alguna cosa, eh?, això, un home...

(Responsable d'un projecte de serveis de proximitat.)

Cal considerar que possiblement a la dona se li atribueix una ètica de cura en contacte amb la precarietat humana i amb les necessitats més íntimes que pot contribuir que es prescindeixi de la figura masculina en aquest camp.

Parlem d'altres causes que poden ajudar al fet que les dones filipines s'enclaustrin en el sector dels serveis d'atenció a les persones. Un primer obstacle que troben per desenvolupar la seva professió són els idiomes. Durant tota la recerca ha estat definit com a dificultat important, tant per elles mateixes com per les persones que les contracten, com hem pogut constatar en el transcurs de la realització de les entrevistes.

Sí, parla un castellà estrany, perquè jo moltes vegades li dic: «*C., no te entiendo*» perquè parla com molt tancat i molt ràpid i molt com cantarella. A veure, ens entenem en castellà, però moltes vegades haig de dir «*Què?*» i dir-li «*vale*», i no sé què m'ha dit.

(Responsable d'un projecte de serveis de proximitat.)

L'oferta de classes públiques de castellà i català sembla ser escassa i poc orientada a col·lectius concrets, per això la mateixa comunitat filipina ha organitzat classes d'espanyol.

P: ¿Y el idioma?

R: No, cada sábado yo he ido al idioma.

P: ¿Vas a clase?

R: Sí, dos horas.

P: Muy bien. ¿Dónde vas?

R: Aquí en la iglesia.

(T treballadora domèstica filipina 4.)

El segon problema és l'homologació dels estudis cursats a filipines per part de l'administració espanyola, que és un fenomen relativament nou. L'homologació dels estudis es viu com un procés llarg i complex.

No, el problema aquí que es la homologación, tarda, tarda mucho tiempo [...] en dos o tres años tienes ya la homologación. Antes no había homologación para Filipinas [...]. Creo que la homologación empezó, lo que yo sé es que empezó por requisitos de la Comunidad Europea, que creo que todo tenía que ser igual, algo así, pues eso lo pusieron, y lo pusieron para todos.

(Editor de la revista *Balitang Pinoy*.)

Y [allarga] no están interesados porque dijeron los que ya han conseguido la homologación que es muy difícil [...] conozco dos filipinas que terminaron su curso como enfermeras en Filipinas, pero al llegar aquí tuvieron que trabajar en casa: en la limpieza, cuidar a los mayores y cuidar a los niños. Una quería trabajar como enfermera, con la ayuda del Centro Filipino —porque tuvimos que ayudar también en el área de salud— y tuvo unos seminarios de un año o dos años, en Calsalud, en Drassanes, donde los filipinos que terminaron los cursos en la línea de medicina, por ejemplo, enfermería, comadrona, tecnología médica, [...] la línea química, [...] la línea de medicina, sí que pueden asistir a este seminario, sólo para los filipinos. Hubieron más de 30 personas y terminaron unos. Una de ellas, ésta que conozco, ahora está trabajando en el hospital, pero según ella, «sister, tuve que aprender primero catalán», porque es el primer requisito, saber la lengua catalana, y saber hablar claro, no solamente entenderlo, tiene que saber hablar. Estudió catalán durante un año, tuvo que sacrificar, y también, aparte de este seminario, tenía que ponerse al día, coger otros cursos, porque después de la homologación le faltaban unas asignaturas así, hasta que terminó ella [...]. ¡Es muy difícil!

(Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi i directora de la Iskwelang Pinoy.)

Aquesta última referència és l'únic cas en què es documenta homologació en tot el treball de camp de la nostra recerca.

Existeix un tercer problema que refereix a aquests dos primers: la manca de temps per adquirir formació, tant si són idiomes, com per fer els estudis complementaris necessaris per a l'homologació de títol, com per pal·liar la desconeixença de les noves tecnologies.

Vienes de Filipinas no sabes nada de español. Entonces pues ya tienes que estudiar. Entonces mientras estudian ¿sabes qué pasa? Que muchas veces no pueden esperar para estudiar, porque ya necesitan trabajar y mandar dinero a sus casas.

Quería coger otra clase de trabajo, pero era difícil porque ya tienes que saber castellano, tienes que saber ordenador y todo. Pues no podía, porque no podía estudiar. Hombre, «si quieres estudiar pues ya puedes volver otro día», me decía también [parlant de la persona que la va contractar].

(Treballadora domèstica filipina 6.)

Ay, claro, eso es lo que decían mis amigas, pero claro, ¿quién me paga el estudio?, ¿y quién trabaja para poder mandar a Filipinas? Lo veía complicado, porque claro, si tienes que ir a la universidad de aquí, hay que pagar, aquí es mucho más caro, y claro tengo que trabajar para mandar a Filipinas, es muy complicado, por eso me quedaba como estaba.

(Treballadora domèstica filipina 1.)

Conclusions

Hi ha quatre temes que reben considerable atenció tant en la política com en el camp de la recerca: l'impacte de la migració sobre la societat receptora, les necessàries transformacions del sistema d'atenció a les persones dependents, les implicacions de la creixent incorporació de les dones al mercat de treball remunerat i el procés de globalització.

Inversament, destaca la minvada atenció a les implicacions dels processos migratoris com un fenomen global, estudiant els dos extrems de la cadena. La permeabilitat de les fronteres no es limita al moviment de persones i capital, sinó que també abasta els valors i imaginaris socials, qüestió que ens porta a abandonar la confusió entre *societat* i *territori polític*. La societat no es correspon amb la geografia, ni amb un territori polític en particular, per tant és plurinacional en molts aspectes. No pas en el sentit que una nació determinada es vegi impactada per la presència de persones procedents d'altres nacions i, en conseqüència, per diverses societats, sinó en el sentit que una mateixa societat està formada per nacions diferents. L'estructura social de la societat catalana s'estén més enllà del territori nacional i continua en els països d'origen dels immigrants.

Tampoc ha rebut l'atenció que es mereix la connexió existent entre l'atenció a les persones dependents en el país d'origen dels i les migrants, i l'atenció en el país receptor. La cura de les persones ja no pot ser tractada com un fenomen simplement local, sinó global. Paral·lelament, la creixent incorporació de dones al mercat de treball remunerat, i els ajustos socials que comporta aquesta tendència en el nostre país, formen part d'un fenomen d'abast més ampli: la incorporació de les dones al treball remunerat en els països d'origen de la migració.

La divisió sexual del treball i la desigualtat social de les dones, que és la seva conseqüència, és un fet transnacional, com també són transnacionals les repercussions derivades de les respostes de les dones a aquest fet.

El propòsit del treball que hem presentat en aquestes pàgines ha estat evidenciar les interconnexions de la cura de persones, la migració i la posició social de les dones, aspectes que ens aboquen inevitablement a considerar la institució de la família. Hem volgut defugir els a priori morals, segons els quals massa sovint es presenta la migració com una de les tragèdies més importants del nostre temps, i les dones com una de les seves víctimes principals, o se subratlla la tragèdia de les filles i fills de les dones migrades com un fet general, tot i que la majoria de dones migrades són solteres. Entenem que les dinàmiques pròpies de la desigualtat es troben prenyades de contradiccions, i que la lògica interna de la desigualtat desferma els processos que la superen, justament per obra d'actors socials que es mouen

dins els paràmetres de la desigualtat. Són possiblement les contradiccions i no pas una definició alternativa del que és la *bona vida* el que tal vegada ens apropi cap a una vida millor, la definició de la qual es va dibuixant al llarg del procés.

El flux migratori de Filipines a Catalunya cobra sentit dins dels processos de globalització i internacionalització del capital, i la incidència que aquests tenen en la mobilitat de les persones a escala planetària. En concret, Filipines és un país que s'ha especialitzat en l'exportació de mà d'obra a diferents països, de manera que la seva economia n'és fortament dependent —com són dependents de la migració les economies dels països receptors— i s'utilitzen diferents suports ideològics per mantenir i reforçar aquesta tendència.

Dins els fluxos migratoris procedents de Filipines, són especialment importants els protagonitzats per dones, tendència íntimament relacionada amb la divisió sexual del treball i la concepció del treball de cuidar, tant a Filipines com a Catalunya. A Filipines, l'emigració de les dones respon tant a la responsabilitat envers altres membres de la família com a la voluntat d'iniciar projectes autònoms que les alliberin d'aquestes càrregues familiars, o els permetin negociar els papers i posicions que els han estat assignats. A Catalunya, la manera concreta d'interrelacionar-se el mercat de treball, la família i l'estat té com a conseqüència la demanda de dones immigrades per realitzar tasques relacionades amb el servei domèstic i la cura de les persones. D'aquesta manera, es produeix una transferència internacional de serveis, amb l'externalització dels treballs de cura i serveis per part de les dones en situació econòmica més privilegiada cap a dones menys privilegiades, que al mateix temps contracten els serveis d'altres dones. Aquesta transferència està íntimament relacionada amb la devaluació dels treballs relacionats amb cuidar —índex de la devaluació de les dones mateixes—, que es pot donar la mà amb el concepte de triple discriminació de les dones que passen a desenvolupar aquestes tasques: com a immigrants, com a dones i com a treballadores.

Un dels efectes més paradoxals d'aquesta trobada entre la cultura filipina i la catalana és la visibilització de les tensions que existeixen entre el model comunitarista i l'individualista que en principi s'associa a cadascun dels contextos, respectivament. La sortida de les dones de Filipines mostra les contradiccions i les esquerdes d'una cultura fortament familista, mentre que a Catalunya, la vinguda d'aquestes treballadores fa palesa la fragilitat d'una noció de ciutadania que, amb la divisió sexual del treball, ha ignorat sistemàticament la necessitat que qualsevol persona té de ser cuidada. Contrastant amb l'orientació individualista de la nostra cultura, les immigrants filipines reconstrueixen el mode de vida comunitari amb la creació d'una comunitat filipina a Barcelona. Qüestió paradoxal, atès que el procés migratori no es justifica únicament per la voluntat d'aportar a la família mitjans de vida, sinó també per la voluntat d'allunyar-se d'una vida que no satisfà.

La comunitat que els filipins —i sobretot filipines— han construït a Barcelona no és únicament afectiva, està també carregada de funcions pràctiques i espirituals, així com identitàries. Facilita contactes per aconseguir un treball remunerat, aspecte en el qual tenen gran pes les organitzacions religioses, que fan de mitjanceres en les relacions entre famílies contractants i els treballadors i treballadores domèstiques. És també la via per a la participació en activitats de voluntariat, expressió de solidaritat i oportunitat de desenvolupar les habilitats professionals que es van adquirir en les titulacions cursades a Filipines. La comunitat preserva la pèrdua d'identitat nacional, el contacte amb les pròpies arrels, evidenciant tensions entre la integració i la submissió a la cultura catalana. Cerca crear dispositius que ajudin a pal·liar els

problemes dels i les migrants amb les seves famílies a Filipines i a Barcelona. De la mateixa manera que la divisió sexual del treball atorga a la dona el paper de pal de paller de la família, la seva posició en la comunitat filipina és una rèplica d'aquest paper. Sosté i es beneficia de la xarxa de solidaritat.

No descobrim res quan diem que la migració està lligada a la desigualtat i al poder de tal manera que en el mateix procés rau la reproducció del poder i de la desigualtat. El mecanisme és el de l'externalització dels costos i la internalització dels beneficis. Bona part dels costos de producció de la vida humana s'externalitzen a les dones per dues vies: les mestresses de casa, i la precarització de les condicions de treball en el sector de serveis i, més específicament, entre les treballadores domèstiques i de serveis de proximitat, en la seva immensa majoria dones. Aquest mecanisme reproduïx les relacions de poder i el poder relatiu de dones i homes, de les dones dels països perifèrics respecte a les dones dels països del centre. Es tracta d'una transferència de recursos; entre ells, la disposició de temps per a la realització d'un projecte de vida propi. En l'activitat de les dones, s'activa la seva desigualtat social. Atès que es tracta d'un mecanisme de poder, i que el poder creua la societat en la seva totalitat, ningú se sostreu al mecanisme. De l'estat i els homes cap a les dones, d'unes dones cap a altres. De les empreses cap a les famílies, de les famílies cap a les dones.

A Filipines, com a casa nostra, les dones assumeixen tant les responsabilitats de tenir cura de la família com de participar en la provisió de mitjans de vida. Les dones filipines es veuen obligades a fer compatibles les responsabilitats d'atenció als membres de la seva família amb les exigències de la vida laboral. Només migren des de Filipines cap al centre, cap a Catalunya, aquelles que es troben en posició de privilegi relatiu, cal no oblidar que el projecte migratori cap a l'estranger només està a l'abast d'una part, les que tenen més recursos culturals i econòmics. Necessiten i poden bé contractar els serveis de les dones més pobres del seu país, bé recórrer al suport d'algun familiar, gairebé sempre altres dones.

La diferència bàsica entre ambdues societats radica en el fet que per a les dones filipines entrevistades i amb responsabilitats familiars, l'emigració cap a Catalunya ha exigit l'externalització total de la cura, mentre que a Catalunya, la participació en la vida laboral només comporta una externalització parcial. L'externalització se'ns presenta, per tant, com el recurs majoritàriament adoptat davant el conflicte provocat per la incompatibilitat de demandes familiars i laborals per a les dones, siguin catalanes o filipines, en una cadena social de desigualtat que no coneix fronteres geogràfiques, impermeable, però, a les fronteres entre els sexes.

A Catalunya, els homes externalitzen a les dones el treball domèstic i de cura. Per a les dones amb recursos, sense ocupació en el mercat laboral i dedicades per tant en exclusivitat a l'àmbit domèstic, la contractació de serveis domèstics respon a la necessitat de disminuir la fatiga i desgast que suposa l'assumpció de la totalitat de les tasques de la llar; reduint el volum de la feina senten que estan més descansades i es troben en millors condicions per atendre el marit i les filles i els fills, així com a elles mateixes. Sembla, doncs, que el treball domèstic, lluny de ser un aspecte de les activitats de cura, pot arribar a ser un obstacle per a la dedicació a les persones.

El fet que part de l'activitat de cura s'externalitzi, via mercat, al col·lectiu de dones immigrants, pot comportar canvis en la manca de valoració que tradicionalment ha rebut el treball domèstic. Entenem que la manca de valoració del treball d'atenció a les persones i del treball domèstic rau en bona mesura en l'actual definició d'individu com un ésser autosuficient i autònom amagant la realitat de la nostra depen-

dència, no només en determinades etapes del cicle vital sinó durant tota la vida. Així queda negada la necessitat d'una infraestructura familiar, de tot un seguit de serveis quotidians sense els quals difícilment podríem portar l'estil de vida propi de les nostres societats. Una activitat sense prestigi i tradicionalment no remunerada difícilment gaudirà d'atractiu per aquells que sempre s'han dedicat a la realització de tasques que atorguen estatus i prestigi social, ni que sigui en termes relatius. Com, de fet, no resulta atractiva per a les mateixes dones. Sembla que ningú no es vol fer càrrec de la precarietat humana, tampoc les dones. Si sovint s'interpreta la incorporació de les dones al mercat de treball remunerat com una expressió de l'ànima d'autonomia, no és menys cert que es tracta d'activitats que les mateixes dones, les que la realitzen, tampoc valoren, ja que participen amb els homes de les valoracions socials dominants.

La cura es pot contemplar segons el caràcter substantiu de l'activitat mateixa. Ara bé, cal també contemplar-la d'una altra manera. El que des del punt de vista del contingut és una activitat d'atenció a les persones, la cura, per la naturalesa de les relacions en les quals s'inscriu, per ser un servei, és a dir, una activitat justificada, no tant per la precarietat de qui rep les atencions i la responsabilitat de qui les ofereix, sinó pel poder que permet assignar a una altra persona el que no vol fer un o una mateixa. Per això, el salari no és el que marca la frontera entre cura i servei, bona part de les activitats que realitza la mestressa de casa no són en qualitat de cuidadora sinó de servidora. Cuidar i servir són dues menes de relacions que articulen la producció domèstica. A través d'elles podem copsar les relacions d'exploatació i l'externalització de les tasques d'atenció a les persones i les tasques de la llar en uns termes que permeten destriar la responsabilitat social envers la població dependent o la transferència de treball de les dones cap als homes.

Com hem mostrat en aquest treball, l'externalització i mercantilització de la cura no són processos lineals. La realització del treball domèstic sota relacions de servei no implica, paradoxalment, l'absència total de cura. Podem identificar elements de cura en el servei, quan es fa tenint en compte l'altre com algú que té necessitats d'atenció que no pot resoldre per si sol, cosa que es fa més visible quan es mercantilitza. El treball domèstic, atendre les persones i les tasques de la llar quan queda sotmès a l'objectivació del mercat, a la mesurabilitat i als criteris d'universalitat que introdueix la valoració monetària, sembla allunyar-se plenament del particularisme que implica la cura. Tanmateix, les coses no són així. El treball domèstic, sota relacions mercantils de servei, només funciona satisfactòriament quan s'incorpora la disposició ètica de la cura. S'evidencia pel fet que el servei rebut s'avalua en clau de cura, fins al punt que tot i servir correctament des del punt de vista tècnic, la feina realitzada pot rebre una valoració negativa: no es fa *amb cura*. Tanmateix, la incorporació de la *cura* en el *servei* no és exclusiva del context mercantil. De forma menys evident, que no menys important, també hi és en les relacions de servei entre la mestressa de casa i el guanyador de pa, en aquells casos en què no hi ha dependència física sinó pur estalvi de temps. La manera indirecta com la dona destria la cura del servei és contractant servidores, i reservant-se el que concep com a activitats i relacions de cura.

Des del punt de vista de les treballadores assalariades, aquesta ambivalència implica afegir a l'activitat de servei un plus de valor emocional i d'atenció a les persones que sorgeix de la seva disposició ètica cap a la cura. Inversament, quant a la dona contractant, resol la cura de les persones mitjançant la contractació d'una servidora, però pot tenir un conflicte ètic, com si atendre les persones no fos una activitat que hagués de ser mercantilitzada. Tal vegada aquesta violència interna prové del fet que implícitament es masculinitza l'activitat: per qui la realitza esdevé una activitat de provisió, un mitjà per cobrir les necessitats econòmiques de la seva pròpia família. Si es considera que el servei domèstic és una de les feines

menys prestigiades socialment, per a les treballadores, accentuar la seva qualitat de la cura pot ser viscut com a font de valoració i dignificació. Cal recordar que convertir-se en treballadores del servei domèstic suposa descendir en l'escala social, ja que la majoria de les treballadores migrades tenen una formació superior a la que s'espera de les minyones.

L'altra cara d'aquesta realitat és l'impacte de la migració en les dones filipines. Quan l'experiència es perllonga s'evidencia com es reforcen en la seva qualitat de subjectes. Treballen com a cuidadores, tracten amb humans, de manera que només poden ser eficients si també elles reben nodriment emocionalment. Lluny de les seves famílies, depenen d'elles mateixes, s'han de cuidar. Això els ajuda a posar límits a les exigències de la família. Treballar a l'estranger té un efecte individualitzador que pot contribuir al fet que posposin el projecte de retornar al seu país; després d'una llarga absència, poden arribar a sentir-se més vinculades a les famílies on treballen o han treballat que a la seva pròpia, i optar per continuar ocupades a llars de les quals es consideren part. La cura monetaritzada ha estat similarment recíproca amb cura.

Pel que fa a la família que van deixar enrere, el cost humà més detectat, tot i que no necessàriament més freqüent, és el de l'absència de la mare, que es tradueix en dificultats de les filles i els fills per desenvolupar un projecte personal. Els homes es ressenteixen de la pèrdua del paper que socialment se'ls assigna, alhora que perden autoritat enfront de la família de la seva dona. Els pares freqüentment s'han d'ocupar de la canalla sense saber què fer-ne. Els nois passen molt temps fora de casa, tenen dret a jugar i divertir-se, mentre que les noies resten lligades a les seves obligacions de cuidar els germans.

En aquests casos, la marxa de la mare ha estat justificada per la voluntat d'oferir als fills i filles una bona educació, tot i que és més que discutible que l'educació a la qual accedeixen els ofereixi mitjans per consolidar-se professionalment; malgrat tot, les famílies es prenen l'escolarització com l'eina igualadora per excel·lència.

Les migrades i les seves famílies, en l'inici participen d'una noció comuna de *bona vida*: una granja pròpia, una casa millor amb certes comoditats com bany interior amb aigua corrent, una cuina de gas, televisor, DVD, tricicle o *jeep* per muntar un negoci de transport de persones o mercaderies, filles i fills, o germans i germanes que esdevinguin professionals d'èxit... i, alimentant la roda de la diàspora, estalvis per finançar-se una ocupació a l'estranger. Quan aquests signes de la *bona vida* no s'assoleixen, es reajusten: «mentre estiguin junts, poden ser feliços». Si les relacions de parella no funcionen es busca una avinença «pel bé dels fills».

Les llars estan immerses en tensions, ja que les tradicions locals es veuen exposades a l'*habitus* globalitzat. Aquesta tensió entre el local i el global força a la reorganització dels sistemes simbòlics, pertorbant la sobirania dels homes, alhora que es mira de trobar un espai confortable per tal de recuperar el sentit d'estabilitat. Tot i que les dones transmeten els símbols de la modernitat, tot i que prenen el rol masculí, de provisió, són també dones i per tant es veuen empeses a reorganitzar les seves vides. La identitat dels fills i filles es veu considerablement afectada ja que els rols s'han invertit. Les dones poden tornar a les seves famílies, encara que algunes mantinguin en secret les seves vides alternatives a l'estranger. Inversament, d'altres preferirien quedar-se amb les seves famílies, però han de marxar fora per treballar, perquè supediten les pròpies necessitats a les de la família. Marxar, tornar o quedar-se són fets que responen a una complexa xarxa de desigs i responsabilitats.

Al nostre país, la cura de les persones està definida com una activitat residual. En la pràctica se'n fa càrrec l'estat, perquè les dones ja no estan disposades a suportar privadament el que és una qüestió comuna, i perquè el sector privat de l'economia no està interessat a desenvolupar activitats de baix rendiment econòmic. Podem acceptar aquesta posició residual de l'administració pública? O més aviat el compromís de l'estat ha de ser el de garantir la qualitat necessària de les activitats d'atenció a les persones, que no es pot deixar en mans privades, ni de la família ni del mercat?

Si ens comparem amb l'Europa dels 15, el nostre país presenta una situació endarrerida quant a despesa en protecció social dedicada a les funcions més properes a la cura i en especial a la funció Família i Fills, i quant a la divisió sexual i intergeneracional del treball. Addicionalment, el nostre sistema presenta un caràcter assistencialista, deixa al descobert un segment de població, en la seva majoria dones, que no pot accedir al mercat de treball, i que quan hi accedeix ha d'assumir al mateix temps les tasques d'atenció als membres de la família, i particularment a les persones dependents. Les pensions per invalidesa i vellesa tampoc semblen ser suficients per cobrir les necessitats dels seus beneficiaris, particularment si requereixen atenció personalitzada. Un fet que intensifica les tensions és que la immigració comporta l'augment del ventall de la desigualtat social en el seu límit inferior. Com a conseqüència, per accedir a les ajudes, la població autòctona ha de comptar amb menys ingressos que abans i, per tant, bona part no té accés als recursos públics.

D'altra banda, les decisions sobre política immigratòria afavoreixen la segmentació del mercat de treball. Les migrants d'origen filipí troben obstacles pràcticament insuperables per poder exercir la seva professió: l'idioma i la dificultat per homologar els títols adquirits a Filipines. En canvi, el sector dels serveis és el que acull la proporció més alta de treballadores immigrants, racialitzant-se. D'aquesta manera, es perpetua la divisió sexual del treball, sota la forma d'un patriarcat mercantil, l'opressió de les dones és exercida pels homes, l'estat i el mercat... i per altres dones.

El marc que dibuixa l'Estat del benestar com una combinació de serveis socials, mercat i família, sembla conduir a la precarització de les treballadores, i per tant, a perpetuar la devaluació social del treball de cura, de les persones que treballen en el sector i del sexe que ho exerceix. Tot i que s'esmoreix el pes dels interessos privats per la presència de l'estat, aquest no deixa de contribuir a la reproducció d'imaginari, discursos i pràctiques que legitimen les arrels estructurals dels problemes actuals del treball de cura: la seva divisió sexual i racial. Addicionalment, el pes dels serveis privats concertats afavoreix que l'orientació de les activitats de cura sigui vulnerable a la lògica mercantil del rendiment econòmic, a pràctiques particularistes en l'organització i execució del treball de cura, enclaustrant aquestes tasques i estancant el debat social sobre l'atenció de la precarietat humana.

Deixant de banda la divisió sexual del treball de cura al mercat, i acostant-nos a la família, les polítiques que afecten el treball de cura no semblen haver incentivat en la mesura que cal la redistribució de càrregues entre home i dona. El futur Sistema Nacional de Dependència pot ser una oportunitat històrica per redirigir l'organització pública del treball de cura, encara que tal i com està plantejada en la llei en tramitació que el contempla, no existeixen garanties de millora de qüestions com la divisió sexual del treball, la mercantilització i precarització del treball de cura, i la situació de les persones dependents, incloent-hi els infants.

La reflexió sobre el millor camí per abordar el treball de cura requereix adoptar una visió transversal. Implica en primer lloc una nova definició de la democràcia que, lluny de basar-se en la pretensió fictícia d'una societat composta per individus autònoms, posi en el centre de l'escenari el fet de la dependència i de la precarietat humana, on l'autonomia no és altra cosa que una aspiració inabastable tot i que fortament mobilitzadora. El fenomen de la dependència és un fet de la democràcia, no pas de les famílies i molt menys de les dones. Implica, per tant, una reflexió sobre com la societat en el seu conjunt, i no les dones, fa compatible la participació en la vida productiva amb la necessitat de les atencions que tota persona pot requerir en el curs de la seva vida. La solució adoptada fins al moment és mantenir la pretensió d'una ciutadania d'individus autònoms que pacten les condicions que fan possible la vida en comú. Els vincles de solidaritat, el sentit de comunitat, han quedat circumscrits a la família, tant a la nostra cultura com a la filipina. En totes dues cultures, encara que per camins diferents, l'imaginari de família interfereix en el procés democratitzador. En el cas del nostre país, perquè la dinàmica general de la societat requereix de divisió sexual del treball, construint la família com a seu de la dependència i les dones com a instrument. En la cultura filipina, perquè la solidaritat familiar s'oposa a la social i patrimonialitza les institucions democràtiques.

Finalment, la dependència i l'atenció als dependents es troba indistriablement unida a la desigualtat social. En primer lloc, perquè la forma més aguda de desigualtat és no rebre atencions quan es necessiten i no s'està en condicions mínimes per fer-se càrrec de si mateix. En segon lloc, perquè l'atenció a les persones es pren com una activitat residual, de la qual es fa càrrec qui no té cap altra elecció, qui ocupa posicions subordinades en una cadena sense fronteres que comença amb la consciència de la precarietat humana i acaba amb relacions de servitud, on les dones migrades ocupen el paper central.

Afirmem la necessitat d'un debat democràtic, que posi en el centre de l'escenari l'abordatge de la dependència, i que abasti des de la divisió sexual del treball a les polítiques migratòries. Al mateix temps sabem que les transformacions socials no són el resultat de noves definicions del que és la *bona vida*, creant una aspiració ètica compartida. Més aviat, el món canvia perquè les velles solucions no donen resposta als nous problemes. És la combinació d'interessos freqüentment oposats i en conflicte el que marca les tendències de futur. Les dones volen i dolen. Volen autonomia alhora que es continuen considerant les principals responsables de cuidar la família, es tracta d'una ètica amb fronteres, possiblement mancada d'una visió general dels problemes socials. Els homes veuen qüestionat el seu paper de provisors de la família, particularment en els països d'origen de la migració. Les noves configuracions redefeixen la desigualtat social de les dones, cal necessariament parlar de desigualtats entre dones. I cal, més que qualsevol altra cosa, que el dret de tot ésser humà a una bona vida orienti les concepcions de la participació social i política. La globalització ens encadena més que mai, en una cadena de la cura que ha esdevingut una activitat de servei, no de solidaritat, sinó de subordinació. El compromís ètic de cuidar la vida aliena s'allunya en la mesura que es prioritza cuidar la *pròpia* vida. Podem fer compatibles tots dos objectius? Podem construir el sentit de comunitat a partir d'un compromís ètic basat en una identificació positiva amb la precarietat humana?

Bibliografia

ACHACOSO, Tomás. “The role of the state in managing and overseas employment programme”. Antic cap de la Philippines Overseas Employment Agency (POEA). Document mimeografiat.

ANDERSON, Bridget. 2000. *Doing the dirty work? The global politics of domestic labour*. Londres: Zed Books.

AUTORS DIVERSOS. (2004). *Hogares, cuidados y fronteras... derechos de las mujeres inmigrantes y conciliación*. Comisión Europea. Dirección General de Empleo y Asuntos Sociales. Madrid: Traficantes de Sueños.

AGUSTÍN, Laura M. 2001. “Mujeres migrantes ocupadas en servicios sexuales” a COLECTIVO IOÉ, *Mujer, inmigración y trabajo*. Madrid: IMSERSO.

ANDRES, Tomas D., ANCHES, Ilade i ANCHES, Pilar B. 1987. *Understanding the Filipino*. Quezon City: New Day Publishers.

AURABELL, Gemma i RIBAS, Natàlia. 1999. “Quines respostes? Polítiques en clau de gènere”, a ROQUE, Maria Àngels, *Dona i migració a la Mediterrània Occidental*. Barcelona: Proa.

BAZO, María Teresa i ANCIZU, Icíar. 2004. “El papel de la familia y los servicios en el mantenimiento de la autonomía de las personas mayores: una perspectiva internacional comparada”, *REIS*, 105.

BEDOYA, María Helena. 2000. “Mujer extranjera: una doble exclusión. Influencia de la ley de extranjería sobre las mujeres inmigrantes”, *Papers*, 60.

BENERÍA, Lourdes. 2003. *Development and Globalization: Economics as If People Mattered*. Nova York i Londres: Routledge.

BERGES LLOBERA, María Teresa. 1993. “La inmigración filipina en la Comunidad de Madrid”, a JIMÉNEZ ROMERO, Carlos, (coord). *Inmigrantes extranjeros en Madrid*. Madrid: Imprenta de la Comunidad de Madrid.

BETTIO, Francesca i PLANTENGA, Jenneka. 2004. “Comparing care Regimes in Europe”, *Feminist economics*, 10 (1).

- BOURDIEU, Pierre. 2001. *Masculine Domination*. Cambridge: Polity Press.
- BUBECK, Diemut Elisabeth. 1995. *Care, Gender and Justice*. Nova York: Oxford University Press.
- BUTLER, Judith. 2001. *Mecanismos psíquicos del poder*. Madrid: Cátedra.
- . 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Nova York: Routledge.
- CACHÓN, Lorenzo. 1997. “Segmentación sectorial de los inmigrantes en el mercado de trabajo en España”, *Cuadernos de relaciones laborales*, 10.
- . 1995. “El marco constitucional de la discriminación y tipos de inmigrantes en el mercado de trabajo en España”, *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 69.
- COMAMALA, Concepció. 1994. “Les dones entren a la immigració per la porta de servei. Aproximació etnogràfica al col·lectiu de dones filipines a Barcelona”, *ICESB, Perspectiva Social*, 35.
- CANACIAN, Francesca M. 1986. “The Feminization of Love”, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 11: 4.
- CARD, Claudia (ed.). 1991. *Feminist Ethics*. Lawrence: University Press of Kansas.
- CARMONA, Sara. 2000. “Inmigración y prostitución: el caso del Raval (Barcelona)”, *Papers*, 60.
- CARRITHERS, Michael, COLLINS, Steven i LUKES, Steven (eds.). 1985. *The Category of the Person*. Londres: Cambridge University Press.
- CATARINO, Christine i Oso, Laura. 2000. “La inmigración femenina en Madrid y Lisboa: hacia una etnización del servicio doméstico y de las empresas de limpieza”, *Papers*, 60, p. 183-207.
- COLECTIVO IOÉ. 1999. “Aproximació als projectes migratoris de les dones migrants a Espanya”, a ROQUE, M. *Dona i migració a la Mediterrània Occidental*. Barcelona: Proa.
- . 1987. “Empleadas del hogar internas del tercer mundo”, *Los inmigrantes en España. Documentación social. Caritas*, 66: 261-265.
- . 1998. “Mujeres migrantes en España. Proyectos migratorios y trayectorias de género en la Comunidad de Madrid”, *OFRIM*, Madrid, p. 28-32.
- . 1991. *Trabajadoras extranjeras de servicio doméstico en Madrid*. Ginebra: Oficina Internacional del Trabajo.
- CRUELLS LÓPEZ, Eva. 1997. *Mujeres inmigrantes extracomunitarias en la hostelería de Barcelona*. Barcelona, Associació de Dones per la Reinserció Laboral (SURT).

CRUZ, Victoria Paz i PAGANONI, Anthony. 1989. *Filipinas Immigration, Big Bills and Small Changes*. Quezon City: Scalehini Migration Center.

DALY, Mary i LEWIS, Jane. 2000. "The concept of social care and the analysis of contemporary welfare states", *British Journal of Sociology*, 51: 3.

DELEUZE, Gilles. 1983. *Nietzsche and Philosophy*. Trans. Hugh Tomlinson. Nova York: Colombia University Press.

DELPHI, Christine. 1985. *El enemigo principal*. Barcelona: LaSal Edicions de les dones. Col. Cuadernos inacabados, 2-3.

DEMOGRAPHIC AND DEVELOPMENT FOUNDATION, INC. (2002). *The Young adults Fertility and Sexuality Survey 2002, a nationwide study in the Philippine*. Diliman, Quezon City: University of the Philippines Population Institute.

DÍAZ AGUDO, María J., i altres. 1995. *Las mujeres inmigrantes y su integración social*. Madrid: Instituto de la Mujer.

DÍAZ, Beatriz. 1997. *Del acercamiento a la acción: promoción de la salud entre los/las inmigrantes extranjeros/as*. Bilbao: EDE.

DOMINELLI, Lena i OLLINS, Tim. 1997. "Men, power and caring relationships", *The Sociological Review* vol. 45: 3.

ESPING-ANDERSEN, Gosta. 2000. "La reconstrucción de los Estados del Bienestar en Europa", a HERCE i JIMENO. *Mercado de trabajo, inmigración y estado del bienestar. Aspectos económicos y debate político*. Sevilla: Confederación de Empresarios de Andalucía.

—. 1990. *Los tres mundos del Estado del Bienestar*. València: Edicions Alfons el Magnànim.

FOUCAULT, Michel. 1977. *Discipline and Punish*. Nova York: Panthenon.

FRAISSE, G. 2000. "Servidumbre, empleos de servicios y de democracia", a MARUANI, Margaret; ROGERAT, Chantal i TORNIS, Teresa. *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo*. Barcelona: Icaria.

FRASER, Nancy i GORDON, Linda. 1997. "Una genealogía de la 'dependencia'. Rastreado una palabra clave del Estado benefactor en los Estados Unidos", a FRASER, Nancy. *Iustitia Interrupta*. Bogotá: Siglo del Hombre editores.

GALLARDO RIVAS, Gina. 1995. *Buscando la vida: dominicanas en el servicio doméstico en Madrid*. Sto. Domingo: CIPAF-IEPALA.

GARCÍA CANCLINI, Néstor. 2000. *La globalización imaginada*. Buenos Aires: Paidós.

GARCÍA CASTAÑO, F.J. (coord.). 1994. *La escolarización de niñas y niños inmigrantes en el sistema educativo español*. Granada: Laboratorio de Antropología, Universidad de Granada.

GILLIGAN, Carol. 1982. *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

GONZALEZ, Joaquín L. 1998. *Philippine Labour Migration. Critical Dimension of Public Policy*. Singapur: Institute of Southeast Asian Studies.

GREGORIO GIL, Carmen. 1998. *La migración femenina y su impacto en las relaciones de género*. Madrid: Narcea.

GRIMSHAW, Jean. 1993. "Practices of Freedom," a RAMAZANOGLU, Caroline (ed.), *Up Against Foucault*. Londres i Nova York: Routledge, p. 59.

HANNERZ, Ulf. 1998. *Conexiones transnacionales: cultura, gente, lugares*. Madrid: Cátedra.

HARTMANN, H. 1980. "Un matrimonio mal avenido: hacia una unión más progresiva entre marxismo y feminismo", *Zona Abierta*, 24, p. 85-113.

—. 1980. "Capitalismo, patriarcado y segregación de los empleos por sexo", a Einsenstein, Z. (comp.) *Capitalismo patriarcal y feminismo socialista*. Madrid: Siglo XXI, p. 186-221.

HASTE, Helen. 1994. *The Sexual Metaphor*. Massachusetts: Harvard University Press.

HELD, Virginia. 1990. "Mothering versus Contract", a MANSBRIDGE, Jane J. (ed.), *Beyond Self Interest*. Chicago: Chicago Press.

HERRANZ GÓMEZ, Yolanda. 1998. "Servicio doméstico y feminización de la inmigración en Madrid", OFRIM, Suplementos.

—. 1997. "Transformación del mercado laboral de Madrid y feminización de la inmigración latinoamericana", a MAQUIEIRA, Virginia i VARA, María Jesús, (eds.), *Género, Clase y Etnia en los nuevos procesos de globalización*. Madrid: UAM.

—. 1996. *Formas de incorporación laboral de la inmigración latinoamericana en Madrid: importancia del contexto de recepción*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, Tesi de doctorat.

HEYMAN, Hody. 2002. "Can Working Families Ever Win? Helping parents succeed at work and caregiving", *Boston Review*, febrer/març.

HONNETH, Axel. 1997. "Recognition and Moral Obligation", *Social Research*, vol. 64:1.

ILLO, Jeanne Frances. 1995. "Redefining the Maybahay or Housewife: Reflections on the Nature of Women's Work in the Philippines", a KARIM, Wazir (ed.). *'Male' and 'Female' in Developing Southeast Asia*. Oxford: Berg Publishers.

- IZQUIERDO, Antonio A. 2000. “El proyecto migratorio de los indocumentados según género”, *Papers*, 60.
- . 1996. “La situación de la mujer inmigrante en España”, a *La inmigración inesperada*. Madrid: Trotta.
- . 1992. “El perfil del sexo. La sorpresa de la mujer ilegal”, a *La inmigración en España: 1980-1990*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- IZQUIERDO, María Jesús. 2003a. “El cuidado de los individuos y de los grupos: ¿quién cuida a quién?” *Intercambios. Papeles de psicoanálisis*, 10.
- . 2003b. “Del sexismo y la mercantilización del cuidado a su socialización: Hacia una política democrática del cuidado”, al congreso: Cuidar cuesta: costes y beneficios del cuidado. Donosti: Emakunde.
- . 2001. *Sin vuelta de hoja. Sexismo: Placer, poder y trabajo*. Barcelona: Bellaterra.
- . 2000. *Cuando los amores matan. Cambio y conflicto en las relaciones de edad y de género*. Madrid: Libertarias.
- . 1998. *El malestar en la desigualdad*. Madrid: Cátedra.
- JECKER, Nancy S. i SELF, Donnie J. 1997. “Separating Care and Cure: An Analysis of Historical and Contemporary Images of Nursing and Medicine”.
<http://www.cariboo.bc.ca/ae/php/phil/mclaughl/students/phil433/jecker.html>
- JULIANO, Dolores. 1998. *Las que saben, subculturas de mujeres*. Madrid: Horas y Horas.
- . 1994. “Pobres mujeres o mujeres pobres”, a AUTORS DIVERSOS, *Extranjeros en el Paraíso*. Barcelona: Virus.
- . 1993b. “Inmigración y situación de la mujer”, a DIEZ, M. (coord.), *Sistemas de género y construcción de la desigualdad*, Actas del VI Congreso Español de Antropología.
- KING, Russell i ZONTINI, Elisabetta. 2000. “The role of gender in the South European immigration model”. *Papers*, 60.
- KLEIN, Melanie. 2001. *Envy and gratitude: a study of unconscious*. Londres: Routledge.
- KRÖGER, Teppo, 2001. *Comparative Research on Social Care. The State of the Art*.
<http://www.uta.fi/laitokset/sospol/soccare/reports.htm>
- LAMELA, Carmen. 1999. “Relaciones y desigualdades de género como mecanismos de selección en los procesos migratorios”, *Migraciones*, 6.
- LARA, Maria Pia. 1998. *Moral Textures: Feminist Narratives in the Public Sphere*. California: University of California Press.

- LASCH, Christopher. 1999. *La cultura del narcisismo*. Barcelona: Ed. Andrés Bello.
- LEIRA, Arnlaug. 1993. "Concepts of Care: Loving, Thinking and Doing", a TWIGG J. (ed.). *Informal Care in Europe*. York: University of York, SPRU.
- MARSHALL, Thomas. 1998. "Ciudadanía y clase social", a MARSHALL, Thomas i BOTTOMORE, Tom. *Ciudadanía y clase social*. Madrid: Alianza.
- MARTÍNEZ, C., VERA, J.J., PATERNA, C., ALCÁZAR, A. R. 2002. "Antecedentes del conflicto interrol y su relación con el autoesquema de género", *Anales de psicología*, vol 18, núm. 2, pp. 305-317.
- MATAMALA, C. (1994). "Les dones entren a la immigració per la porta del servei. Aproximació etnogràfica al col·lectiu de dones filipines", *Perspectiva Social*, 35.
- MINGIONE, ENZO. 1994. *Las sociedades fragmentadas Una sociología de la vida económica más allá del paradigma de mercado*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- MOODY-ADAMS, Michele M. 1991. "Gender and the Complexity of Moral Voices", a CARD, Claudia (ed.), *Feminist Ethics*. Kansas: University Press of Kansas.
- MORA, Montserrat. 2002. "La cura familiar de les persones grans", *Revista Catalana de Sociologia*, 16.
- MORA MALO, Enrico. 2005. "Patriarcado, capitalismo y clases sociales" a GIRÓ MIRANDA, Joaquín (coord.) *El género quebrantado: sobre la violencia, la libertad y los derechos de la mujer en el nuevo milenio*. Madrid: Catarata.
- NASH, M. 1999. "Construcción social de la dona estrangera", a ROQUE, M.A., *Dona i migració a la Mediterrània Occidental*. Barcelona: Proa.
- NEW, Caroline. 1996. "Man Bad, Woman Good? Essentialisms and Ecofeminisms", *New Left Review*, 216.
- NIETO, G. 1998. "La enseñanza, por vocación... Identidad nacional y mujeres inmigrantes chinas", OFRIM. Suplementos.
- NODDINGS, N. 1984. *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Berkeley: University of California Press.
- OGAYA, Chiho. 2004. "Social discourses on Filipino women migrants", *Feminist Review*, 77.
- OMS. 2002. *Global Report: Innovative Care for Chronic Conditions: Building Blocks for Action. Noncommunicable Diseases and Mental Health*.
- ONG, Aiwa. 1999. *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham i Londres: Duke University Press.

OSO, L. 1998. *La migración hacia España de mujeres jefas de hogar*. Madrid: Instituto de la Mujer. Col·lecció Estudios.

PARELLA, S. 2000. “El trasvase de desigualdades de clase y etnia entre mujeres”, *Papers*, 60.

—. 2003. *Mujer, inmigrante y trabajadora: la triple discriminación*. Rubí: Anthropos.

PARREÑAS, R. S. 2001. *Servants of Globalization. Women, Migration, and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.

PATEMAN, Carole. 1996. “A Comment on Johnson’s Does Capitalism Really Needs Patriarchy?”, *Women’s Studies International Forum*, vol. 19: 3.

—. 1995. *El contrato sexual*, Barcelona: Anthropos.

PERTIERRA, Raul. 1992. *Remittances and Returnees. The cultural economy of migration in Ilocos*. Quezon City: New Day Publishers.

—. 2004. “Globalism, Culture and Nation-State”, *Philippine Studies*, 52: 1.

—. 2004. *The Work of Culture*. Manila: De la Salle University Press, Inc.

—. 2001. “Multiple Identities, Overseas Labor and a Diasporal Consciousness in a Local Community” a MALAY, Armando Jr. (ed.). *Going Global: Asian Societies on the Cusp of Change*. Manila: University of the Philippines.

PERTIERRA, Raul, UGARTE, Eduardo, PINGOL, Alicia, DACANAY, NIKOS, Alexis i HERNÁNDEZ, Joel. 2002. *Txt-ing selves: Cellphones and Philippine Modernity*. Manila: De La Salle University Press.

PINGOL, Alicia. 2001. *Remaking Masculinities*. Quezon City: University of the Philippines-University Center for Women’s Studies.

RAFOLS, Maxima Johanna. 2003. “Ilocano Women’s Perceptions and Behaviors Towards Sex,” Ponència llegida el 21 de març. MMSU Women’s Day Celebration, Batac, Ilocos Norte, Filipines.

RIBAS, Natàlia. 2000. “Notes on a Southern European Model; Immigration, the Welfare State and the family”, a AGOZINO, B. *Theoretical and methodological issues in migration research: Interdisciplinary, intergenerational and international perspectives*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.

—. (coord.) i altres. 2000. “Políticas de formación para mujeres inmigrantes. El caso de la ciudad de Barcelona”, *Papers*, 60.

—. 1999. Múltiple presencia. *Las presencias de la inmigración femenina. Un recorrido por Filipinas, Gambia y Marruecos en Cataluña*. Barcelona: Icaria.

- . 1998. “Política Social: inmigración y género en la Comunidad de Madrid”, OFRIM, Suplementos.
- . 1996. *La heterogeneidad de la integración social: una aplicación a la inmigración extracomunitaria (filipina, gambiana y marroquí) en Cataluña (1985-1996)*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Tesi de doctorat.
- . 1994. “Origen del proceso emigratorio de la mujer filipina a Cataluña”, *Papers*, 43.
- RICOUER, Paul. 1992. “Time and Narrative”, a LARA, Maria Pia. *Moral Textures: Feminist Narratives in the Public Sphere*. Xicago: University of Chicago Press.
- ROQUE, Maria Àngels (dir.). 1999. *Dona i migració a la Mediterrània Occidental*. Barcelona: Proa.
- RUDIE, Ingrid. 1995. The Significance of ‘Eating’: Cooperation, Support, and Reputation in Kelantan Malay Households, a W. KARIM (ed.). *‘Male’ and ‘Female’ in Developing Southeast Asia*. Oxford: Berg Publishers.
- SANTAMARÍA, Enrique. 2002. *La incògnita del extraño: una aproximación a la significación sociológica de la “inmigración no comunitaria”*. Rubí: Anthropos.
- SASSEN, Saskia. 1993. *La movilidad del trabajo y del capital*. Madrid: Ministerio de Trabajo y de la Seguridad Social.
- SETIEN, María Luisa. 1998. “Género y cuidado a las personas en el espacio doméstico”, *Ingurbak*, 22.
- SEVENHUIJSEN, Selma. 2000. “Caring in the third way: the relation between obligation, responsibility and care in Third Way discourse”, *Critical Social Policy*, vol. 20:1.
- SILVEY, Rachel M. 2001. “Migration under crisis; household safety nets in Indonesia’s economic collapse”, *Women’s Studies International Forum*, 32.
- SOCCARE PROJECT. 2001. *Report 1*, European Commission, Brussels.
<http://www.uta.fi/laitokset/sospol/soccare/reports.htm>
- SOLÉ, Carlota (coord.). 2001. *El impacto de la inmigración en la economía y en la sociedad receptora*. Barcelona: Anthropos.
- . 1999. “La immigració femenina en l’era de la globalització”, a ROQUE, M.A., *Dona i migració a la Mediterrània Occidental*. Barcelona: Proa.
- . 1994. *La mujer inmigrante en España*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- . 1991. *Trabajadores extranjeros en Cataluña. ¿Integración o Racismo?* Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, Monografías CIS.

- TAN, Michael i altres. 2001. *Love and Desire*. Quezon City: University of the Philippines. University Center for Women's Studies.
- TAROZZY, A. 1999. *Las mujeres como intermediarias culturales a Paloma de Villota. Globalización y género*. Madrid: Síntesis.
- THOMPSON, Suzane i altres. 2002. "Caregivers of stroke patient family members: behavioral and attitudinal indicators of overprotective care", *Psychology and Health*, vol. 17: 3.
- TIMSON, Lia. 1995. "Filipino Export Labour - Modern Day Slaves", *SNOOP*, 4 (spring) Australian Center for Independent Journalism,.
- TORNS, Teresa. 1998. "El trabajo reproductivo", *Papers*, 55.
- . 1997. "Los servicios de proximidad, ¿un yacimiento de empleo?", *Revista de Treball Social*, 147.
- TORNS, Teresa; BORRÀS, Vicens i CARRASQUER, Pilar. 2003. "La conciliación de la vida laboral i familiar: ¿un horizonte posible?", *Sociología del Trabajo*, 50.
- TORRES-D'MELLO, Arlen. 2001. *Being Filipino Abroad*. Queron city: Giraffe books.
- TRONTO, Joan. 2002. "The Value of Care A Response to Can Working Families Ever Win?", *Boston Review*, febrer/març.
- . 1994. *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethic of Care*. Nova York: Routledge.
- . 1987. "Beyond Gender Difference to a Theory of Care", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 12: 4.
- VALIENTE, Celia. 1997. "Las políticas de cuidado de los niños a nivel nacional en España (1975-1996)", *Papers*, 56.
- VARONA, Mery i DAOLIO, Nani. 1994. *Inmigración en España: femenino y plural*. Madrid: Federación de mujeres Progresistas.
- WALBY, Sylvia. 1986. *Patriarchy at Work, Patriarchal and Capitalist Relations in Employment*. Cambridge: Polity Press.
- WARD, Dana. 1995. "Escuchando voces. El mito de los juicios de género", *Psicología Política*, 10.
- WEEKS, Kathi. 1998. *Constituting Feminist Subjects*. Ithaca: Cornell University Press.
- WILLIAMS, Fiona. 2001. "In and beyond New Labour: towards a new political ethics of care", *Critical Social Policy*, vol. 21: 4.

YOUNG, Iris M. 2000. “Las cinco caras de la opresión”, a *La justicia y la política de la diferencia*. Madrid: Cátedra.

—. 1990a. “Imparcialidad y lo cívico público. Algunas implicaciones de las críticas feministas a la teoría moral y política”, a BENHABIB, Seyla i CORNELL, Drucilla. *Teoría feminista y teoría crítica*. València: Ed. Alfons el Magnànim.

—. 1990b. “The Ideal of Community and the Politics of Difference”, a NICHOLSON, J. *Feminism/Postmodernism*. Nova York i Londres: Routledge.

Fonts estadístiques

Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo

Instituto Nacional de Estadística

Dirección General de Policía

Anuario Estadístico de Extranjería. Ministerio del Interior

Boletín Estadístico de Extranjería e Inmigración. Ministerio del Interior

Encuesta Nacional sobre Discapacidades, Deficiencias y Estado de Salud. Instituto Nacional de Estadística

Anuario de Estadísticas Laborales y de Asuntos Sociales. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales

European System of Integrated Social Protection Statistics

Boletín de Estadísticas Laborales. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales

Panel de Desigualtats Socials a Catalunya (PaD). Fundació Jaume Bofill

National Statistics Office. Republic of the Philippines

Descripció del treball de camp

En el curs de la investigació hem optat per aplicar un mètode de triangulació de dades. Aquest mètode és particularment necessari ateses les dificultats que ha comportat que les dones immigrants s'obrissin a transmetre'ns les seves experiències, situació repetida en el cas de les seves famílies a Filipines.

La producció de dades de la recerca s'ha dut a terme a Catalunya i a Filipines. A Barcelona hem realitzat entrevistes a expertes i experts sobre la cura i els processos de migració, a dones de les famílies contractants de treballadores domèstiques i a treballadores domèstiques filipines. Amb la finalitat de triangular les dades hem realitzat també entrevistes a Filipines a expertes i experts en migracions identificant a través del mètode Delphi els temes prioritaris que relacionen la cura i les migracions.

Taula 22.

Tècnica de producció de dades

Tècnica	n
Entrevistes estructurades (a treballadores, famílies)	9
Entrevistes semiestructurades (a experts)	23
Mètode Delphi de discussió (amb experts)	10
Fonts estadístiques	12

Taula 28.

Tipus d'entrevistat i descripció breu

Tipus d'entrevistat/da	Entrevistat/da	Tècnica emprada
Treballadores domèstiques	Dona Filipina 1. Dones filipines immigrants. Treballa en el servei domèstic (abans interna, ara per hores). Està casada amb un home català	Entrevista estructurada
	Dona Filipina 2. Dones filipines immigrants. Treballa en el servei domèstic (abans interna, ara per hores). Està casada amb un home català	Entrevista estructurada
	Dona Filipina 3. Dones filipines immigrants. Té un negoci propi. Fa més de 20 anys que viu a Barcelona	Entrevista estructurada
	Dona Filipina 4. Dones filipines immigrants. Treballa de secretària	Entrevista estructurada
	Dona Filipina 5. Treballa d'interna a casa de la família 1	Entrevista estructurada
	Dona Filipina 6. Dones filipines immigrants. Treballa en el servei domèstic	Entrevista estructurada

Expert/es en comunitat filipina a Barcelona	Editor de la revista <i>Balitang Pinoy</i>	Entrevista semi-estructurada
	Responsable del Comitè de Política del Kalipi (Consell dels Líders Filipins a Barcelona)	Entrevista semi-estructurada
	Responsable del Comitè de Cultura del Kalipi (Consell dels Líders Filipins a Barcelona). Directora de la Iskwelang Pinoy (escola dels nens i nenes filipins a Barcelona)	Entrevista semi-estructurada
Experts/es en cura i provisió	Directora d'una fundació de serveis de proximitat	Entrevista semi-estructurada
	Expert en cultura de pau	Entrevista semi-estructurada
	Metgessa de salut pública	Entrevista semi-estructurada
	Mediadora de Dret Civil i treballadora sexual	Entrevista semi-estructurada
	Directora d'una llar d'infants	Entrevista semi-estructurada
	Responsable d'un projecte de serveis de proximitat	Entrevista semi-estructurada
	Responsable de relació amb empreses d'una fundació gestora de serveis de proximitat	Entrevista semi-estructurada
Experts/es a Filipines	Assessor independent i exdirectiu de l'Administració Filipina del treball a l'estranger (Philippine Overseas Employment Administration)	Entrevista semi-estructurada i mètode Delphi de discussió
	Exconsellera <i>Pro-life</i> i oradora	Entrevista semi-estructurada i mètode Delphi de discussió
	Presidenta de l'Asian Social Institute.	Entrevista semi-estructurada i mètode Delphi de discussió
	Subdirectora del University of Philippines Center for Women Studies.	Entrevista semi-estructurada i mètode Delphi de discussió
	President de la Foundation for Community Organization & Management Technology a Filipines.	Entrevista semi-estructurada i mètode Delphi de discussió
	Director d'una agència per a la col·locació de migrants a Filipines	Entrevista semi-estructurada i mètode Delphi de discussió
	President de la SanibLakas Foundation a Filipines	Entrevista semi-estructurada i mètode Delphi de discussió
	Directora de l'ONG Migrante per a Filipines	Entrevista semi-estructurada i mètode Delphi de discussió
Experts/es en migracions	Investigadora associada del University of Santo Tomas Social Research Center	Entrevista semi-estructurada i mètode Delphi de discussió
	Columnista del <i>Philippine Daily Inquirer</i>	Entrevista semi-estructurada i mètode Delphi de discussió
	Investigadora 1	Entrevista semi-estructurada
Famílies que contracten treballadors/es domèstics/ques filipins/es	Missionera	Entrevista semi-estructurada
	Investigadora 2	Entrevista semi-estructurada
	Família 1. Família que actualment té una dona filipina contractada (Dona filipina 5). Contesta la dona de la família	Entrevista estructurada
Família 2. Família que va contractar una dona filipina i dos homes filipins. Contesta la dona de la família	Entrevista estructurada	
Família 3. Família que va contractar una dona filipina. Contesta la dona de la família	Entrevista estructurada	

Taula 24.**Número de registres per tipus de persona entrevistada**

Tipus d'entrevistats/des	Nombre de registres
Experts i expertes en comunitat filipina a Barcelona	1.265
Experts i expertes a Filipines	1.386
Experts i expertes en cura i provisió a Barcelona	646
Experts i expertes en migracions a Barcelona	416
Famílies que contracten treballadors/es domèstics/ques filipins/es a Barcelona	966
Institucions en relació amb migrants a Barcelona	455
Treballadores domèstiques a Barcelona	5.457
Total general	10.591